

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ DERGİSİ**



Cilt - Volume : 3 Sayı - Issue : 2

Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi

Bellek International Journal of History and Culture Research

ISSN: 2717-6142

2021

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi



BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi
BELLEK International Journal of History and Culture Studies

ISSN: 2717-6142

2021



Contact / İletişim

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Tayfur Sökmen Kampüsü-Antakya/HATAY

Phone : +90 326 245 58 68/11106

Fax : +90 326 245 58 67

e-mail : bellek@mku.edu.tr

web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bellek>

Copyright © 2019
Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Arts and Sciences History Department
All rights reserved

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu

BELLEK International Journal of History and Culture Studies Editorial Board

Sahibi / Owner

Associate Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA

(On Behalf of The Department of History, Hatay Mustafa Kemal University)

Baş Editör-Yazı İşleri Müdürü / Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. İsa KALAYCI, (Hatay Mustafa Kemal University-Hatay/Turkey)

Editörler / Editors

Prof. Dr. Maria IVANICS, Szeged University-Szeged/Macaristan

Assoc. Prof. Dr. Haydar CORUH, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mikail KOLUTTEK, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mustafa IŞIK, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Alihan LIMONCUOĞLU, Istanbul University-Istanbul/Turkey

Assist. Prof. Dr. Gokhan KALMIS, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. İsmail BULBUL, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Assist. Prof. Dr. Roza ABDIKULOVA, Kyrgyzstan-Turkey Manas Univ.

Bishkek/Kyrgyzstan

Assist. Prof. Dr. Sedat BILINIR, HMKU-Hatay/Turkey

Dr. Irwan SAIDIN, Malaysia National University-Selangor/Malaysia

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN, Middlesex University-London/England

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Assist. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN (Manas Üniversitesi-Bişkek/Kırgızistan)

Prof. Dr. Bülent BAKAR (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)

Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK (Akdeniz Üniversitesi-Antalya/Türkiye)

Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/Türkiye)

Prof. Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi-Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Üniversitesi-İzmir/Türkiye)
Prof. Dr. Nuri YAVUZ (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Sütçü İmam Üniversitesi-Kahramanmaraş/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan KILIÇ (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya/Türkiye)
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Polis Akademisi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN (Ankara Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Zeki ÇEVİK (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir/Türkiye)
Doç. Dr. Akın BİNGÖL (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Doç. Dr. Ebru GÜHER (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi-Osmaniye/Türkiye)
Doç. Dr. Hamit ŞAFAKÇI (Artvin Çoruh-Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Doç. Dr. Meral KUZGUN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Doç. Dr. Nasrullah UZMAN (Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Doç. Dr. Nurgül YILDIRIM (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Selim KAYA (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyonkarahisar/Türkiye)
Doç. Dr. Şeyma AY ARÇIN (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Doç. Dr. Volkan PAYASLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Enis DİNÇ (Türk-Alman Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren MUTLU (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan TÜRKKAN (Karabük Üniversitesi-Karabük/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim EFE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan SAMIKIRAN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)

Sayı Hakemleri / Reviewers of the Issue

Prof. Dr. İsmet ÜZEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah BAKIR (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Arif KOLAY (Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KEÇİŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Sacit UĞUZ ((Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman TEKİR (Sinop Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞÖHRET (Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tayfun ÜSTÜN (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BİLİNİR (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Mehmet Şah ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Dr. Abdullah KARA (Gaziantep Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Mehmet Yusuf ÇELİK (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Öğr. Gör. İrfan ALADAĞ (Bingöl Üniversitesi)

**Dergimiz; Google Scholar, İdealonline, İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi),
Asos İndeks veri tabanlarında taranmaktadır.**



Tasarım / Design

Aysel TINAZ, aysel.tnaz@gmail.com

**Dergi içerisinde yer alan içeriklerden sadece ilgili yazarlar sorumludur. Editör kurulu sorumlu tutulamaz.
BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Hakemli bir dergidir. Yılda 2 sayı olacak
şekilde yayınlanır.**

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi'nin ikinci yılını doldurduğu şu günlerde 2021 yılı aralık sayısında (3. Cilt, 2. Sayı) Bilim dünyasına 7 araştırma makalesi ve 1 kitap değerlendirmesi yayınlamaktan övünç duyuyoruz. Çalışmalarıyla hem dergimize destek olan hem de bilimsel birikime hizmet eden tüm yazarlarımıza teşekkür ederiz. Ayrıca bilimsellik saikiyle kıymetli vakitlerini ayırarak makalelerimizi değerlendirme sürecindeki katkılarından dolayı sayı hakemlerimize de müteşekkirimiz.

31/12/2021

Doç. Dr. İsa KALAYCI
(Baş Editör)

İÇİNDEKİLER/INDEX

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Fatih DEMİR ve ARSLAN DURDU

Myriocephalon (Miryokefalon) Savaşı Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi
.....103-119

Elif ÖNEN

İlhanlı Komutanlarının Anadolu'da Hükümdar Olma Çabalarının Osmanlı'nın Kuruluşu'na Etkisi120-141

Akif BAYĞIN

Savaşta Birliğe İrlanda-İngiltere İlişkileri (1169-1801).....142-159

Ahmet EYİCİL ve Süleyman KEKİL

1830-1835 İşkodra İsyanının Rumeli'ye Etkisi.....160-176

Ahmet KUŞÇI

Arşiv Belgelerine Göre İkinci Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937).....177-191

Çağhan SARI

İkinci Dünya Savaşı'nda Bir Göç Trajedisi: Struma.....192-212

Abdullah KARA ve Veysel KARKIN

Toplumların Yönetilmesinde Sistem Sorunu Olarak Darbeler.....213-225

Kitap Tanıtımı / Book Reviews

Ebru EROL

Çağlar Boyu Göç (Tarih-Kültür-Medeniyet), İsa Kalaycı ve Gökhan Kalmış (Edl.), Gazi Kitabevi, Ankara 2021, ISBN: 978-625-8494-22-8, XXIV+632 s.226-234

MYRIOKEPHALON (MİRYOKEFALON) SAVAŞI ÜZERİNE BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ*

A BIBLIOGRAPHIC ESSAY ON THE BATTLE OF MYRIOKEPHALON

Fatih DEMİR**

Arslan DURDU***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 10/12/2021 Düzeltme/Revised: 28/12/2021 Kabul/Accepted: 28/12/2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Demir, F. ve Durdu, A. (2021). Myriokephalon (Miryokefalon) Savaşı Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 103-119. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.1051332>

ÖZ

1176 yılında Bizans ve Türkiye Selçukluları arasında gerçekleşen Myriokephalon (Miryokefalon) Savaşı, Anadolu'nun kaderini belirleyen önemli olayların başında gelmektedir. Söz konusu savaş ile ilgili bugüne kadar pek çok yerli ve yabancı bilim insanı ve araştırmacı çeşitli yazılar kaleme almıştır. Savaşın gerçekleştiği yerin tam olarak belli olmaması nedeniyle yapılan çalışmaların birçoğunun savaşın vuku bulduğu coğrafyanın tespitine yoğunlaştığı görülmektedir.

Myriokephalon Savaşı hakkında pek çok şey yazılıp çizilmiş olmasına rağmen, bu çalışmaların tespit edilerek derlenip toplanmasını konu alan bir bibliyografya çalışması yapılmamıştır. Bu durumdan hareketle, bu çalışmada ana ve muâsır kaynaklar, telif eserler, makaleler, bildiriler, ansiklopedi maddeleri, tezler vb. türde çeşitli dillerde yazılmış çalışmalar incelemeye tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda doğrudan Myriokephalon Savaşı veya konu ile bağlantılı olarak sayısı iki yüzü geçen çeşitli çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Myriokephalon, Miryokefalon, Tzibritze, Cybrileymani, Tzibrelitzemani

EXTENDED SUMMARY

The Battle of Myriokephalon which took place in 1176 between the Byzantine and Turkish Seljuks, is one of the most important events that determined the fate of Anatolia. Many local and foreign scientists and researchers have written various articles about the war in question. Since the place where the war took place is not clear, it is seen that most of the studies focused on the determination of the geography where the war took place.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Programı, Isparta/Türkiye, fathdemir@yandex.com, ORCID: 0000-0002-1625-4617

*** Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD Doktora Programı, Bolu/Türkiye, arslanurdu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4105-4227

Although many articles have been written about the Battle of Myriokephalon, a bibliographic study has not been conducted to identify and collect these studies. Therefore, in our study, main and contemporary sources, books, articles, papers, encyclopedia articles, theses, etc. Studies written in various languages were examined. As a result of our research, it has been determined that there are more than two hundred studies related to the Battle of Myriokephalon, directly or in connection with the subject.

Keywords: Myriokephalon, Tzibritze, Cybrilcymani, Tzibrelitzemani

GİRİŞ

Bizans açısından büyük bir hezimet, Türkiye Selçukluları açısından ise büyük bir zafer olarak ifade edilen Myriokephalon (Miryokefalon) Savaşı uzun süredir hem akademik hem de yerel tarih araştırmacılarının ilgisini çeken bir konudur. Söz konusu savaş üzerine yapılan ilk çalışmalar özellikle yabancı bilim insanları tarafından yapılmış olup ülkemizde ise yerel tarih araştırmacıları tarafından ortaya konulmuştur. Savaş yeri konusunda ortaya atılan ve konuya ilgi uyandıran iddialar dolayısıyla Myriokephalon Savaşı pek çok bilim insanımızın da ilgisini çekmeye başlamıştır.

Myriokephalon Savaşı üzerine gerçekleştirmiş olduğumuz bibliyografya denemesinde öncelikle Milli Kütüphane Kâşif, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Ulusal Toplu Katalog, TR Dizin, İSAM, TTK Kütüphanesi, Google Akademik, Google Kitaplar, Microsoft Academic, Academia, Brill Reference Works, Oxford Reference, Hacettepe Türkiye Kaynakçası, Worldcat, Archive ve Jstor gibi toplu katalog ve dijital kütüphane arşivlerinden yararlanılmıştır. Daha sonra tarih araştırma metotları ön planda tutularak Türkçe ve yabancı dildeki yayınlar literatür taramasına tabi tutulmuştur. Bu bağlamda özellikle kaynaklar hakkında bilgi veren Roman Shlyaktin ve Kyle James Sinclair'in lisansüstü tezleri, Adnan Eskikurt'un tahlili bibliyografya çalışması, Norbert Mersich, Michael F. Hendy, Ferdinand Chalandon, Osman Turan, Abdülhaluk Çay ve Kemal Turfan gibi burada ismini sayamadığımız ancak aşağıda bibliyografyada çalışmalarına yer verdiğimiz birçok bilim insanı ve araştırmacının çalışmalarından istifade edilmiştir.

Kaynak taraması neticesinde elde edilen verilerin bibliyografya listesine eklenmesinde şu yöntemler takip edilmiştir: Öncelikle Myriokephalon Savaşı hakkında bilgi veren ana ve muâsır kaynaklar, daha sonra araştırmacıların konu üzerine yaptıkları müstakil çalışmalar ile bilim camiası tarafından genel kabul gören telif eserler içerisindeki savaşa dair bölümler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun akabinde çalışmamızda evvela kullandığımız ana ve muasır kaynakların künyelerine yer verilmiştir. İkinci olarak konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı telif eserler, üçüncü olarak makale, bildiri, kongre, ansiklopedi maddeleri vb. çalışmalar, dördüncü olarak tez başlığı adı altında doğrudan savaş konusu üzerine yapılan çalışmalar ve konu ile bağlantılı tezlere yer verilmiştir. Beşinci olarak internet kaynakları bölümünde ise Türk Tarih Kurumu tarafından 2017 yılında Ankara'da düzenlenen ancak bildirileri henüz kitap olarak basılmamış Miryokefalon Savaşı'nın Yeri isimli çalıştay görüntülerinin yer aldığı internet adresi, sunulan bildirilerin künyeleri ile birlikte çalışmamıza eklenmiştir.¹

Kaynakların tasnifi kolaylaştırmak için Zotero kaynakça yönetim programı kullanılmıştır. Eserlerin künyeleri kaynak yazarının soyadları başta yer alacak şekilde alfabetik şekilde düzenlenerek aynı yazara ait olan yayınların künyeleri yayın tarihine göre sıralanmıştır. Eserlerin künyelerinde yer alan köşeli parantez içerisinde verilen eklemeler kaynakların mahiyetini kısaca açıklayıp araştırmacıların işini kolaylaştırma adına tarafımızca eklenmiştir.

¹ Mehmet Akif Ceylan, Adnan Eskikurt, Osman Gümüşcü, Mehmet Ali Hacıgökmen ve Altay Tayfun Özcan'ın yer aldığı 8 Mayıs 2. oturumunun görüntüleri TTK'nın resmi Youtube sayfasında bulunmadığı için sözlü bildirilerin sadece künyelerine yer verilmiştir.

Çalışmamızda yer alan kaynakların yukarıda belirtilen kural ve düzene uyularak basit bibliyografya tarzında hazırlanması tercih edilmiştir. Ulaşılabilir durumdaki eserlerin neredeyse tamamı temin edilerek ve incelenerek bibliyografya çalışması hazırlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra tarafımızca tespit edilemeyen veya araştırmamız esnasında yayıma hazırlanan ya da yayımlanan çalışmalarda olabilir. Bu yüzden şunu da belirtmek gerekir ki bu çalışma 2021 Aralık ayına kadar yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Ayrıca araştırmadan istifade edeceklerin çalışmamızın bir bibliyografya denemesi olduğunu da mutlaka göz önüne bulundurmalarıdır.

Son olarak Myriocephalon Savaşının yapıldığı yer hakkında bugüne kadar ortaçağ tarihinin ana kaynaklarının ve çeşitli muâsır kaynakların verdiği kısıtlı bilgilerden yola çıkılarak sayısı onu geçen savaş yeri iddiası ortaya atılmıştır. Söz konusu çalışmaların çoğunluğu kaynakların tahlil edilip savaş yeri olarak iddia edilen yerlere uyarlanmaya çalışılması üzerine yoğunlaşmıştır. Fakat Göller Bölgesinin coğrafi yapısının benzer özellikler göstermesi sebebiyle iddia edilen bu yerlerin çoğunlukla birbirine yakın coğrafyalarda yer alması gibi birçok değişken unsurun bulunması, bugüne kadar tarihçiler arasında herkesin kabul ettiği ortak bir görüşün ortaya koyulmasını engellemiştir. Her ne kadar bilim insanları arasında savaş yeri hakkında görüş ayrılıkları olsa da savaşın yapıldığı yerin kesin olarak tespiti, yerli ve yabancı bilim adamlarından oluşan disiplinler arası bir ekibin önderliğinde yapılacak olan arkeolojik sondaj kazı sonuçlarına bağlı gözükmektedir.

Bibliyografya denememiz ile Myriocephalon Savaşı üzerine çalışma yapacaklara küçük de olsa bir katkıda bulunabilmek en büyük temennimizdir.

MYRIOKEPHALON (MİRYOKEFALON) SAVAŞI BİBLİYOGRAFYASI

1. Ana ve Muâsır Kaynaklar

Aça, Halil İbrahim ve Coşguner, Fahrettin, (ed.), *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

Albert von Stade, *Annales Alberti Abbatis Stadensis*, ed. Georgius Heinrichus Pertz, MGH SS 16, Hannoverae 1859.

Ansbert, “The History of the Expedition of the Emperor Frederick”, *The Crusade of Frederick Barbarossa: The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, çev. G. A. Loud, Ashgate Publishing Company, Surrey 2010.

Anton Chrousti, (ed.), “Historia Peregrinorum”, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berlin 1928.

Bedreddin el-Aynî, *İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân*, ed. Mahmûd Rızk Mahmûd, Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 2010.

Bishop of Würzburg, “A Letter Concerning the Death of the Emperor Frederick”, *The Crusade of Frederick Barbarossa: The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, çev. G. A. Loud, Ashgate Publishing Company, Surrey 2010.

Boso Breakspeare, *Boso's Life of Alexander III [Liber Pontificalis]*, çev. G. M. Ellis, Basil Blackwell, Oxford 1973.

Eustathius of Thessalonica, *Eustathii Metropolitae Thessalonicensis Opuscula: Accederunt Trapezuntinae Historiae Scriptores Panaretus et Eugenicus*, ed. T. L. F. Tafel, Sumptibus Sigismundi Schmerber, Frankfurt 1832.

———, *Eustathios of Thessaloniki: Secular Orations 1167/8 to 1179*, Byzantina Australiensia 19, çev. Andrew F. Stone, Brill, Leiden 2017.

Gregory Abû'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987.

Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*, çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara 2001.

İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1992.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. 11, çev. Abdülkerim Özaydın vd., Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

Kumandan Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Basılmamış Tercüme Eser, İstanbul 1946.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-düvel: Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017.

Müverrih Hetum, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Basılmamış Tercüme Eser, İstanbul 1946.

[Neophytos The Recluse], Dyovouniotes, K., “Νεοφύτου Εγκλείστου ανέκδοτα έργα”, *Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών*, S. 13, 1937, ss. 40-49.

[Neophytos The Recluse], Laourdas, Vasileios, “Βυζαντινά και μεταβυζαντινά εγκώμια εις τον Άγιον Δημήτριον”, *Μακεδονικά*, C. 4, S. 1, 1960, ss. 47-162.

Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1995.

Pseudo-Kodinos, “Chronik 14 [The Chronicle of Pseudo-Kodine]”, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, C. 12-1, ed. Peter Schreiner, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Chronica Byzantina Breviora, Vienna 1975.

Ralph de Diceto, “Ymagine Historiarum”, *The Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland During The Middle Ages*, C. I., ed. William Stubbs, London 1876,

[Robert de Mont] William of Newburgh, *The Church Historians of England, The History of William of Newburgh: The Chronicles of Robert de Monte*, C. IV, II, çev. Joseph Stevenson, Seeleys 1856.

Roger de Hoveden, *The Annals of Roger de Hoveden, Comprising The History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201*, C. I, çev. Henry T. Riley, London 1853.

Romoald of Salerno, *Annales Romoaldi*, ed. Georgius Heinrichus Pertz, MGH SS Scriptores 19, Hannoverae 1866.

Sıbt İbnü't-Teâvîzî, *Divân*, ed. D. S. Margoliouth, Matba'atu'l-Muktataf, Kahire 1903.

Suryânî Mikâîl, *Suryanî Patrik Mihailin Vakainamesi İkinci Kısım (1042-1195)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Basılmamış Tercüme Eser, İstanbul 1944.

Tageno, “The Chronicle of Magnus of Reichersberg [The Chronicle of Tageno]”, *The Crusade of Frederick Barbarossa: The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, çev. G. A. Loud, Ashgate Publishing Company, Surrey 2010.

Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında: Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III*, çev. Ergin Ayan, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

2. Telif Eserler

Angold, Michael, *The Byzantine Empire, 1025-1204: a Political History*, Longman, London 1997.

Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara 2018.

Beau, Charles Le, *Histoire du Bas-Empire*, C. 16, De l'imprimerie de Firmin Didot, Paris 1834.

Belke, Klaus ve Mersich, Norbert, *Tabula Imperii Byzantini, Galatien und Lykaonien*, C. 4, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1984.

———, *Tabula Imperii Byzantini, Phrygien und Pisidien*, C. 7, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2004.

Birkenmeier, John W., *The Development of the Komnenian Army: 1081-1180*, Brill, London 2002.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Ceylan, Mehmet Akif ve Eskikurt, Adnan, *Tarihi Coğrafya Açısından Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) ve Konya Bağirsak Boğazı*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2017.

Chalandon, Ferdinand, *Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180)*, C. 2, B. Franklin, New York 1912.

Çay, Abdülhaluk, *II. Kılıç Arslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

———, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokephalon) Zaferi (17 Eylül 1176)*, Orkun Yayınevi, İstanbul 1984.

Dirimtekin, Feridun, *Konya ve Düzbel (1146 ve 1176)*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944.

Eskikurt, Adnan ve Ceylan, Mehmet Akif, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası Myriokephalon Zaferi*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2015.

Finlay, George, *History of the Byzantine and Greek Empires from MLVII to MCCCCLIII*, C. 2, William Black and Sons, Edinburgh and London 1854.

Haldon, John F., *The Byzantine Wars*, History Press, Stroud, Gloucestershire 2008.

Hendy, Michael F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy C.300-1450*, Cambridge University Press, New York 1985.

Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi: Sultan I. Mesud Dönemi, (1116-1155)*, TTK, Ankara 2003.

Koca, Salim, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a) (1071-1220)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

Lilie, Ralph-Johannes, *Byzantium and the Crusader States, 1096-1204*, Clarendon Press, Oxford 1993.

Magdalino, Paul, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge University Press, Cambridge 1993.

Muralt, Edouard de, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, H. Georg, St. Petersbourg 1871.

Norwich, John Julius, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013.

Ramsay, W. M., *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Time to the Turkish Conquest*, C. 1, Clarendon Press, Oxford 1895.

———, “Preliminary Report to The Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia”, *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, Aberdeen University, Aberdeen 1906, ss. 231-78.

———, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1961.

Rice, Tamara Talbot, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Kaan Taştan, Nobel, Ankara 2015.

Sevim, Ali ve Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara 1989.

Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara 1993.

Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara 1995.

Thonemann, Peter, *The Maeander Valley: A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

Tomaschek, Wilhelm, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter: Die Küstengebiete and die Wege der Kreuzfahrer*, F. Tempsky, Wien 1891.

Topraklı, Ramazan, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara 2014.

———, *Miryokefalon'un Yeri*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara 2020.

Tunç, Turan, *Myriokephalon Savaşı'nın Önemi ve Savaşın Yeri*, 32 Copy Center, Isparta 2012.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

Vasiliev, A. A., *History of the Byzantine Empire 324-1453*, The University of Wisconsin Press, Madison 1952.

Vryonis, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, London 1971.

Yaprakçı, H. Hüseyin, *Sultandağı Geçidi (Miryokephalon) Savaşı*, Akdeniz Üniversitesi Isparta Mühendislik Fakültesi Matbaası, Isparta 1983.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II. Cilt*, TTK, Ankara 2014.

3. Makale, Bildiri, Kongre, Ansiklopedi Maddesi vb. Kaynaklar

Ahrweiler, Hélène, “Chôma-Aggélokastron”, *Revue des études byzantines*, C. 24, S. 1, 1966, ss. 278-283.

Aksoy, Hatice, “Komnenos Hanedanı’nın Doğu Siyaseti ve Myriokephalon Savaşı”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Miryokefalon Özel Sayısı), 2017, ss. 245-277.

Altan, Ebru, “Myriokephalon (Karamıkbeli) Savaşının Anadolu Türk Tarihindeki Yeri”, *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 630-634.

Altındemir, Kevser, “Miryokefalon Savaşı”, *Hamideli Tarih*, S. 5, 2018, ss. 5.

Arslan, Mustafa, “Myriokephalon Savaşı’nın Konya Bağırsak Boğazı’na Lokalize Edilmesine Mikrotoponimik Katkıları”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Miryokefalon Özel Sayısı), 2017, ss. 184-201.

Ayiter, Kudret, “Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur?”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976*, TTK, Ankara 1981, ss. 689-701.

Ayönü, Yusuf, “Myriokephalon Savaşı’nın Bizans İmparatorluğu Açısından Ne İfade Ettiğine Dair Bazı Düşünceler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 139-148.

Bağçeci, Hüseyin Turan, “Anadolu’nun Bilinen En Eski Tarihi Yolu: Kırıl Yolu ve Miryokefalon Savaşı”, *Hamideli Tarih*, S. 4, 2017, ss. 36-39.

Bahar, Hasan, “Tarih Öncesinden Bizans Dönemine Kadar Konya Ulaşımı ve Balkayalar-Bağırsıkdere Kalesi”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Miryokefalon Özel Sayısı), 2017, ss. 125-140.

Bakır, Abdullah, “Myriokephalon (Miryokefalon) Savaşı Esnasında Anadolu’da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 71-96.

Balık, İbrahim, “[Çalıştay Konuşması]”, *Miryokefalon Savaşı Kızılören Çalıştayı*, ((Ed.: Murat Emre)), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 29-31.

Balık, İbrahim ve Kara, Hasan, “Miryokefalon Savaşının Yeri ile İlgili Yeni Görüşlere Eleştirel Bir Bakış”, *Çivril Tarihi ve Miryokefalon Zaferi*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Denizli 2020, ss. 41-65.

Başkaya, Mümtaz, “Miryokefalon Savaşı ve Kızılören”, *Miryokefalon Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 18-21.

Baykara, Tuncer, “İllerin Kendilerine Çekmek İçin Yarıştığı Savaş: Myryakefalon”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 57-59.

Ceylan, Mehmet Akif, “Myriokephalon Savaşı’nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 187, 2010, ss. 159-196.

———, “Coğrafi Perspektiften Myriokefalon Savaşı’nın Yeri ve Konya Bağırsak Boğazı”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2016, ss. 69-94.

———, “Bağırsak Boğazı (Konya) ve Yakın Çevresinde Beşeri Coğrafya Araştırmaları”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Miryokefalon Özel Sayısı), 2017, ss. 202-244.

———, “Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı’nın Coğrafi Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Miryokephalon Özel Sayısı), 2017, ss. 1-39.

Ceylan, Mehmet Akif ve Eskikurt, Adnan, “Kûfi Çayı Boğazı’nın Doğal ve Tarihi Coğrafyası (Çivril/Denizli)”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 3, 2013, ss. 123-152.

Ceylan, Mehmet Akif ve Eskikurt, Adnan, “Anadolu’nun Tarihini Yeniden Yazdıracak Keşif: Miryokephalon Savaşı 17 Eylül 1176”, *Yediküta Dergisi*, S. 83, 2015, ss. 28-35.

Cheyne, Jean-Claude ve Drew-Bear, Thomas, “La forteresse de Soublaion en Phrygie (1070-1071)”, *Revue des études byzantines*, C. 70, 2012, ss. 209-220.

Chrysos, Evangelos, “1176 – A Byzantine Crusade?”, *Byzantine War Ideology Between Roman Imperial Concept And Christian Religion: Akten des Internationalen Symposiums (Vienna, 19–21 Mai 2011)*, Austrian Academy of Sciences Press 2012, ss. 81-86.

Çay, Abdülhaluk, “Karamıkbeli Zaferi (Myriokephalon, 17 Eylül 1176) Üzerine”, *Türk’e Çağrı*, S. 6, 1979, ss. 19-22.

———, “Karamıkbeli (Myriokephalon) Savaşı -I-”, *Türk Kültürü*, C. 21, S. 245, 1983, ss. 565-579.

———, “Karamıkbeli (Myriokephalon) Savaşı: II (17 Eylül 1176)”, *Türk Kültürü*, C. 21, S. 246, 1983, ss. 653-661.

———, “Karamıkbeli (Myriokephalon) Savaşının Yeri”, *Şükrü Elçin Armağanı*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara 1983, ss. 303-312.

———, “Karamıkbeli (Myriokephalon) Savaşının Yeri”, *I. Uluslararası Pisidia Antiocheia Sempozyumu, 2-4 Temmuz 1997, Yalvaç, Isparta*, Kocaeli Ofset Matbaacılık, İzmit 1999, ss. 95-102.

———, “Myriokephalon/Karamıkbeli Zaferi (16-17 Eylül 1176)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 7-17.

———, “Karamıkbeli (Myriokephalon) Savaşının (17 Eylül 1176) Önemi ve Sonuçları”, *Aydın Türklük Bilgisi*, C. 1, S. 1, 2015, ss. 35-45.

Daş, Mustafa, “Ortaçağda Homa ve Çevresi”, *Eskiçağdan Cumhuriyet’e Homa (Gümüşsu) Tarihi*, Gümüşsu Belediyesi Yayınları, Gümüşsu 2009, ss. 39-53.

———, “Haçlı Kaynaklarında Selçuklular, Bizanslılar ve Miryokephalon Savaşı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 186-190.

Dean, Sidney, “Byzantium’s Final Offensive: The Battle of Myriokephalon”, *Medieval Warfare*, C. 3, S. 3, 2013, ss. 39-43.

Dirimtekin, Feridun, “Selçukluların Anadolu’ya Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer”, *Malazgirt Armağanı*, TTK, Ankara 1972, ss. 231-258.

Eickhoff, Ekkehard, “Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976*, TTK, Ankara 1981, ss. 679-687.

———, “Miryokephalon Savaşı’nın Yeri”, *Hamideli Tarih*, S. 5, çev. Hüseyin Turan Bağçeci, 2018, ss. 56-60.

Elalmış, Ayça, “Belgelerdeki Beycesultan Höyüğü ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Kaleleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, 2019, ss. 264-275.

Erdem, İlhan, “Malazgrit’ten Myriokephalon’a Anadolu’da Türk-Bizans Mücadelelerine Genel Bakış”, *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayınları, Denizli 1997, ss. 27-33.

———, “[Çalıştay Konuşması]”, *Miryokephalon Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 56.

Eskikurt, Adnan, “Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı – Konya)”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Miryokephalon Özel Sayısı), 2017, ss. 74-98.

———, “Roger de Hoveden ve Kardinal Boso’nun Myriokephalon Savaşı’na Dair Bahisleri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2017, ss. 33-55.

———, “Myriokephalon Savaşı’na Dair Kronikler ve Modern Çalışmalar”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2018, ss. 65-94.

Foss, Clive F. W., “Choma”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, New York 1991, C. I, ss. 426.

———, “Myriokephalon”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, New York 1991, C. II, ss. 1429-1430.

Göde, Kemal, “Anadolunun Vatanlaşmasında Myriokephalon Zaferinin Yeri ve Önemi”, *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayınları, Denizli 1997, ss. 47-50.

Gökbörü, Halil İbrahim, “Miryokephalon Savaş Yeri Kızılören’de mi?”, *Miryokephalon Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 37-40.

Göksu, Erkan, “Miryokephalon Savaşı’ndan Sonra Türkiye Selçuklu Ordusunda Meydana Gelen Değişiklikler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 61-70.

Halaçoğlu, Ahmet, “Miryokephalon Savaşı’nın Önemli Sonuçları ve Yeri Meselesi”, *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayınları, Denizli 1997, ss. 34-40.

Hendy, Michael F., “Anadolu-Miryokephalon ve Tzybritze (Sivirisi) Geçidi”, *Hamideli Tarih*, S. 5, çev. İbrahim Pür, 2018, ss. 61-66.

Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuklular”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, C. 10, ss. 353-416.

Kara, Hasan, “Miryokephalon Savaş Alanı ile İlgili Görüşler”, *Miryokephalon Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 44-47.

Karaca, Behset, Kadir Karacan, “Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokephalon”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 150-171.

———, “Miryokephalon Nerede? Bir Tenkîdi Tenkîd”, *Hamideli Tarih*, S. 3, 2016, ss. 42-43.

———, “Frederick Barbarossa’nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 32, 2018, ss. 241-264.

Karakök, Tunay, “III. Haçlı Seferine Bir Adım Kala: Miryokefalon Savaşı (17 Eylül 1176)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 192-211.

Kaya, Selim, “[Çalıştay Konuşması]”, *Miryokefalon Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 16-17.

Kayapınar, Levent vd., “Miryokefalon Muharebesi’nin Mahalli Üzerine Mülâhazalar: Bizans Kaynakları”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Miryokefalon Özel Sayısı), 2017, ss. 105-124.

Kayhan, Hüseyin, “Miryokefalon Savaşı Öncesinde Bizans Politikasında Türkmenler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 97-116.

Keçiş, Murat, “Miryokefalon Savaşı’nda Bizans Ordusunun Stratejisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 119-138.

———, “Miryokefalon Savaşı’nın Yerinin Tespitinde Kaynak Kullanımı Üzerine”, *Miryokefalon Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 32-36.

Kesik, Muharrem, “Myriokephalon Zaferi Öncesinde Konya’yı Hedef Alan Askerî Seferler ve Yolları”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Miryokefalon Özel Sayısı), 2017, ss. 40-73.

———, “[Çalıştay Konuşması]”, *Miryokefalon Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 52-55.

Kılıç, Yusuf, “[Çalıştay Konuşması]”, *Miryokefalon Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 24-26.

Kılıç, Yusuf vd., “Mira-Kuvalia’dan Miryokefalon Zaferi’ne Çivril ve Yöresi”, *Çivril Tarihi ve Miryokefalon Zaferi*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Denizli 2020, ss. 11-38.

Kırpık, Güray, “Yenice Sivrisi Zaferi (Miryokefalon)’da Türkmenlerin Tavrı”, *Göller Bölgesi Tarih ve Kültür Varlıkları Bilgi Şöleni (16-18 Eylül 2011) Hamideli Seyahati*, (Ed.: Ramazan Topraklı, Refik Turan), Semih Ofset, Ankara 2011, ss. 40-45.

Kırpık, Güray, “Miryokefalon Zaferinin Yankıları”, *Hamideli Tarih*, S. 2, 2015 ss. 16.

Koç, Ferhat, “Göller Diyarında Miryokefalon Savaşı”, *Hamideli Tarih*, S. 4, 2017, ss. 33-35.

Koçak, Talat, “[Çalıştay Konuşması]”, *Miryokefalon Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 27-28.

Konečný, Martin, “Bitka Pri Myriokefalone, 1176: Posledná Ofenzíva Manuela Komnéna”, *Vojenská História*, S. 2, 2011, ss. 3-19.

———, “The Road to Myriokephalon: the Policy of the Byzantine Emperor Manuel I Komnenos in Asia Minor (1143-76)”, *Archív Orientální*, C. 80, S. 3, 2012, ss. 371-388.

Koprıman, Kazım Yaşar, (çev.), Topraklı, Ramazan, (Katkıda Bulunan) “İmparator Manuel’in İngiltere Kralına Yazdığı Mektubun Tercümesi”, *Hamideli Tarih*, S. 4, 2017, ss. 68-69.

Kozcaz, Ümit, “Üçüncü Haçlı Seferine Katılan Alman Haçlı Ordusunun Pisidia Bölgesindeki Sefer Güzergâhı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 214-230.

Köymen, Mehmet Altay, “801. Yıldönümü Münasebetiyle Miriyokefalın Meydan Muharebesi”, *Milli Kültür Dergisi*, C. 1, S. 9, 1977, ss. 26-30.

Kresten, Otto, “Der ‘Anredestreit’ zwischen Manuel I. Komnenos und Friedrich I. Barbarossa nach der Schlacht von Myriokephalon”, *Römische Historische Mitteilungen*, C. 34/35, 1992, ss. 65-110.

Lilie, Ralph-Johannes, “Die Schlacht von Myriokephalon (1176). Auswirkungen auf das byzantinische Reich im ausgehenden 12. Jahrhundert”, *Revue des études byzantines*, C. 35, S. 1, 1977, ss. 257-275.

Ljubarskij, J., “Мануил I глазами Киннама и Хониата”, *Vizantiyskiy Vremennik*, S. 64, 2005, ss. 99-109.

Mersich, Norbert, “Tzibritze. Zum Austragungsort der Schlacht von Myriokephalon”, *Byzantios: Festschrift für Herbert Hunger zum 70. Geburtstag*, ed. W. Horandner, Wien 1984, ss. 241-246.

Mimiroğlu, Mete, Kocaman, Mert, “‘2016’ Miriyokefalın Savaşı Yüzey Araştırması Buluntuları”, *Hamideli Tarih*, S. 4, 2017, ss. 26-29.

Öksüz, H. Atilla, “Düzbel-Miriyokefalın Meydan Muharebesi (17 Eylül 1176)”, *Askeri Tarih Bülteni*, S. 16, 1984, ss. 67-70.

Öngül, Ali, “Anadolu’nun Tapusu: Miriyokefalın Savaşı 17 Eylül 1176”, *Yediküta Dergisi*, S. 83, 2015, ss. 23-37.

Özaydın, Abdülkerim, “Kılıcarslan II”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2002, C. XXV, ss. 399-403.

Özbek, Süleyman, “[Çalıştay Konuşması]”, *Miriyokefalın Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 41-43.

Özcan, Altay Tayfun, “Myriokephalon Muharebesi’nin Mevkisi Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Miriyokefalın Özel Sayısı), 2017, ss. 167-183.

Özhanlı, Mehmet, “Pisidia Antiokheiası, Yollar ve Miriyokefalın Savaşı”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Miriyokefalın Özel Sayısı), 2017, ss. 99-104.

Pekuz, Ömer Faruk, “Miriyokefalın ve Denizli Şehir Belleğinde Savaş İmgesi”, *Denizli Çınar*, S. 3, 2016, ss. 2-5.

Ramsay, W. M., “Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)”, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, C. 2, S. 2, 1886, ss. 123-131.

———, “Pisidia and the Lycaonian Frontier”, *The Annual of the British School at Athens*, S. 9, 1902, ss. 243-273.

———, “Geography and History in a Phrygo-Pisidian Glen”, *The Geographical Journal*, C. 61, S. 4, 1923, ss. 279-296.

———, “Manuel’in Türklere Karşı Seferi, 1176”, *Asia Minor Studies*, çev. Arslan Durdu, Fatih Demir, C. 6, S. 12, 2018, ss. 329-337.

———, “Manuel’in Yenilgisi ve Üçüncü Haçlı Seferi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, çev. Abdullah Bakır, Fatih Demir, C. 19, S. 1, 2019, ss. 241-250.

Roosta, Jamshid, “A Comparative Analysis of Politico-Cultural Consequences of Malazgirt (463 A.H.) and Myriokephalon (572 A.H) Wars”, *The Historical Study of War*, C. 1, S. 2, 2017, ss. 77-98.

Rose, Linda C., “Myriokephalon”, *Dictionary of the Middle Ages*, 1987, C. 8, ss. 657.

Sarı, İbrahim, “Miryokefalón İçin Kim, Ne Dedi?”, *Denizli Çınar*, S. 3, 2016, ss. 30-31.

Sayhan, Münir, “Neden Küfi Çayı Vadisi”, *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayınları, Denizli 1997, ss. 41-46.

Seyhan, Münir, “Miryokefalón Zaferi ve Çivril”, *Denizli Çınar*, S. 3, 2016, ss. 10-13.

———, “Tarihin Dönüm Noktası”, *Denizli Çınar*, S. 3, 2016, ss. 6-8.

Shliakhtin, Roman, “The Failed Experience Why Did Manuel Komnenos Lose The Battle At Myriokephalon”, *Annual of the Department of Medieval Studies*, S. 14, 2008, ss. 137-150.

Spingou, Foteini, “A Poem on the Refortification of Dorylaion in 1175”, *Byzantina Symmeikta*, C. 21, S. 1, 2012, ss. 137.

Stephenson, Paul, “Battle of Myriokephalon”, *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*, Oxford University Press, 2010, C. 3, ss. 39-40.

Stone, Andrew, “Dorylaion Revisited. Manuel I Komnenos and the Refortification of Dorylaion and Soublaion in 1175”, *Revue Des Études Byzantines*, C. 61, S. 1, 2003, ss. 183-199.

Strässle, Paul Meinrad, “Myriokephalon, Schlacht von (1176)”, *Lexikon des Mittelalters*, 1993, C. 6, ss. 977-978.

Şekercioğlu, Hüseyin, “Miryofatlon Zaferi ve Yerin Stratejik Önemi”, *Türk Kültürü Dergisi*, C. 5, S. 59, 1967, ss. 831-836.

———, “17 Eylül 1176 Gelendost-Miryofatlın Zaferinin 796. Yılı”, *Türk Kültürü Dergisi*, C. 10, S. 119, 1972, ss. 1172-1176.

———, “17 Eylül 1176 Gelendost Zaferinin 800. Yılı”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 9, 1976, ss. 85-89.

Şentürk, Yılmaz, “Zaferin Yıkık Şahidi Sublaion Kalesi”, *Denizli Çınar*, S. 3, 2016, ss. 20.

Taeschner, Franz, “Anadolu/ Historical Geography of Turkish Anatolia”, *The Encyclopaedia of İslam*, Brill, Leiden 1986, C. 1, ss. 465-480.

Tızlak, Fahrettin, “Değişen Coğrafya ve Miryokefalón Savaşı (R. Topraklı, Ankara, 2010) Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Göller Bölgesi Tarih ve Kültür Varlıkları Bilgi Şöleni (16-18 Eylül 2011) Hamideli Seyahati*, (Ed.: Ramazan Topraklı, Refik Turan), Semih Ofset, Ankara 2011, ss. 116-118.

Tiryaki, A. Hasan, “Bir Başka Açıdan Miryokefalón”, *Denizli Çınar*, S. 3, 2016, ss. 22-24.

Toklutepe, Ş., “Myriokephalon Savaşı ve Yeri”, *I. Uluslararası Pisidia Antiocheia Sempozyumu, 2-4 Temmuz 1997, Yalvaç, Isparta*, Kocaeli Ofset Matbaacılık, İzmit 1999, ss. 103-109.

Topraklı, Ramazan, “Yenice Köyü Köprüsü ve Miryokefalon Savaşı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 18, S. 3, 2010, ss. 997-1012.

———, “Semmânî Sivrisi Zaferi (Miryokefalon Savaşı)”, *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum: Selçuklu Siyasi Tarihi Bildiriler 27-30 Eylül 2010 Kayseri*, TTK, Ankara 2014, ss. 513-535.

———, “Kemer Boğazı (Miryokefalon) ve Yenice Sivrisi Zaferi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 37-54.

———, “Miryokefalon Savaşı Gelendost (Yenice Sivrisi) Zaferi”, *Hamideli Tarih*, S. 2, 2015, ss. 38-41.

———, “Miryokefalon Savaşı Yüzey Araştırması”, *Hamideli Tarih*, S. 2, 2015, ss. 74-79.

———, “Remzi (Ramsay, W. M.)’nin 1890’da İddia Ettiği Görüşünü Değiştirmesi”, *Hamideli Tarih*, S. 4, çev. Gülece Şenel, 2017, ss. 67.

———, “Yenice Sivrisi (Miryokefalon) Zaferi”, *Uluslararası Malazgirt’ten Osmanlı’ya Selçuklu Sempozyumu Bildiriler 22-23 Mayıs 2014 Kastamonu*, Kastamonu Üniversitesi Yayınları, Kastamonu 2017, ss. 495-518.

———, “Kelene (Kelainai) Kalesi, Kırıl Yolu (via regia) ve Miryokefalon Savaşı”, *Hamideli Tarih*, S. 5, 2018, ss. 87-97.

———, “Miryokefalon Savaşı’nın Yerine Tarihî Metinlerin Dili Açısından Bakmak”, *VI. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu 10-12 Ekim 2019 Bolu Bildiriler Kitabı*, Bolu 2019, 731-740.

Turan, Osman, “Kılıç Arslan II. ’İzz al-dîn”, *IA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, C. 6, ss. 688-703.

———, “Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan”, *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 566-579.

Turan, Refik, “Miryokefalon Savaşı”, *Hamideli Tarih*, S. 2, 2015, ss. 17.

Turfan, Kemal, “Myriokephalon Savaşı ve Türk Askeri Tarihindeki Önemi”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1983, ss. 61-72.

———, “Recherches Recentes Sur La Bataille de Myriokephalon”, *Revue Internationale d’histoire Militaire*, C. 67, TTK, Ankara 1988, ss. 3-27.

———, “Myriokephalon Savaşı’nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar”, *X. Türk Tarih Kongresi, 22-26 Eylül 1986*, TTK, Ankara 1991, ss. 1117-1169.

———, “Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu’nun Bir Türk Vatani Oluşu”, *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayınları, Denizli 1997, ss. 4-26.

———, “Myriokephalon Savaşının Yeri Üzerine Yeni Araştırmalar”, *I. Uluslararası Pisidia Antiocheia Sempozyumu, 2-4 Temmuz 1997, Yalvaç, Isparta*, Kocaeli Ofset Matbaacılık, İzmit 1999, ss. 126-146.

Umar, Bilge, “Miryokefalos Savaşının Yeri: Çivril Yakınında Kufi Çayı Vadisi”, *Belleten*, C. LIV, S. 209, 1990, ss. 99-116.

———, “İkinci Myriokephalon Sempozyumuna Katkı”, *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayınları, Denizli 1997, ss. 51-56.

Üremiş, Ali, “Karamıkbeli/Myriokephalon Savaşının Türkiye Selçuklularının Doğu Politikasına Tesirleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 174-182, S. Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, 2014, ss. 173-182.

Vasiliev, A. A., “Das genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon”, *Byzantinische Zeitschrift*, C. 27, S. 1, 1927, ss. 288-290.

———, “Manuel Comnenus and Henry Plantagenet”, *Byzantinische Zeitschrift*, C. 29, S. 2, 1930, ss. 233-244.

Vryonis, Speros, “The battles of Manzikert (1071) and Myriokephalon (1176): Notes on food, water, archery, ethnic identity of foe and ally”, *Mésogeios. Méditerranée*, C. 25/26, 2005, ss. 49-70.

Yakupoğlu, Cevdet, “[Çalıştay Konuşması]”, *Miryokefalos Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 48-51.

Yaprakçı, H. Hüseyin, “Sultandağı Geçidi Savaşı”, *I. Uluslararası Pisidia Antiocheia Sempozyumu, 2-4 Temmuz 1997, Yalvaç, Isparta*, Kocaeli Ofset Matbaacılık, İzmit 1999, ss. 111-121.

Yılmaz, Mustafa, “[Çalıştay Konuşması]”, *Miryokefalos Savaşı Kızılören Çalıştayı*, (Ed.: Murat Emre), Hazer Ofset, Kızılören 2019, ss. 22-23.

———, “Var Olma Savaşı Myriokephalon”, *Denizli Çınar*, S. 3, 2016, ss. 16-19.

4. Tezler

Çay, Abdülhaluk, *17 Eylül 1176 Myriokephalon/Karamıkbeli Zaferi*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, 1978.

Dağlı, Rıfat, *II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dış Siyaseti (1155-1192)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, 2011.

Demir, Fatih, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2018.

Işıklı, Fatih, *Malazgirt ve Miryokefalos Savaş Mukayesesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, 2004.

Kozcaz, Ümit, *Denizli, Antalya ve Isparta Havalisindeki Haçlı Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2014.

Shlyaktin, Roman, *Images and Perceptions of the Enemy in the Byzantine-Seljuk Military Conflict: Case Study on the Battle at Myriokephalon (1176)*, Central European University, Department of Medieval Studies, Medieval Studies Program, Master's Thesis, Budapest 2007.

Sinclair, Kyle James, *War Writing In Middle Byzantine Historiography. Sources, Influences and Trends*, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies Institute of Archaeology and Antiquity College of Arts and Law, University of Birmingham 2012.

Yılmaz, Mustafa, *Ortaçağda Denizli (Selçuklu ve İnançoğulları Dönemi)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Tarih Anabilim Dalı, 2010.

5. İnternet (Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı)

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/uyPEwr4rs-Y?t=1852> (30:50-37:15 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Akyol, Hasan. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/uyPEwr4rs-Y?t=4466> (1:14:26-1:25:00 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Ayan, Ergin. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/Prrenn8vmy8?t=250> (4:10-28:40 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Baykara, Tuncer. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, https://youtu.be/JZQTB9JJB_4?t=2320 (38:40-59:00 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Ceylan, Mehmet Akif. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK.

Çay, Abdülhaluk. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, https://youtu.be/JZQTB9JJB_4?t=356 (5:56-38:00 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Demirci, Mustafa. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, https://youtu.be/JZQTB9JJB_4?t=3576 (59:40-1:30:00 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Eskikurt, Adnan. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK.

Göde, Kemal. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/uyPEwr4rs-Y?t=407> (6:45-30:00 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Gümüüşcü, Osman. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK.

Hacıgökmen, Mehmet Ali. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK.

Karacan, Kadir. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/QUgRMSWO4as?t=2980> (49:40-1:16:10 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Kayapınar, Levent. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/Prrenn8vmy8?t=1760> (29:20-57:45 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Keskin, Mustafa. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/QUgRMSWO4as?t=122> (2:00-13.15 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Kılıç, Yusuf. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/QUgRMSWO4as?t=818> (13:35-32:00 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Metin, Tülay. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/uyPEwr4rs-Y?t=2260> (37:40-57:15 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Mirmiroğlu, İlker Mete. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/QUgRMSWO4as?t=1944> (32:25-48:00 dk).

Özcan, Altay Tayfun. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK.

Topraklı, Ramazan. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, https://youtu.be/JZQTB9JjB_4?t=5480 (1:31:20-2:20:00 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Ürekli, Muzaffer. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/uyPEwr4rs-Y?t=3593> (59:53-1:12:40 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

Yakupoğlu, Cevdet. “[Çalıştay Konuşması]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://youtu.be/Prrenn8vmy8?t=3476> (58:00-1:18:31 dk), Erişim Tarihi: 11.07.2021.

“[Çalıştay Müzakere]”. *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı, 8-9 Mayıs 2017, Ankara*, TTK, <https://www.youtube.com/watch?v=GURbhuo0Tqk>, Erişim Tarihi: 11.07.2021.

SONUÇ

Myriokephalon Savaşı hakkında gerek yurt dışında gerekse Türkiye’de yerli ve yabancı birçok bilim insanı ve araştırmacı çalışma yapmıştır. Bu konudaki ilk çalışmalar yabancı bilim adamları tarafından ortaya konulmuştur. Bunun akabinde Türkiye’de yerel tarih araştırmacıları ve Türk bilim insanları çalışmalarını yürütmüşlerdir. Konu üzerine son yarım asırdır yapılan çalışmalarda ciddi bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmaların çoğunluğunun savaşın meydana geldiği coğrafyanın tespitine odaklanan tezlerden oluştuğu dikkati çekmektedir. Bu bağlamda konumuz bakımından önem arz eden sayısı yüzü geçen kitap, makale vb. çeşitli türlerde yayınlar yapılmıştır.

Bilim insanları ve araştırmacıların bu kadar ilgi çekici bir konu üzerine yaptıkları yayınlarının derlenerek bir bibliyografya çalışması yapılmadığı görülmektedir. Bibliyografya çalışmaları sadece ilgili konu hakkında yapılmış yayınları belirli bir düzen içerisinde toplayan fihrist değildir. Bu maksatla araştırma esnasında tespit edilen çalışmaların derli toplu bir dökümünün yapılması Myriokephalon Savaşı üzerine yeni çalışma yapacak araştırmacılara yol gösterici olacaktır. Araştırmacılar aynı zamanda savaşın çehresi hakkında fikirler edinebileceklerdir. Bu düşüncelerden hareketle bugüne kadar yapılan çalışmalar bir çatı altında toplanmaya çalışılmıştır. Her ne kadar son yıllarda internetin getirmiş olduğu bilgiye kolay ve

hızlı erişim imkânı ve çeşitli dijital bibliyografya veri tabanları oluşturulmuş olsa da eski usul bibliyografya çalışmaları hala araştırmacılara bilgiye ulaşma konusunda katkı sağlamaları nedeniyle öneminden pek bir şey kaybetmemiştir.

KAYNAKÇA

- Milli Kütüphane Kâşif - <https://kasif.mkutup.gov.tr/Default.aspx>
- Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası - <https://makaleler.mkutup.gov.tr/>
- Dergipark - <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Ulusal Toplu Katalog - <http://www.toplukatalog.gov.tr/>
- TR Dizin - <https://trdizin.gov.tr/>
- İSAM Kütüphanesi - <http://ktp2.isam.org.tr/>
- TTK Kütüphanesi - <https://www.ttk.gov.tr/kutuphane/>
- Google Akademik - <https://scholar.google.com/>
- Google Kitaplar - <https://books.google.com.tr/>
- Microsoft Academic - <https://academic.microsoft.com/home>
- Academia - <https://www.academia.edu/>
- Hacettepe Türkiye Kaynakçası - <http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/>
- Brill Reference Works - <https://referenceworks.brillonline.com/subjects>
- Oxford Reference - <https://www.oxfordreference.com/>
- Worldcat - <https://www.worldcat.org/>
- Internet Archive - <https://archive.org/>
- Jstor - <https://www.jstor.org/>

İLHANLI KOMUTANLARININ ANADOLU'DA HÜKÜMDAR OLMA ÇABALARININ OSMANLI'NIN KURULUŞU'NA ETKİSİ*

THE EFFECT OF THE İLHANLI COMMANDERS' EFFORTS TO BE RULE IN ANATOLIA ON THE FOUNDATION OF THE OTTOMAN

Elif ÖNEN**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 07/10/2021 Düzeltme/Revised: 08/12/2021 Kabul/Accepted: 22/12/2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atf / Cite as: Önen, E. (2021). İlhanlı Komutanlarının Anadolu'da Hükümdar Olma Çabalarının Osmanlı'nın Kuruluşuna Etkisi. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 120-141. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.1006035>

ÖZ

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kudretli Sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın korkusundan dolayı yıllarca Anadolu topraklarına yaklaşamayan İlhanlılar, Sultan'ın vefatı üzerine hemen harekete geçtiler ve Anadolu'yu işgal etmeye başladılar. İlhanlılar, bu işgal girişiminde tecrübesiz ve daha küçük yaşta olan Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i, 4 Temmuz 1243 yılında, Köseadağ Ovası'ndaki savaş meydanında zahmetsizce yendi ve büyük kıyımlarla Anadolu topraklarını kuşatma altına aldı. Bu işgal sonucunda batı uç bölgesine doğru göç eden Türkmen aşiretleri hem İlhanlı ordusuyla hem de İlhanlı hâkimiyeti altındaki Selçuklu Sultanının ordusuyla mücadele ettiler. Ancak bu mücadelenin haricinde Anadolu'nun en uç sınır bölgesinde olan Osman Gazi de Alpleri ve Ahileri ile Bizans'a karşı gazâ hareketi başlatarak, burada beyliğini kurma çabası içerisine girdi. Diğer taraftan İlhanlıların içerisine düştüğü taht kavgaları, Anadolu topraklarındaki otoritesini zayıflattı ve buraya göndermiş olduğu kendi komutanları bile isyan ederek hükümdar olmaya çalıştı. Böylece İlhanlılar'ın işgalleri son bulurken, Anadolu Selçuklu Devleti de yıkılmaya doğru sürüklendi. Öte yandan da Bizans'a yapmış olduğu gazâ hareketlerini başarıya ulaştıran Osman Gazi de Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerini attı.

Bu çalışmada İlhanlı komutanlarının Anadolu'da hükümdar olma çabaları ve bu çabaların Osmanlı'nın Kuruluşu'na etkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, İlhanlılar, Moğol, Noyan, Selçuklu, Türkmen, Osman.

EXTENDED SUMMARY

The Ilkhanids first eliminated the Khwarezmshahs with the invasion operation launched by Genghis Khan, which stretched from the middle of the Asian continent to the east of the European

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Programı, Artvin/Türkiye, elif.onen.tr@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5627-6776

continent. Later, they also destroyed the Abbasid caliphate, reaching the borders of the Anadolu Selcuklu State. However, the mighty Sultan of the Anatolian Seljuk State, who had previously defeated the Ayyubids and Khwarezmshahs, was Anadolu Selcuklu I. Alaeddin Keykubad's fear caused them to be unable to approach the Anatolian lands for many years. However, the Ilkhanids, who knew about the death of Sultan Keykubad in 1237, took action and attempted to invade Anatolia. Because the Anadolu Selcuklu State was also in a very favorable state for this invasion attempt due to the political quarrels it had fallen into, but it was also ruled by an inexperienced, young sultan. The Ilkhanids, who first captured Erzurum and then burned and looted around Erzincan, came to the Köseadağ Plain on July 4, 1243 and met Seljuk Sultan II, who was a young age here, on July 4, 1243. They easily defeated Gıyaseddin Keyhusrev and besieged the most fertile lands of Anatolia. After this defeat, Sultan Keyhusrev left the Anatolian Seljuk State for his own fate and fled Anadolu. Anadolu Selcuklu state was defeated by the Ottoman Empire. Muhezzibuddin peace treaty has made to the vizier Ali, who has a great experience but the initiative that became a province under the domination of Anadolu Selcuklu Ilkhanid state.

On the other hand, the Mongols and Turkmen tribes who live in the fertile soil of Anatolia under their occupation for different faiths, people who are of other races, by the Mongols forced to migrate again, Anadolu Selcuklu were forced to settle in the three regions of the state in western Anatolia. The oppression and colonization of the Turkmen tribes, who fled to these extreme regions and took refuge with the Byzantines here, led them to enter into an effort to establish a new principality in this region. Thus, the Turkmen tribes, who were fighting both the Ilkhanate army and the Seljuk army under the Ilkhanate rule, on the other hand, entered into a struggle for existence against Byzantium. The most influential Turkmen tribe in this struggle is the Turkmen tribe, headed by Ertuğrul Gazi, the father of Osman Gazi, who settled in the Eskişehir and Sakarya regions. Osman Gazi, who passed into the administration of this Turkmen tribe after the death of his father Ertuğrul Gazi, is surrounded by the sword of gaza by Sheikh Edebali, the sheikh of the Ahis, and starts the raids on Gaza against Byzantium and struggles to establish a large principality here.

The fact that Ahmed Tegüder (1282-84), who had become a Muslim long before the death of Abaka Khan, became the ruler of the Ilkhanians, which was the first time in the history of the Ilkhanians, caused Argun Khan to rise up against Sultan Ahmed Tegüder and seize the throne. This situation also paved the way for the efforts of the Noyans to become rulers, which will be seen in the future. On the other hand, the rebel movements of the Turkmen tribes against the Seljuk Sultan and the Ilkhanians in the Anatolian lands caused Argun Khan's brother Geyhatu Noyan to send a large army here. Geyhatu Noyan arrived in Anatolia with this large army in 1285, all his expenses were covered by the Seljuk State and he stopped the rebel movements made by the Karamanoğuls, Ashrafoğuls, Germiyanoguls with great massacres.

It was during this period that Osman Gazi Karacahisar defeated his tekvur and took this place under his rule. Argun Khan's sending his brother Geyhatu Khan to Anatolia with a large army enabled him to take financial control and military order in Anatolia more strongly than ever before. Thus, the bureaucracy of the Seljuk State's throne in Konya has completely passed into the hands of the Ilkhanids. The Germans, who are Osman Gazi's neighbors, also remain under the threat of the Mongols and are unable to take action against Osman Gazi, so Osman Gazi has become a principality as a buffer zone protecting the Mongols from the Mongols. However, it is witnessed that between 1291 and 1292 Geyhatu Khan carried out harsh punishments against the Turkmen in the extreme region and completely turned Sultan Masud in Konya Dec into a puppet. In 1298, the Mongols, III. Alaaddin will take Keykubad to the throne in Masud's place, and again in 1302, for the second time, They will put II. Masud on the Seljuk throne. But in 1308, the last Seljuk dynasty, With the death of II. Masud, the Great Seljuk Empire will end. Therefore, it seems that after Osman Gazi, who was wearing a gaza sword, there were no forces left to prevent gaza movements that he had made towards Byzantium in the extreme border region since 1288. The events of the Principality of Osman Gazi in dealing with even the nearest neighbor Germiyanli Seljuk, Mongol Sultan of the Seljuk Empire of the Khans are fighting for power among themselves and also completely lost power in Anatolia at the head of the troops that are sent to noyans has resulted in the rebellion. So much so that between 1299 and 1300, the Mongols were forced to send large armies one after another to the Anatolian lands against Sulemish Noyan.

That is why a relief force could not be sent by the Mongols to block the Ottoman veterans besieging the Byzantine fortresses. In addition, in 1304, Osman Gazi blocked the military aid that could come from the east to the Iznik region, took the Byzantine fortresses in the Sakarya region, and on the other hand conquered Mekece, Geyve and Lefke. Thus, Osman Gazi, who achieved great fame by winning these battles against Byzantine forces, ensured that his son, who came after him to the beylik

throne, passed without objection and laid the foundations of the Great Ottoman Empire by making the gaza movements that he had made to Byzantium successful.

In this study, the efforts of the Ilkhanid commanders to become rulers in Anatolia and the effect of these efforts on the establishment of the Ottoman Empire will be discussed.

Keywords: Anatolia, Ilkhanians, Mongolian, Noyan, Seljuk, Turkmen, Osman.

GİRİŞ

Moğollar, Cengiz Han'ın başlattığı Asya kıtasının ortasından Avrupa kıtasının doğusuna kadar uzanan işgal harekâtı ile ilk önce Hârezmşâhlar'ı ortadan kaldırdılar. Daha sonra, Abbasi hilafetini de yok ederek, Anadolu Selçuklu Devleti sınırlarına kadar ulaştılar. Bu Moğol işgallerinin yapıldığı yerlerde yaşayan Türkmen aşiretleri ve farklı inançtan, ırktan olan diğer insanlar da Moğollar tarafından göç etmeye zorlanarak, Anadolu Selçuklu Devleti'nin batı Anadolu'daki uç bölgelerine yerleşmek zorunda bırakıldılar. Diğer taraftan Moğollar 1232 yılı sonlarında Anadolu ve El-Cezire sınırlarını zorlamışlardı.¹ Ancak bu Moğol tehdidi için gereken önlemleri alan Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad ile karşılaştılar. Öyle ki, Hârezmşâhlar'ı ve Eyyubileri yenen Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın kudreti Moğolların fazlaca gözünü korkutmuştu. Buna rağmen Gürcü ve Ermeni komutanların rehberliğinde Anadolu'ya giren Moğollar, Anadolu'nun sarp dağlarını, dar geçitlerini, zifiri karanlık ormanlarını ve güçlü kalelerini görünce büsbütün korkuya kapıldılar. Öyle ki 1237 yılında I. Alaeddin Keykubad gibi güçlü bir Sultan'ın ölümünden sonra bile epey bir zaman Selçuklu Devleti'ne saldırmaya cesaret edemediler.² Ancak bu şartlar bu işgalci Moğollara, Ermenistan'ı ve Anadolu'yu işaret etmekteydi. 1240 yılının ortasına gelindiğinde Ani ve Kars'ı işgal etmiş olan Moğol orduları, Selçuklu topraklarına ikinci kez girdiler. Moğolları Selçuklular üzerine tekrar gönderen en önemli sebep ise Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın ölümü ile Selçukluların içine düştüğü durumdu. Bu durumun daha da kötüleşmesine sebep olan etkenler ise Selçukluların iç işlerinde çekişmeler, dış işlerinde iradesizlik ve Selçuklu Devleti Sultanının da küçük yaşta olmasıydı. Ancak Moğolların bu tecavüzü karşısında Erzurum'a büyük askeri sevkiyat yapılması, Moğolların hemen geri çekilmesine sebep oldu.³

Fakat bu siyasi durumu fırsat bilen Baba İshak adındaki tarikat lideri, Adıyaman ve çevresinde Selçuklu Devleti'ne karşı büyük bir isyan başlattı. Malatya'dan başlayıp Amasya'ya kadar gelen bu isyancılar Kırşehir'in kuzeyinde bulunan Seyfe Ovası'nda Selçuklu Devleti taraftarı olan Frenklerin katkısıyla bastırıldı.⁴ Fakat Baba İshak'ın başlattığı Babaî İsyanı, Selçuklu ordusunun tüm zaafalarını ortaya çıkarmış Moğol ordularını cesaretlendirmişti. Diğer taraftan Ögedey Han Noyanları⁵ içerisinde en yetenekli olan Baycu Noyan'ı Çurmagun'un yerine vali olarak atadı. Baycu Noyan ilk iş olarak Ögedey Han'ın verdiği 30.000 asker ve himayesindeki 10.000 asker ile birlikte toplam 40.000 kişilik ordusuyla Selçuklu topraklarına hücum etti. Zira Ögedey Han'ın emri de bu idi.⁶

¹ Detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 1-9.

² Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsid-din Keyhüsrev Ve Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 86.

³ Kaymaz, *age.*, s. 87.

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 135-139; Sümer, *agm.*, s. 8-9.

⁵ Noyan: Moğolca anlamı "Prens" veya "Efendi" olan bu terim, ilk önceleri Moğollarda itibarlı sivil kişiler için kullanılırken sonlarında ise yalnızca ordu komutanları için kullanılarak askeri bir rütbe unvanı haline gelmiştir. Osman Nedim Tuna, "Osmanlıca'da Moğolca Kelimeler", *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII, 1976), s. 301.

⁶ Kaymaz, *age.*, s. 88.

Baycu Noyan, 40.000 kişilik büyük ordusuna Gürcü ve Ermeni askerlerini de ekleyerek, 1242 yılının kış aylarına doğru Selçuklu Devleti'nin kadim şehri olan Erzurum'a doğru yürüdü. Burayı kısa sürede kuşatıp işgal eden Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu, sadece Erzurum halkını değil bölgedeki tüm halkı kaleye sığınmaya mecbur edecek kıyımlar yaptı. Büyük bir direniş gösteren Sinânüddîn Yâkut himayesindeki kale halkı, Şerefü'd-din Düveyni'nin Moğollarla ucuz pazarlığı sonucunda büyük ihanetiyle vahşice kıyımlara maruz kaldı. Böylece Baycu Noyan iki ay devam eden bu savaşın sonunda, Erzurum'u ele geçirdi. (1243).⁷ Artık Anadolu'yu işgal eden Baycu Noyan, askerleri ile birlikte Azerbaycan'ın zengin Mugan otlaklarında tüm kışı geçirdikten sonra bahar ayının gelmesiyle tekrar Anadolu'ya girdi. Erzincan'dan Sivas'a doğru yürüyen Moğol askerleri, etraftaki köyleri ve kasabaları yağmalayıp, halkı kılıçtan geçirdiler.⁸ Diğer taraftan Moğolların bu işgalini durdurmak isteyen, Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev, 80.000 kişilik bir ordu toplayarak Sivas'a geldi. Ancak Selçuklu ordusunun tecrübeli komutanları, burada Moğolları karşılamaları gerektiğini söyleseler de, Sultan kendisi gibi tecrübesiz genç emirlerinin sözünü dinleyerek Selçuklu ordusunu Köseadağ Ovası'na getirdi. Selçuklu ordusunun bu tecrübesiz kumandanları 20.000 kişilik bir öncü kuvvetle, buradaki dar yamaçların arasındaki derbentte 40.000 kişilik Moğol ordusuyla Köseadağ Ovası'na gelen Baycu Noyan'ı karşılayıp saldırdılar.⁹ Bu saldırıda yine tecrübeli komutanların "savunma yapma" önerisini reddeden Sultan ilk etapta Moğol askerlerini püskürtüyor gibi göründü. Aslında Baycu Noyan, eski 'Göçebe Türk savaş taktiği'¹⁰ ile geride pusu atarak Selçuklu askerlerini ok yağmuruna tuttu. Bu ansızın gerçekleşen saldırı Selçuklu askerlerinin ve komutanlarının üzerinde büyük bir panik yaratarak kaçmalarına sebep oldu.¹¹ Hem küçük yaşta hem de zayıf bir karakter olan Sultan da büyük bir endişeyle telaşlanarak, önceden gönderdiği hazinesinin peşi sıra Tokat'a doğru kaçtı. Böylece Sultan'ın büyük ordusu, Baycu Noyan'ın ordusu karşısında savaşmaksızın büyük bir yenilgiye uğradı. (4 Temmuz 1243) Türk tarihinin en kötü yenilgisi olan bu savaştan sonra Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu, bu büyük zahmetsiz Köseadağ zaferinden sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin gelişmiş şehirleri olan Sivas ve Kayseri'yi işgal etmek üzere yola çıktı. Sivas önlerine gelen Moğol ordusuna karşı mukavemet göstermeyen Sivas'ın kadılığı yapan Necmüddîn ve yine Sivas'ın ileri gelenleri, Baycu Noyan'a çokça hediyeler ve ikramlarda bulunarak can güvenliklerini garanti altına alıp, Sivas şehrinin yağmalanmasına izin verdiler.¹² Baycu Noyan da sözünde durarak sadece şehri yağmalayıp, surları yıktırıp, silah fabrikalarını imha ederek,¹³ sivil halktan hiç kimseyi öldürmeyip, eziyet dahi etmedi.¹⁴ Daha sonra Kayseri

⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye-Siyasi Tarih- Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 428-431; Kaymaz, *age.*, s. 87-89.

⁸ Kaymaz, *age.*, s. 91.

⁹ Mustafa Uyar, *Moğollar ve Türkler Tarihsel Bağlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s. 68.

¹⁰ 'Göçebe Türk savaş taktiği' Moğol askerlerinin savaş stratejilerine etkisi için bkz. Timothy May, *The Mongol Art Of War, Pen&Sword*, South Yorkshire 2007; Mustafa Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilâtı*, Ankara 2020.

¹¹ Kaymaz, *age.*, s. 94.

¹² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 582.

¹³ Gregory Ebu'l Farac, *Ebu'l Farac Tarihi*, Cilt: II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 542; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, haz. E. Merçil, İstanbul 1977, s. 154.

¹⁴ İbn Bibi, *el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, tıpkıbasım, Çev. M. Öztürk, I, II, Ankara 1956, s. 528; İbn Bibi, *el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadi: el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuk-name)*, Cilt: I-II, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 73; İbn Bibî, *Selçuknâme*, Mükrimin Halil Yinanç, Haz.: Refet Yinanç-Ömer Özkan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 178; Ali Yazıcızâde, *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*, muhtasar İbn Bibî'nin Osm. Çev. Yazıcızâde Ali, *Histoire des Seldjoudides d'Asie Mineure*, IV, yay. Th. Houtsma, Leiden 1902, s. 680; Müneccimbaşı, *Câmiüd-Düvel*, yay. ve çevr. A. Öngül, II, İzmir 2001, s. 89. Quentin'e göre; Moğolların komutanı Baycu Noyan verdiği sözde durmayıp, yakışıklı erkekleri, güzel kadınları ve kızların çoğunu esir aldı. (Simon De Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, çevr. Erendiz Özbayoğlu, Antalya 2006, s. 57).

şehrine doğru yürüyen Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu askerleri şehre girdiğinde kale dışında bulduğu malları yağmaladılar ve gördükleri insanları da katlettiler. Ardından da şehri kuşatarak Erzurum'daki gibi kaleyi mancınıkla dövüp, büyük delikler açtılar. Ancak kalabalık bir Ahi teşkilatına sahip olan Ahi Evran'ın¹⁵ ve Köseadağ savaşıdan kaçan Camedâr Samsamüddîn Kaymaz ile Topal Fahreddîn Ayaz'ın büyük bir direnişiyle karşılaştılar. Öyle ki hem beyler, hem Kayserililer, hem de Ahiler şehirlerini canları pahasına büyük bir gayretle savunmaktaydılar. Baycu Noyan kuşatmanın uzun sürmesi nedeniyle tam da bu savaşı gelecek yıla bırakmayı düşünürken, Erzurum'da olduğu gibi burada da önce Kayseri'nin İğdişbaşısı Ermeni soyundan olan Hajükoğlu Hüsâmü'd-dîn ve daha sonra diğer emirler canını kurtarma güvencesi karşılığında ihanet ettiler. Böylece Baycu Noyan da bir an evvel kuşatmayı bitirmeye karar vererek okçulara ve mancınıkçılara yoğun atış talimatını emretti. Diğer taraftan da bir grup askeri de burçlardan tırmanarak kale kapısını açtırıp içeri girdi. Moğollar, Samsamüddîn Kaymaz ve canlı kalan tüm Ahileri ve askerleri dışarı çıkarıp kadın, çoluk-çocuk demeden herkesi acımasızca katlettiler. Kayseri'yi çok feci şekilde yakıp, yıkıp, yağmalayıp ele geçirdiler.¹⁶

Moğol komutanı Baycu Noyan'ın, Köseadağ Savaşı'ndan sonra peş peşe gelen felaketleriyle, Selçuklu Devleti, merkezi devlet hâkimiyetini yitirmişti. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev tahtı terk etmiş, Antalya'da Moğol korkusundan dolayı saklanmış ve devlet yönetimi bomboş kalmıştı. Bu durumu kendi lehine yönelik kullanmak isteyen Çukurova'daki Ermeni Krallığı ve Trabzon'daki Komnenos Krallığı, Moğollar'a tabi oldular. Yalnız İznik'teki Bizanslılar Selçukluyla dost kalmayı tercih ettiler.¹⁷

Bu sırada en akıllıca düşünen Amasya'da olan Vezir Mühezzibüddîn Ali, Amasya Kadısı Fahrettin Erzurum'u da yanına alarak değerli hediyelerle birlikte Azerbeycan'da Mugan'da bulunan Baycu Noyan'la antlaşma yapmaya gitti. Anadolu'nun korkulu rüyası Baycu Noyan'ı antlaşmaya ikna etmek için çok etkileyici bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında; Selçuklu Sultan'ının büyük ordusu mağlup olsa da tamamıyla yok olmuş değildir. Sadece bu 80.000 kişilik ordudan yaklaşık 3.000 kişi ölmüştür. Diğer taraftan İlhanlı ordusunun kaybı da aynı bu kadardır. Dahası Selçuklu Sultanı bir anda istese 100.000 kişilik bir ordu hemen toplayabilir. Ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti halen maddi-manevi ve insan bakımından büyük bir güce sahiptir. Bu yüzden Anadolu'da yaşayan Türk halkını yalnızca Selçuklu hanedanlığı birlik beraberlik içerisinde yaşatabilir. Anadolu'da yaşayan Türk halkının başka bir idare altında yaşaması mümkün değildir. Bu durum da Moğol komutanlarının yönetimini ve idaresini güçleştirecektir,¹⁸ diyerek Baycu Noyan'ı kesin bir şekilde ikna ettiği dönemin tarihçileri tarafından kayıt altına alınmıştır. Diğer taraftan Baycu Noyan ise, Vezir Mühezzibüddîn Ali'nin söylediklerini, hastalığa yakalanan Moğol ordusunun eski komutanı Çurmagun'a ilettiler. Çurmagun da Vezir Mühezzibüddîn Ali'nin söylediklerinin mantıklı olduğunu düşünerek Selçuklunun Moğollar'a "il olma" sına karar verdi.¹⁹

Ancak Selçuklunun bu "il olma" bedeli olarak, İlhanlı komutanı Baycu Noyan, Anadolu'daki en verimli toprakları olan yaylak ve kışlak bölgelerini buradaki ordu birliklerine tahsis etmesini istedi. Bu isteğini kabul etmeyen Sultan II. Keykâvus Baycu Noyan'ın ordusuyla savaştı. Lakin bu savaşta yenilerek, Anadolu'nun en verimli topraklarını İlhanlılara devretmek

¹⁵ Baki Yaşar Alunok, "Selçuklu Ekonomisinde Yabancı Pazarı ve Bu Pazarın Kurulmasında Ahi Evran'ın Rolü", II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, Ankara 2007, s. 7.

¹⁶ Kaymaz, *age.*, s. 97-98.

¹⁷ Uyar, *age.*, s. 69.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fi'l-'Umûri'l-'Alâ'iyye*, s. 531; İbn Bîbî, *el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadi: el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fi'l-'Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuk-name)*, s. 75; İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 180; Yazıcızâde, *age.*, s. 683.

¹⁹ Koca, *agm.*, s. 80-81.

zorunda kaldı. Ayrıca burada yaşayan Türkmenlerin daha batı sınır uç bölgelerine göç etmesine ve kendisinin de 1261 yılında Bizanslılara sığınmasına sebep olduysa da uç bölgesinde yaşayan Türkmenler onu destekleyerek korudular.²⁰ Fakat Moğolların baskısı gitgide artmakta ve Anadolu'daki çatışmalar otuz yıl boyunca devam ederken, buralarda yaşayan Türkmenlerin yoğun bir şekilde göç etmelerine sebep oluyordu. Dahası Türkmen boylarının Bizans topraklarını istila etme derecesine dahi gelmişti. Bu batı sınır uç bölgesine 1260'lı yıllarda Malatya'dan Kütahya bölgesine göç eden, en güçlü beylik ilk dönemlerde Germiyanlılar beyliğiydi. Bu göçler sırasında Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi'nin de aşiretiyle birlikte Eskişehir-Sakarya civarına göç ettiği söylenmektedir.²¹ Ayrıca bu göçler hakkında Arap tarihçi ve coğrafyacı İbn Sâid el-Mağribî sınır boylarındaki Türkmenlerin 'Lâdik' yöresinde yaklaşık 200.000 çadır kurulduğunu, Kastamonu bölgesinde ise 100.000'e yakın çadır bulunduğunu ve Kütahya dolaylarında da 30.000'e tekabül eden çadırların olduğunu izah ederek nakletmiştir.²²

1. İlhanlıların Anadolu'daki Kıyımları ve İsyân Edip Hükümdar Olan Noyanları

1. 1. Argun Han İsyânı ve Geyhatu Han'ın Anadolu'da Noyanlık Dönemi

İlhanlı hanı Abaka Han'ın 1282 yılında ölmesi üzerine daha önceden Müslüman olan ve dönemin Memlûklü hükümdarı Kalavun (1279-1290) ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Ahmed Tegüder (1282-84) İlhanlı tahtına geçti.²³ Daha sonra Ahmed Tegüder Han, Anadolu Selçuklu Devleti tahtını Sultan II. Gıyaseddin Mesud ile Sultan Keyhüsrev arasında paylaştırdı. Bu durumdan hiç memnun kalmayan Sultan Keyhüsrev, Vezir Fahrüddin Ali ve Kongurtay'ı da yanına alarak Ahmed Tegüder Han'ın huzuruna varmak için yola koyuldu. Ancak İlhanlılar'da çıkan hükümdarlık kavgalarının başlaması neticesinde Erzurum'da beklemek zorunda kaldı. Bu taht kavgalarında ise, Ahmed Tegüder Han'a karşı ayaklanan Argun Han, İlhanlı tahtını ele geçirdi.²⁴ Sultan Keyhüsrev de Argun Han'ın (1284-91) huzuruna çıkmak zorunda kaldı ve amacına ulaşamayıp tahtını da kurtaramadı. Çünkü Argun Han, kendisinden önce Tebriz'e gelen Sultan II. Gıyaseddin Mesud'u tahta çıkardığı gibi, onu da Ahmed Tegüder ve Kongurtay ile ortak iş birliği yaptığından dolayı tahttan uzaklaştırdı ve Erzincan'a gönderdi. Daha sonra Erzincan'da bulunan Sultan Keyhüsrev, Argun Han'ın suikast yapmak üzere görevlendirdiği adamları tarafından kendi yayının kirişi ile boğduruldu.²⁵

II. Gıyaseddin Mesud ise, 1284 yılında Konya'ya gelerek, tertip edilen törenle büyük bir sevinç eşliğinde tahta çıktı. Ancak Konya bölgesinde bir türlü dirlik, düzenlik sağlanamıyordu. Ayrıca Karamanlılar da iki yıl önce Kongurtay tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmış olsalar da çabucak toparlanarak tekrar hareketliliklerine devam ettiler.²⁶ Argun Han diğer taraftan yine 1285 yılında bu Türkmen hareketliliklerini sonlandırmak amacıyla kardeşleri Hülecü ve Geyhatu Noyan'ı 20 bin askerlik büyük bir ordu ile Anadolu topraklarına gönderdi. Erzincan'da karargâh kuran bu büyük ordunun ve Argun Han'ın kardeşlerinin tüm masrafları Selçuklu Devleti tarafından karşılanmak zorunda kaldı. Diğer taraftan Argun Han'ın huzuruna çıkmak isteyen Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi, Selçuklu Devleti'nin tahtını iki torunu ve II.

²⁰ Selçuklu yönetiminin göçerlere uyguladığı politika için bkz. F. Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatı-Destanlar*, Ankara 1967, s. 155-97.

²¹ Halil İnalçık, Günsel Renda, *Osmanlı Uygarlığı I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 32.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Wittek, *Das Fürstentum Mentesche*, İstanbul 1974, s. 2; H. Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden 1964, s. 3; S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamization from the 11th through the 15th Century*, Berkeley 1971, s. 191-194, 260-287, 444-497.

²³ İsmail Yiğit, *Memlûklüler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015, s. 141.

²⁴ Bu olay Moğollar tarihinde, şehzadeler arasında taht kavgalarının önünü açtığından dolayı önemli ve mühim bir hadise olarak kabul edilmektedir. Sümer, agm., s. 58.

²⁵ Turan, *age.*, s. 571-584; Sevim-Merçil, *age.*, s. 598; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Yıldız Moran), İstanbul 1994, s. 287; Sümer, agm., s. 56-58.

²⁶ Sümer, agm., s. 60.

Gıyaseddin Mesud arasında paylaştırılmasını arzulamışsa da, Vezir Sahib Ata, Keyhüsrev'in kıymetli annesini engelledi. Ancak bu defa Türkmenler, Moğollar'a karşı ayaklanma başlatarak 1285 yılının Mayıs ayında yalnızca bir ay süresince Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğullarını tahta çıkarabildiler. Çünkü Fahrüddin Ali'nin Emiri Has Balaban Konya şehrine gelip, şehri tekrar ele geçirdi. Burada yakalanan Keyhüsrev'in kıymetli annesi ve çok sevdiği iki oğlu, dönemin İlhanlı hükümdarı olan Argun Han'a teslim edilmek üzere gönderildi. Fakat İlhanlılar tarafından yapılan mahkemede, bu kişilerin Keyhüsrev'in oğulları olmadıkları belirtilerek, kafaları kesilip Türkmenlere geri gönderildi.²⁷

1286 yılının bahar aylarında Geyhatu Noyan büyük ordusuyla birlikte Konya bölgesine geldi. Kardeşi Hülecü de Argun Han'ın emriyle Tebriz'e döndü. Diğer taraftan Karamanlıların faaliyetleri bertaraf edildikten sonra, bu sefer de Germiyanlılar isyan hareketlerine geçti. Sultanlık yapmakta zayıf bir karakter olan II. Gıyaseddin Mesud, Tayci oğlu Baltu Noyan'ın komutasındaki İlhanlı birlikleriyle beraber Germiyanlılar'ın isyan hareketlerini ancak bir süreliğine bastırabildi. Ayrıca diğer taraftan Eşrefoğullarının isyanını da yine Sultan II. Mesud, Baltu Noyan'ın kuvvetlerinin desteğiyle durdurabildi. Ancak batı uç bölgeleri, burada yaşayan Eşrefoğulları, Karamanoğulları ve Germiyanlıların ardı arkası kesilmeyen isyan hareketleri yüzünden devamlı kargaşa içindeydiler. Bu durum beyliklerin harap düşmelerine sebep olmaktaydı. Bu nedenle artık isyan kargaşalarını durdurmak isteyen Karamanoğullarının beyi, Germiyanlıların beyi ve Eşrefoğullarının beyi; Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un huzuruna çıkarak itaat ettiler. Böylece 1288 ve 1289 yılları sükûnet ve sessizlik içinde geçti. Bu sırada İlhanlılar, Şemseddin Ahmed Lâkûşi'yi Anadolu Selçuklu Devleti'nin vezirliğine getirdiler. Lakin Ahmed Lâkûşi gelirken yanında getirdiği Kılavuzoğulları, İlhanlı Noyanlarıyla birlikte ahalinin malını yağmalamaktaydılar. Fakat tam da bu sıralarda İlhanlılar, yeniden Anadolu Moğol komutanlığına Samağar Noyan'ı getirdiler. Samağar Noyan merhametli olduğu kadar adil ve dirayetli bir komutandı. Bu yüzden Samağar Noyan, Ahmed Lâkûşi ve Kılavuzoğullarının yaptıkları yağmalama hareketlerine engel olup, halkın kalbinde taht kurdu.²⁸ Öte yandan II. Gıyaseddin Mesud, maliye işlerini yürüten Kazvinli Fahreddin yerine dürüst ve adil olan Yavlak Aslan oğlu Hâce Nâsireddin'i²⁹ getirdi. Hâce Nâsireddin de kısa zamanda ahalinin acılarını azalttı ve Geyhatu Noyan'ın da güvenini kazandı. Yalnız bu sırada Argun Han daha uzun bir yaşam sürmek isterken, Budist rahiplerden birine yaptırttığı macunun tesiriyle 34 yaşına gelmeden 1291'de öldü. Anadolu'da uç bölgelerine giderek dirlik düzeni kurmak için büyük Türkmen kıyımları³⁰ yapan Geyhatu Noyan, Argun Han'ın vefatının tarafına bildirilmesiyle Yavlak Aslan oğlu Hâce Nâsireddin'i de beraberinde götürerek, Azerbaycan'a geçti.³¹ Geyhatu Noyan'ın Anadolu'dan ayrılmasını fırsat bilen Karamanoğulları, Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un da Kayseri'de olmasından yararlanarak, Halil Bahadır'ın öncülüğünde Konya'yı abluka altına aldılar. Konya'daki Selçuklu birlikleri Karamanlılar ile çatışamayacaklarını Kayseri'deki Sultan II. Gıyaseddin Mesud'a bildirerek, Geyhatu Han'dan yardım dilemesini istediler.³²

²⁷ Turan, *age.*, s. 587.

²⁸ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin oğlu Mutasavvıf-Şair Sultan Veled, Samağar Noyan için '*beğimiz bizi unutma*' diye bahsettiği nakaratlı uzunca, övgü dolu sözlerle yazılmış farsça bir gazeli vardır. M. Fuad Köprülü Zâde, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s. 171 içinde; Sümer, *agm.*, s. 60-61.

²⁹ "*Mâliyeci Yavlak Aslan oğlu Hâce Nâsireddin'in, tabii bizim Nasreddin Hoca ile hiçbir münasebeti olmadığı gibi, Kastamonu hâkimi Çoban oğullarından Alp Yürük oğlu Yavlak Arslan ile de bir ilgisi yoktur.*" Anonim Selçuknâme, s. 77-83 içinde; Sümer, *agm.*, s. 62.

³⁰ Rivayetlere göre; Geyhatu Noyan Konya bölgesinden, Denizli bölgesine kadar yaşayan tüm Türkmenleri, öyle bir katletmiş ki bu yörelerde aylarca bir tane kuş bile uçmamış. Turan, *age.*, s. 604-605.

³¹ Sevim-Merçil, *age.*, s. 601; Sümer, *agm.*, s. 60-62.

³² Sümer, *agm.*, s. 62.

Bu sebeple Geyhatu Han'da oldukça yaşlanan Celayır Şiktur'a vekâleten tahtını bırakarak kalabalık bir orduyla Anadolu topraklarına tekrar geri geldi. Lakin Geyhatu'nun niyeti İlhanlı tahtına oturmaktı. Geyhatu, kendisine muhalif olan Tuğaçar Noyan, Toğan Noyan, Koncukbal Noyan, Tükel Noyan gibi birçok Noyan'ın ve Baydu Noyan'ın han olarak tahta geçmesini desteklemesine rağmen Argun Han'ın halefi seçilerek 1291 yılının temmuz ayında İlhanlı tahtına oturmuştu.³³

1. 2. Geyhatu Han'ın Hükümdarlık Döneminde Anadolu'ya Gelişi

Geyhatu Han Anadolu'ya getirdiği ordusundan bir kısmını Akşehir yönünde bulunan Menteşe şehrine gönderdi ve bizzat kendisi de Karamanoğulları'na karşı taarruza geçti. Karamanoğullarının bulunduğu bölge büyük bir yağmaya maruz kaldı. Esir alınan Karamanoğullarından ve Eşrefoğullarından 7.000 Türkmen ise Konya şehrine gönderildi. Buradan Muğla bölgesine kadar olan yolda vahşet verici bir şekilde Türkmen kıyımları gerçekleştiren Geyhatu Han her yeri yağmaladı. Ayrıca Geyhatu Han, Kastamonu'da bulunan Çobanoğlu aşiretinden Yavlak Arslan'la beraber harekete geçen ve uç bölgesindeki Türkmenleri de etrafına toplayan II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Kılıç Arslan'a karşı Sultan II. Mesud ve Mücirrettin Emir Şah'la beraber Göktay Noyan ve Giray Noyan komutasında bir ordu göndererek, oradaki Türkmenleri de bertaraf ettirdi. Bu uç bölgesine yapılan hareketle Çobanoğullarından Yavlak Arslan da öldürüldü (1291). Diğer taraftan Geyhatu Han, Anadolu'ya yapmış olduğu bu yağmalamalar sonucunda eline geçirdiği bolca ganimetle birlikte İran'daki tahtına geri döndü.³⁴

Geyhatu Han'ın yine İran'a geri döndüğünü gören Karamanoğulları ve Eşrefoğulları ağır darbeler almış olmalarına rağmen yine harekete geçerek Gâvele Kalesini ve Kırkpınar Kalesini ele geçirdiler (1294). Ayrıca yine bu zamanlarda Geyhatu Han'ın Anadolu'yu bıraktığı Hitaylı Taştimur Noyan ise halka zalimce davranıp, mallarını yağmalıyordu.³⁵ Diğer taraftan İran'a tahtına dönen Geyhatu Han, eğlenceye ve sefaya çok düşkün olduğundan çok para harcıyor ve etrafındakilere, devlet erkânı ve Noyanlarının kendisini uyarmasına rağmen, İlhanlı Devlet'inin hazinesini cömertçe dağıtıyordu. Bu nedenle birkaç yıl içerisinde devletin tüm hazinesini boşalttı. Sonuçta ortaya çıkan bu sıkıntıyı giderebilmek için de, Geyhatu Han daha önce Çin'de de uygulanan kâğıt para reformunu yaptı. Ancak bu tedbirle de başarılı olmayınca Hülegü Han'ın torunu olan Baydu Noyan Geyhatu Han'a karşı isyan hareketi başlattı. Geyhatu Han ise, Anadolu'da Türkmenlere uyguladığı zalimce vahşiliği Baydu Noyan'a ve Baydu Noyan taraftarlarına gösteremedi ve Anadolu'ya kaçmasına rağmen yakalanıp idam edildi.³⁶

2. Mahmut Gâzân Han Döneminde Anadolu'daki (Tuğaçar, Baltu ve Sülemiş) Noyanların İsyancıları

2.1. Tuğaçar Noyan'ın İsyancı

1295 yılının nisan ayında dört yıl hüküm süren Geyhatu Han'ı idam ettiren Baydu, Geyhatu Han'ın tüm Noyanlarını katlettirip Hemedan şehri yakınlarında İlhanlı tahtına oturur. Geyhatu Han'ın hükümdarlığı sırasında Cengiz Yasaları'nı değiştirdiğini içeren bir ferman yayınlarak kendisinin onun yerine tahta çıktığını bildirir. Daha sonra önemli yerlere yeni

³³ Sevim-Merçil, *age.*, s. 601; Sümer, *agm.*, s. 62.

³⁴ Reşîdud-din, *Bakû*, s. 302-307; Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 189-196 içinde; Sümer, *agm.*, s. 62-63; Sevim-Merçil, *age.*, s. 601; Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, Cilt: 71, Sayı: 261, (Temmuz 2007), Ankara 2007, s. 508.

³⁵ Sümer, *agm.*, s. 63; Sevim-Merçil, *age.*, s. 601.

³⁶ Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2020, s. 270; Sevim-Merçil, *age.*, s. 602; Sümer, *agm.*, s. 64.

atamalar yapar. Lakin tam bu sırada Argun Han'ın oğlu Mahmut Gâzân Han'ın kendisine karşı müdahalesine maruz kalır³⁷ ve Baydu Han 5 Ekim 1295 tarihinde idam edilir.³⁸

Mahmut Gâzân Han, babası Argun Han'ın ölümünden sonra Baydu'yu tahta geçmesi için destekleyen Noyanlardan biri olan Tuğaçar'ı³⁹ Anadolu Emiri olarak Moğol birliklerinin başına görevlendirir. Ancak bu görevlendirmeye Tuğaçar'ı Anadolu'da sessiz sedasız öldürmeyi planlamıştır.⁴⁰ Buna rağmen daha öncesinde de Anadolu'da görev yapan Tuğaçar, birlikleriyle birlikte Karabağ'dan yola çıkıp Azerbaycan ve İran üzerinden Horosan'a gelir. Buradan da çok sayıda kendisine yandaş toplayarak Tokat'a geçer. Tuğaçar kalıcı olarak yerleştiği Tokat'ta ve komşu şehirlerinde yaşayan insanların özgürlüklerini engelleyerek mallarına el koymuş ve bu malları adamları arasında paylaştırmıştır.⁴¹

Tuğaçar'ın samimiyetine güvenmeyen Mahmut Gâzân Han onun dalavere zekâyâ sahip olduğundan da çok emindi. Bu yüzden öncesinde 'Harmancı' isimli emirini öldürtmek için Anadolu'ya gönderdiği gibi, kumandanlarından Baltu Noyan ve Sülemiş Noyan'ı da Tuğaçar Noyan'ı öldürmeleri için yine Anadolu'ya gönderdi.⁴² Ayrıca Mahmut Gâzân Han bununla da kalmayıp; Tuğaçar Noyan'ın öldürtülmesi emrinden şüphelenmemesi adına, kendisine bir mektup yazarak ona ulaştırdı.

Bu arada Baltu Noyan ve Sülemiş Noyan birlikleriyle birlikte Anadolu'ya gelirler. Diğer taraftan Beylerbeyi İzzeddin Bey, Mahmut Gâzân Han'ın Tuğaçar Noyan hakkında vermiş olduğu hükümden, habersiz olduğundan dolayı ve Baltu Noyan'dan Tuğaçar Noyan'ı daha akıllı ve güçlü gördüğünden dolayı onun yanında yer alır. Vezir Mühezzibüddîn Ali'nin torunu Mehmet ise babası Pervâne Muîneddin Süleyman'ın durumundan ötürü, Anadolu'daki Moğollar'ın kavgasından kaçarak Sinop'a gider. Tuğaçar Noyan ise Sivas'a kaçır ancak Kaz Ova'sında yakalanarak Mahmut Gâzân Han'ın buyruğu üzerine öldürülür.⁴³ Ancak bu öldürülme emrini veren İlhanlı Hükümdarı Mahmut Gâzân Han, pek samimi olduğuna güvenilmese de Tuğaçar Noyan'ın öldürülmesinden büyük üzüntü duyduğunu dile getirmek ve bunu "*Mesâlih-i mülk-i devlet*" için gerçekleştirildiğini ifade etmek için bu konuyla ilgili de mühim bir hikâye anlatmıştır.⁴⁴

Böylece Mahmut Gâzân Han Tuğaçar Noyan'ı Anadolu'ya gönderirken planlamış olduğu gibi öldürtmüş ve Tuğaçar Noyan isyanını da bastırmıştı. Ancak bu dönemlerde İlhanlılar'ın taht kavgaları yüzünden otoriteleri zayıflamaktaydı. Mahmut Gâzân Han'ın Baydu ile olan iktidar kavgasındaki Baydu taraftarları olan Uyrat⁴⁵ kabileleri Mahmut Gâzân Han'ın onları öldüreceklerinden korktukları için Memlûkler'e sığınmışlardı.⁴⁶ 1296 yılında gerçekleşen söz konusu bu sığınmada önemli Noyanlardan, babası Çakır Noyan olan Tarakay ve Güvey.⁴⁷ Güregen'de beraberinde ise Göktay Bahadır'ın olmasına rağmen Memlûklere iltica etmişlerdi.

³⁷ Özgüdenli, *age.*, s. 237.

³⁸ Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür (İlhanlılar Devri 1220-1350)*, Çev. Cemal Köprülü, TTKY, Ankara 1987, s. 103; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İntitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 181.

³⁹ Sümer, *agm.*, s. 62.

⁴⁰ Sümer, *agm.*, s. 65.

⁴¹ Kerimüddin Mahmud Aksarayı, *Müsameret Ül-Ahbar*, Çev. Osman Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, s. 152.

⁴² Sümer, *agm.*, s. 65.

⁴³ Aksarayı, *age.*, s. 154-156.

⁴⁴ Sümer, *agm.*, s. 65.

⁴⁵ Uyrat: Moğol kabileleri için kullanılan bu terim, batı Moğollarla aynı kökten olan Kalmuklar için de kullanılmıştır. Muallâ Uydu Yücel, "Kalmuklar", *DİA*, c. 24, 2001, s. 267-268.

⁴⁶ Yiğit, *age.*, s. 67.

⁴⁷ İlk önce Hülegü'nün kızı daha sonra da Mengü Timur'un kızıyla evlenerek hanedana iki kere güvey olmuştur. Sümer, *agm.*, s. 65.

Dahası Uyratlar, Mahmut Gâzân Han'ın Baydu ile mücadelesi sırasında İlhanlılar'a tabi olan Türkmenler'in çokça mallarını ve davarlarını yağmaladıkları gibi birçok Türkmen'i de katletmişlerdi. Bunun üzerine Mahmut Gâzân Han şikâyetleri duyarak Türkmenler'in mallarının ve davarlarının geri verilmesinin sağlanması için adamlarını göndermişti. Fakat Uyratlar, Türkmenler'in mallarını ve davarlarını teslim etmedikleri gibi, şikâyetçi olan Türkmenleri de öldürdüler.⁴⁸ Ayrıca bu durum, Anadolu'daki Moğolların otoritelerini de büyük ölçüde sarstı. İlhanlılar yalnızca Orta Anadolu'daki doğu bölgesini hâkimiyetleri altında tutuyorlardı. Bu yüzden de Sultan Mesud da kendisini burada güvende hissettiğinden Kayseri'de duruyordu. Diğer taraftan Konya'nın yönetimi ise Ahîler'in eline geçmiş, dahası (1297) yılında Gazi Ahmed Şah buraya Mahmut Gâzân Han tarafından gönderilen Şahne'yi, halka zulüm ettiği için şehirden de kovdu.⁴⁹

2.2. Baltu Noyan'ın İsyanı

Tuğaçar Noyan'ın öldürtülmesinde etkili olan Baltu Noyan Anadolu'da ilk defa bir Moğol hükümdarına yani Mahmut Gâzân Han'a karşı isyan edip ayaklanacaktı. Bu isyanı başlatacak olan Baltu Noyan, Celayirler'in Tukra'ut boyundan gelen Tayci Noyan'ın.⁵⁰ oğluydu.⁵¹ Baltu Tuğaçar'ı öldürdükten sonra Anadolu'ya yerleşmiş, zamanının büyük bir bölümünü burada geçirmişti. Aynı zamanda Baltu burada birliğini ve askerlerini oldukça güçlendirmişti. Böylece artık Mahmut Gâzân Han'a karşı bir isyan başlatabileceğini düşünmekteydi. Bu yüzden Baltu Noyan, birçok defa elçiler aracılığıyla Tebriz'e yanına çağırılan hükümdar Mahmut Gâzân Han'a karşı bahaneler bularak Tebriz'e gitmemiş, hatta dönemin Selçuklu Sultanı olan II. Gıyaseddin Mesud'un da Mahmut Gâzân Han'ın sarayına gitmesine engel olmuştu.⁵² Bu Baltu'nun ayaklanma düşüncesinde en büyük payı Kongurtay'ın oğlu olan Ayıldar'ın teşviki oldu. Mahmut Gâzân Han Baltu'nun isyanını haber alır almaz Beylerbeyi Kutluğ Şah'ın emrine üç tümeden oluşan büyük bir ordu vererek Anadolu topraklarına gönderdi. Beylerbeyi Kutluğ Şah'ın birliğinde Tatarlar'dan Abuşka ve Burultay Oğul isimli komutanlar yer alıyordu. Ayrıca, Kutluğ Şah Anadolu'ya gelir gelmez, Sülemiş Noyan ve Samağar Noyan'ın oğlu Arab kendisine dâhil oldular. Baltu'yu birliğiyle birlikte Kırşehir'in kuzeyinde bulunan Malya Ovası'nda⁵³ yaptıkları savaşla bozguna uğrattılar ve Baltu, asiler yatağı diye de adlandırılan uç bölgeye doğru kaçtı.⁵⁴ Kutluğ Şah ise Baltu'nun peşinden yakalaması için Sülemiş Noyan'ı görevlendirerek kendisi Arrân'a⁵⁵ geri gitti.

Ancak Baltu büyük bir ümit içerisinde olduğu halde batıda bulunan Türklerden destek göremediği gibi, Sülemiş Noyan'ın da sıkıştırmasıyla, Eşrefoğulları Beyliği'ne oradan da Karamanoğulları toprakları üzerinden Ermeni Krallığına gitmeyi planlıyordu. Çünkü Baltu, daha önceden yapmış olduğu dostluk antlaşmasına göre, Karaman toprakları üzerinden, adamlarıyla birlikte sorunsuz bir şekilde oradan geçebileceğini düşünüyordu. Fakat Baltu'nun ümitleri suya düştü. Şöyle ki, Karamanlılar onunla birlikte olan topluluğundan bazı erkekleri ve kadınları esir aldılar. Baltu'nun Ermeni Krallığına giden bu yolu izleme sebebi aslında Uyratlar gibi Memlûklere sığınabilmesiyle alakalıydı. Lâkin Ermeniler buna müsaade etmediler

⁴⁸ Sümer, agm., s. 65-66.

⁴⁹ Sümer, agm., s. 65-66.

⁵⁰ Keykâvus ile iktidar mücadelesi eden Kılıç Arslan'ın Moğol usulüne göre öldürülmesinde Tümen başı komutanlarından biridir. Yunüni, *Zeyl Mir'atu'z-zaman*, II, Haydarâbâd 1955, s. 404. içinde; Sümer, agm., s. 38.

⁵¹ Sümer, agm., s. 66.

⁵² Aksarayî, *age.*, s. 158.

⁵³ Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılara "il olma"sından sonra Gıyaseddin Keyhüsrev, isyankâr Baba İshak ile Malya Ovasında savaşmıştır. Güneş Şahin, "Cevat Hakkı Tarım, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar I", Kırşehir Vilayet Matbaası, Kırşehir 1938, s. 217.

⁵⁴ Sümer, agm., s. 66.

⁵⁵ Arrân: Orta çağ döneminde Kafkasya'nın doğusundaki bir bölgeye verilen ad. Abdülkerim Özeydin, "Arrân", *DİA*, c. 3, İstanbul 1991, s. 394-395.

ve Baltu'yu, oğlunu ve tüm yanındaki akrabalarını da tutsak alarak Mahmut Gâzân Han'a gönderdiler. Mahmut Gâzân Han'da, 14 Ekim 1297 yılında, Baltu'yu ve oğlunu insanların gözü önünde Tebriz meydanında idam ettirdi.⁵⁶

Selçuklu Sultanı olan II. Gıyaseddin Mesud da Baltu'nun idamı öncesinde Kutlug Şah'a gidip, Mahmut Gâzân Han'ın huzuruna çıkararak affedilmek istedi. Ancak Baltu Noyan'ın kendisini daha önceden Mahmut Gâzân Han'ın huzuruna gelmesini engellemesinden dolayı; şimdi huzura gelerek af dilemesi kabul görmedi ve böylece II. Gıyaseddin Mesud hükümdarlıktan alınarak Hemedan'da sefil bir hayat yaşaması için sürgüne gönderildi.⁵⁷ Bununla birlikte iki yıl boyunca boş bırakılan Anadolu Selçuklu Devleti'nin tahtı süresi boyunca İlhanlılar pervanelik görevine Muineddin Muhammed Bey'i, vezirlik makamına Cemaleddin Muhamed'i, nâib-i saltanat görevine Kemaleddin Tiflisi'yi ve divan-ı istifa (müstevfi).⁵⁸ makamına ise Şerefeddin Osman'ı getirerek, Anadolu'daki tüm toprakların hâkimiyetini kendilerine tabi ettiler.⁵⁹ Bu atamaların yanında Anadolu Moğol ordusunun başına da Bayancar, Sülemiş, Kürtemür ve Boçkur tayin edildi. Ancak bu kişiler Anadolu halkından acımasız bir biçimde vergi toplamakla kalmayıp, onların tüm mal varlıklarına el koyuyorlardı. Dahası bununla da kalmayıp bir sonraki yıllara ait olan vergi paralarını bile tahsil etmeye başlamışlardı. Bu duruma katlanamayan halktan bazılarını ya öldürüyorlardı ya da göç etmeye zorluyorlardı. Bu acımasızca muamelelerden ötürü devamlı hükümdar Mahmut Gâzân Han'a şikâyetler bildirilmekteydi.⁶⁰

Mahmut Gâzân Han ise bu durumu düzeltmek adına, Sultan Gıyaseddin II. Mesud'dan sonra boş kalan tahta yine II. Mesud'un yeğeni Feramurz oğlu Alâeddin III. Keykubad'ı geçirdi. Vezirlik makamına ise Şemseddün Ahmed Lâkûşî'yi, vergi icralarının tahsiline de Bokucur'u getirdi. Diğer taraftan Anadolu'daki Moğol ordusunun başına ise Bayancar Noyan'ı atadı.⁶¹

2.3. Sülemiş Noyan'ın İsyanı

Sülemiş *Uyrat* soyundan gelen Tengiz Güregen'in oğlu olarak dünyaya gelmişti.⁶² İlhanlı hükümdarı Mahmut Gâzân Han'a karşı 1297 yılında, kuvvet komutanlarından Tayci (Tayşi) oğlu Baltu'nun Mahmut Gâzân Han'a karşı başlattığı isyanı Anadolu'da bastırmasından ötürü ödüllendirilerek üstün bir makama getirildi.⁶³ Bu sırada Şam Nâibi Emir Kapçak El Mansûrî ve adamlarının kaçarak İlhanlılara sığındıktan sonra, Bilâd-ı Şam'a doğru geldiğini öğrenen Mahmut Gâzân Han Komutan Sülemiş'i 25.000 kişilik süvari ordusuyla birlikte Bilâd-ı Şam'ı fethetmesi için görevlendirdi. Bu görevlendirmeye Mahmut Gâzân Han'ın yaptığı plan şöyleydi; Sülemiş Noyan Bilâd-ı Şam'ın Sis tarafı üzerinden gelecek, hükümdar Mahmut Gâzân Han ise Diyarbekir üzerinden gelerek Fırat kıyısı boyunca karargâh oluşturacaklardı. Buradan da Bîre, Rahbe'ye ve Kal'atü'r-Rûm'u işgal edip, oradan da Halep önlerinde birleşeceklerdi. Şayet Mısır'ın ve Bilâd-ı Şam'ın askerleriyle karşılaşacak olurlarsa

⁵⁶ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh Hemedânî, *Târih-i mubârek-i Gâzânî*, neşr. Kari Jahn, *Geschichte Gâzân-Hân's aus dem Ta'rih-i Mubârek-i Gâzânî des Rêsid al-Dîn Fadlallâh b. 'Îmâd al-Daula Abû'l-Hair*, London 1940, s. 311-312, 318, 324, 328; Aksarayî, *age.*, s. 196-206 içinde; Sümer, *agm.*, s. 66-67.

⁵⁷ Aksarayî, *age.*, s. 165-167; Turan, *age.*, s. 618.

⁵⁸ Müstevfi: Günümüzde maliye bakanı ve bu bakanlığa bağlı olan seçkin memurlara eskiden islâm devletlerinde müstevfi denirdi. Abbas Sabbâğ, Nebi Bozkurt, "Müstevfi", *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 147-148.

⁵⁹ Aksarayî, *age.*, s. 168; Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, 2. Baskı, Altınordu Yayınları, 2020, s. 150.

⁶⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 602.

⁶¹ Aksarayî, *age.*, s.189-190; Sümer, *agm.*, s. 67.

⁶² Ahmed Benaketi, *Tarih-i Benaketi: Ravzatu uli'l-elbab fi marifeti'l-tevarih ve'l-ensab*, tashih Cafer Şiar, Tehran 1348, s. 477.

⁶³ Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Tetevi, *Tarih-i Elfî (Tarih-i Hezar Sale-yi İslâm)*, C. VI, tashih Gulamreza Tebatabayi Meccid, Tehran: 1382, s. 5757.

savaşacaklar, olmazlarsa Bilâd-ı Şam'ı teslim alacaklardı.⁶⁴ Ancak hükümdar Mahmut Gâzân Han'ın yanından ayrıldıktan sonra Sülemiş hak ettiğinin kendisine verilmediğini düşünerek 1298 yılında hükümdara başkaldırdı.⁶⁵ Çünkü hükümdar Mahmut Gâzân Han Anadolu topraklarına vali olarak Bayancar Noyan'ı atamıştı. Bu nedenle hayal kırıklığına uğrayan Sülemiş aslında İlhanlılar'a Baltu'nun başlattığı isyanı bastırmakla büyük bir başarı göstermişti. Ayrıca Moğol halkına Anadolu topraklarını kazandıran Baycu Noyan'ın da torunuydu. Bundan ötürü hak ettiğini düşündüğü valilik makamının olmamasından dolayı bağımsızlık fikrine kapılıp başkaldırdı.⁶⁶ Sülemiş ilk iş olarak kendisinin yerine atanan İlhanlıların Anadolu toprakları valisi Bayancar Noyan'ı ve kuvvet komutanlarından Bokucur Noyanları Akça Derbent'te bozguna uğratarak, öldürdü.⁶⁷ Daha sonra Sülemiş kalkıştığı bu başkaldırıyla Baltu gibi kendisinin de kaybetmek istememesinden dolayı müttefik aramaya başladı. Karamanoğullarından Güneri Bey ve kardeşi Mahmut Bey'e İlhanlı hükümdarı Mahmut Gâzân Han'a karşı isyan başlattığını, bu bağımsızlık mücadelesinde kendisiyle ittifak kurmalarını ve destek vermelerini ifade eden bir mektup gönderdi. Bu mektuba karşılık el-Ömerî'nin kayıtlarına göre 10.000 atlı süvari ile kendisine destek verileceği haberi verildi.⁶⁸ Ayrıca yine el-Ömerî, Karamanoğulları vasıtasıyla Sülemiş'in Memlûk Sultan'ından Mahmut Gâzân Han'a karşı başlattığı isyana destek verme isteğini yazmaktadır. Aynı şekilde Osmanlı kaynaklarında da Memlûk Devleti'nin Sülemiş'e destek verdiği şöyle geçmektedir; Sülemiş Memlûklü askerlerinden 50.000 kişilik bir ordu talep etmişse de Memlûklüler ancak Suriye'den 20.000 kişiden oluşan bir orduyu başında emirleriyle birlikte göndermiştir.⁶⁹ Böylece Memlûklerin desteğini de alan Sülemiş 60.000'den fazla süvari asker toplayarak, Anadolu'da bir hükümdar edasıyla dolaşmaktaydı.⁷⁰ Bu sırada Mahmut Gâzân Han, Sîb Nehri⁷¹ çevresinde bulunan halkın ve Arapların denizden gemilerle gelen tüccarları yağmaladıklarına dair şikâyet nedeniyle Bağdat'a gelmiş, Dakuka⁷² şehrinde karargâh kurmuştu. Ancak Sülemiş'in yaptıkları hakkında bilgileri duyunca, daha önceden planladığı Şam'ı fethetmekten şimdilik vazgeçerek 35.000 süvariden oluşan ordusunu üçe böldü. 15.000 askeri Emir Sutay'a, 10.000 askeri Hindu Çagan'a ve 10.000 askeri de Bulay'ın emrine verdi ve kendisi de Tebriz'e geçti.⁷³ Ancak Osmanlı kaynaklarında bu durum şöyle ifade edilmektedir; Gazân Han bu Sülemiş'in isyanında da yine başına Kutluğ Şah'ı getirerek bastırmasını istemiş ve ayrıca Çoban ile Sutay da bu savaşta yer almışlardı.⁷⁴ Fakat Osmanlı kaynaklarının bu ifadesinin pek bir doğruluk payının olmadığı da dillendirilmiştir.⁷⁵

⁶⁴ İbni Tagriberdi, *En-Nücumu'z-Zâhire*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 97.

⁶⁵ Sümer, agm., s. 67-68, 100; Barthold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 1987, s. 110.

⁶⁶ Reşidüddin Fazlullah el-Hamedanî, *Câmi'üt-Tevârih Tarihu Mahmut Gâzân Han*, Arapça çev: Fuad Abdu'l-Mu'ti es-Sayyâd, Kahire 2000, s. 156; İbn Haldun, A., *Kitâbu'l-İber ve Divanu'l Mubtedâ ve'l Haber*, c. V, Beyrut 1992, s. 489.

⁶⁷ Aksarayî, age., s. 194; Reşideddin Fazlullah, *Câmi'üt-Tevârih*, (Moğul Tarihi, III. Kısım), İngilizce çev: W.M. Thackston, yay. haz. Şinasi Tekin- Gönül Alpay Tekin, Cambridge-Boston 1999, s. 643; Reşidüddin, *Câmi'üt-Tevârih Tarihu Mahmut Gâzân Han*, s. 156.

⁶⁸ El-Ömerî, *Mesâlikü'l-ıbsâr*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 149.

⁶⁹ Reşideddin, *Câmi'üt-Tevârih*, (Moğul Tarihi, III. Kısım), s. 643; Reşidüddin, *Câmi'üt-Tevârih Tarihu Mahmut Gâzân Han*, s. 156.

⁷⁰ Çünkü kendisini, Mahmut Gâzân Han'ın Cengiz Han'a yakın olduğundan daha çok yakın olduğunu görüyor ve bu yüzden hükümdarlığa Mahmut Gâzân Han'dan daha fazla layık olduğunu düşünüyordu. İbni Tagriberdi, *age.*, s. 97.

⁷¹ Sîb Nehri: Vasıt taraflarında Basra'da bulunan nehir. İbni Tagriberdi, *age.*, s. 98.

⁷² Dakuka: Bağdat ile Erbil arasında bulunan bu şehir Yakut'ta ya da Dakukae şehrinde kaynaklarda geçmektedir. İbni Tagriberdi, *age.*, s. 98.

⁷³ İbni Tagriberdi, *age.*, s. 97-98.

⁷⁴ Sümer, agm., s. 70; Fazlullâh Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, III, neşr. A. Alizade, Bakü 1957, s. 328, 329, 331, 332.

⁷⁵ Sümer, agm., s. 68.

Diğer taraftan Sülemiş kendisine bu isyanda katılmayı reddeden Sivas'ı kuşatmıştı. Bu kuşatma sırasında Mahmut Gâzân Han'ın görevlendirdiği İlhanlı askerleri Sivas'a geldiler. Sivas halkını hâkimiyeti altına almaya çalışan Sülemiş derhal İlhanlı askerleriyle savaşılmaya yöneldi. Lakin savaş sırasında Sülemiş'in askerleri kendisine ihanet ederek İlhanlı komutanı Bulay'ın ordusuna katıldı. Bu durumu gören Türkmenler ise Sülemiş'i 500'den daha az bir süvari ile yalnız bırakarak etraftaki dağlara doğru çekildiler. Mağlup olacağını anlayan Sülemiş Sivas'tan Sis'e, oradan da Recep ayının sonlarında Behisni'ye doğru kaçtı.⁷⁶ Oradan da Dımaşk'a gidip Memlûkler'e sığınan Sülemiş Noyan, Memlûk Sultanı Hüsâmüddîn Lâçin'e Anadolu topraklarında mahsur kalan ailesini kurtarabilmek için yalvararak yardım istedi. Memlûk Sultanı da bir grup asker ile Halep Emiri Seyfettin Begtimur'u Sülemiş'e yardım etmesi için görevlendirerek Anadolu'ya gönderdi. 12 Haziran 1299 yılında Anadolu'ya giren Sülemiş Noyan, 40.000 kişilik bir ordu ile Çukurova'ya geldiği dedikodularını duyurdu. Bu dedikodular üzerine Anadolu'daki birkaç emir ve bey ona katıldı. Ancak Aksaray'a varınca bazı emirler ve beyler bu ortak hareketten geri çekildiler. Daha sonra Ankara istikametine giden Sülemiş Noyan ani bir baskınla esir düşerek, Tebriz'e götürülüp idam edildi.⁷⁷

3. Osman Gazi Beyliği'nin Kuruluş Dönemi

3.1. Osman Gazi'nin Batı Anadolu'da Gazâ Hareketleri

İslâm coğrafyası, bir taraftan İlhanlıların İran'a yerleşip Anadolu'da Selçuklu Sultanını mağlup ederek (1243)⁷⁸ burada hâkimiyet kurmalarıyla; diğer taraftan Papa'nın 1291 yılında, İslâm devletlerine karşı Doğu Akdeniz bölgesinde abluka uygulamayı ilan etmesiyle en kötü günlerini yaşıyordu. Dahası bu Hıristiyan ülkelerine ait donanmaların, Anadolu'daki tüm kıyıları gezmeleri ve 1293 yılına gelindiğinde ise Venedik donanmasına ait 20 savaş gemisinin Alanya'yı ele geçirmesiyle bu bölge daha kötü günlere sürüklendi.⁷⁹ Böylece Anadolu coğrafyası, bu Haçlı Seferleri yüzünden kendisini hayat memmat mücadelesi içerisinde buldu. İşte tam da böyle bir zamanda, Anadolu coğrafyasında gazâ⁸⁰, kutsal savaş arzusu doğuverdi. Anadolu'nun batısındaki uç Türkmenleri, İlhanlılara ve Bizanslılara karşı bu gazâ hareketinin en ön saflarında, büyük bir ölüm kalım mücadelesi içerisinde girdiler.⁸¹ Nihayet bu uç bölgelerindeki Türkmenler, artık İlhanlılar'a karşı direniş göstererek isyan etmeye başladılar. Uçlardaki bu isyan hareketlerinin ilki, Sultan II. Keykâvus'un İlhanlılar'a karşı korunmasıyla öne çıktı. Ayrıca Mısır Sultanlarının Türkmenler ile iş birliği yapması, Anadolu'daki Müslümanların Moğol işgalinden kurtulmaya çalıştıklarını da gösterdi.⁸² Sultan Baybars da 1277 yılında Anadolu'ya düzenlediği seferde askerlerine bütün ihtiyaçlarını para ile karşılamalarını emretmişti. Bu gerekçeyle Kayseri halkına “*Ben memleketi yağmaya değil sahibini-Selçuklu Sultanı'nı Moğollar'ın esaretinden kurtarmaya geldim*” demişti. Daha sonra

⁷⁶ Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr, *Zübdet el-Fikre fi Tarih el-Hicre*, yay. D. Richards, Berlin 1998, s. 319; el-Kalkaşandî, *A. Subh el-A'sâ fi Sınâat el-İnşâ*, 14 cilt, yay. Muhammed Abdurrahul İbrahim, Kahire 1913-1920, s. 362-363; İbni Tagriberdi, *age.*, s. 98.

⁷⁷ Ömer Tokuş, “Moğol Hâkimiyetinde Anadolu Ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyanları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 117, Sayı: 230, s. 198.

⁷⁸ “80 bin kişilik Selçuklu ordusu, sultanın yeteneksizliği ve taktik yanlışlıkları yüzünden yenilgiye uğradı. Moğollar, Selçuklu ordugâhından çok ganimet ele geçirdiler.” Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Tekinoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 2018, s. 261-263.

⁷⁹ Halil İnalçık, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 11.

⁸⁰ Gazâ: Modern tarihin yazarlığında büyük önem taşıyan Paul Wittek'in yayınladığı gazâ ile ilgili tezinde Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri başarılarını cihat hareketiyle özdeşleştirerek “kutsal savaş” diye tercüme ettiği gazâ hareketidir. Cemal Kafadar, “Gazâ”, *DİA*, Cilt: 13, İstanbul 1996, s. 427-429.

⁸¹ İnalçık, Renda, *age.*, s. 34.

⁸² İnalçık, agm., s. 498

burada Selçuklu tahtına oturan Sultan kendi topraklarına fetihnameler gönderip müjdeli haberlerini vermişti.⁸³

Anadolu da ise Türkmen aşiretleri, İlhanlılar'ın yönetimindeki merkezi kontrol sistemine ve maliye sistemine karşı çıkarak, İlhanlılar'ın Konya'da tahta çıkardıkları kukla sultanlarına da karşı duruyorlardı. İlhanlılar'ın Sultan Gıyaseddin II. Mesud'u (1284-1296) 1284 yılında tahta çıkartmaları ve onun sultanlık hasımını destekleyen uç bölgedeki Germiyanlı Türklerine karşı, harekete geçmelerine sebep oldu.⁸⁴ Bu dönemde İlhanlı ve Selçuklu birlikleriyle mücadele eden Hüsâmüddîn bin Alişir, Germiyanlı aşiretinin beyi idi. Söz konusu bu mücadele 1289 yılına kadar devam etti.⁸⁵ Diğer taraftan Türkmenler batıdaki topraklara, yani Bizans'a doğru gözlerini diktiler.⁸⁶

Ayrıca uçtaki öteki beyler gibi Osman Bey de bölgedeki tekvurlara ve Bizanslılara karşı gazâ hareketlerini başlatması, Anadolu'daki Moğollara karşı artan isyan hareketleri ile büyük bir ilişkisi olduğunu açıkça göstermektedir.⁸⁷ Bu durum bazı kaynaklarda da şöyle nakledilmiştir; Osman Bey, Anadolu topraklarında kendi soyundan olan Türkmen beyleriyle hiç mücadele etmeyip, Bizans topraklarına doğru yürümekteydi. Osman Bey'in buradaki amacı diğer Türkmen beyleri ile çok iyi ilişkiler kurup, Bizans'tan aldığı toprakları kendi beyliğine katmaktı.⁸⁸

3. 2. Osman Gazi'nin Kulaca Hisar'a Baskını

Osman Gazi 1285 yıllarında, Söğüt'ten Domaniç'e göç ederken, sürülerinin İnegöl Ovası'ndaki tarım topraklarını çığnemesinden ötürü, İnegöl tekvuru tarafından engellenmişti. İnegöl tekvurunun bu hareketi düşmanlıkların başlamasına sebep olmuş, bu düşmanlıklar devamlı bir çatışma halini doğurmuştu. Osman Gazi bu durumu bölgenin en güçlü tekvuru olan Bilecik tekvuruna bildirerek şikâyet etti. Osman Gazi'den sürekli hediyeler alan Bilecik tekvuru, Osman Gazi ile devamlı dostluk içerisindeydi. Ermeni-Beli "tükendüğü yer" mevkiinde, İnegöl tekvuruyla çarpışan Osman Gazi, yeğeni Bay-Hoca'yı da burada şehit verdi.⁸⁹ Öyle ki bu Ermeni-Beli çatışmasından sonra Osman Gazi'nin bölgedeki tekvurlara karşı büyük bir gazâ hareketi başlattığı Osmanlı kaynaklarında da geçmektedir. Bu kaynaklarda Osman Gazi'ye en yakın olanların 'Alpler ve Ahiler' olduğu da belirtilmektedir. Ayrıca Osman Gazi'nin, bir Ahi şeyhi olan Şeyh Edebâli tarafından, 'Ahi Âdeti'ne göre; gazâ kılıcını kendisinin beline bağlaması, Bizans'a karşı gazâ akınlarının başlamasına vesile olduğu da geçmektedir. Diğer taraftan kahraman Alplerin, Orta Asya Türklerinin gelenek ve göreneklerine tam anlamıyla bağlı olduğu anlatılmaktadır. Yine Alplerin yürekli, kuvvetli, gayretli, iyi kılıç kullanabilen ve iyi at sürebilen uygun yoldaşlar olması gerektiği de ifade edilmektedir.⁹⁰

Gazâ kılıcını kuşanan Osman Gazi, 1285 yılında bir gece yarısı İnegöl Rumlarına baskın yaparak, İnegöl yakınlarındaki Kulaca Hisarı yakıp yağmalamıştı. (Günümüzde İnegöl

⁸³ Aksarayî, *age.*, s. 88; Ebu'l Farac, *age.*, s. 599; Turan, *age.*, s. 565.

⁸⁴ İncalcık, Renda, *age.*, s. 32.

⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 40.

⁸⁶ İncalcık, Renda, *age.*, s. 32.

⁸⁷ İncalcık, *agm.*, s. 498.

⁸⁸ İlber Ortaylı, *Orta Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın Kapılarına Türklerin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 284.

⁸⁹ İncalcık, *agm.*, s. 499.

⁹⁰ İncalcık, Renda, *age.*, s. 42.

yakınlarında bulunan Kulaca köyünde, bir takım hisar kalıntıları bulunmakla birlikte Orhan Gazi de burada küçük bir camii yaptırmıştır.)⁹¹

3.3. Osman Gazi'nin Karacahisar Fethi

Osman Gazi'nin Kulaca Hisar'a baskın yaparak orayı yakması, İnegöl civarındaki tüm Rumları endişeye düşürmüştü. Bu endişe ile İnegöl civarında bulunan Rumlar birleşerek Karacahisar tekvurundan yardımcı olmasını istediler. Söz konusu bu durumdan Osman Gazi'nin ahalisinin bu zamanlarda Söğüt'te yaşadığının ve yaz aylarında ise, Domaniç'te bulunan yaylaklara çıktıkları anlaşılmaktadır.⁹² Rumlar Karacahisar tekvurunun gönderdiği 'Kalanoz' adlı komutanın emrindeki askerlerle bir oldular. Bunun üzerine Osman Gazi de 'Alplerini ve Ahilerini' toplayıp oraya geldi. Onlarla İkizce'ye yakın olan Domaniç-Beli'nin aşıldığı tam o yerde savaştı (685/1286). Ayrıca yapılan bu savaşında Osman Gazi'nin ilk 'Cenk'i olduğu dillendirilmektedir.⁹³ Yine Kulaca Hisar baskınından iki yıl geçtikten sonra Osman Gazi, Karacahisar tekvuruyla savaşarak, tekvurun elinden Karacahisar'ı aldı (1288). Osman Gazi Karacahisar'ı beyliğinin merkezi yaptı. Bazı söylentilere göre ise Osman Gazi, bu büyük başarısı ile Anadolu'nun batı ucunda, sancak beyi olmaya hak kazandı.⁹⁴

Karacahisar, Bilecik, Söğüt civarındaki bölgeler, Bizans sınırında, Selçuklu Devleti'ne ait bölgelerdi. Bu uç sınır bölgelerindeki yönetici tekvurlar, Selçuklu Devleti'ne tabi idiler. Öyle ki Bilecik'in ve Karacahisar'ın tekvurları Selçuklu Sultan'ına harâc vermekteydiler.⁹⁵ Türkmenler ile devamlı barış içerisinde yaşayan bu tekvurların en güçlülere ise Bilecik ve Karacahisar tekvurlarıydı. Ancak bu tekvurlar gibi bütün tekvurlarda Selçuklu Sultanına harâc ödeyerek yerlerinde kalabiliyorlardı. Dahası, Eskişehir'de bulunan Selçuklu-İlhanlı valisi de bu barışın sürdürülmesi görevini üstlenmişti. Öyle ki Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi gibi, alpleri de bu barış içerisinde yaşama şartına uymak zorundaydılar.⁹⁶ Ayrıca Halil İncalcık'ın bu uç bölgelerinde danışmanlığını yaptığı kazı çalışmalarına ait belgelerde de Karacahisar'ın tepe bir yerde olduğu, bu tepenin eteğinde de Karacaşehir'in bulunduğu yazmaktadır. İlaveten Karacahisar'ın günümüzde terk edilmiş bir harabeye döndüğünü ve Karacaşehir'in de meskûn bir yerleşim yeri olduğu da belirtilmektedir.⁹⁷

3.4. Osman Gazi'nin 1288 ve 1299 Tarihleri Arasında Gazâ Hareketleri

Bir Bey'in etraftaki tüm Alpleri ve Gazileri kendi tarafına çekebilmesinin en güzel yolu gazâ ve ganimet seferlerini çoğaltabilmesinden geçer. Gaziler ve Alpler bir beyin etrafında çoğaldıkça, o Bey'in oldukça gücü oldukça fazlalaşır, gücü fazlalaştıkça da gazâ akın ve hâkimiyet alanı genişler. Bu konuda Osman Gazi için şu övgü dolu sözler kaynaklarda geçmektedir; "*Osman Gazi kim sancak begi oldu, nökeri Köse Mihal'e 'Tarklu-Yenicesi'ne segirdelim (akuna gidelim)' dedi.*"⁹⁸ Osman Gazi Mudurnu-Göynük Seferine birlikte çıkacağı, Harman kaya Göl bölgesinin tekvuru Köse Mihal'in bölgeyi çok iyi tanimasından dolayı sefer planını şöyle yapmıştı. Önce Beştaş'tan geçilirse Sakarya'yı geçmek zor olmaz. Böylece

⁹¹ Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, yay. Ç. Atsız; Osmanlı Tarihleri, 89-319, İstanbul 1949, 3, 5, 9 ve 10. Bâb; Raif Kaplanoğlu, *Bursa Ansiklopedisi 1 (Yer Adları)*, Avrasya Etnografya Yayınları, Orhangazi 2001, s. 197; İncalcık, agm., s. 499-500.

⁹² İncalcık, agm., s. 500 içinde; Aşık Paşazâde, *age.*, 5. Bâb.

⁹³ İncalcık, agm., s. 500.

⁹⁴ Aşık Paşazâde, *age.*, 8. Bâb içinde; İncalcık, agm., s. 500

⁹⁵ İncalcık, agm., s. 502 içinde; Aşık Paşazâde, Dresden nüshası.

⁹⁶ İncalcık, agm., s. 502 içinde; Aşık Paşazâde 6. Bâb; M. Neşri, *Kitâb-i Cihanninnâ*, II, yay. F.R. Unat ve M.A. Köymen, TTK, Ankara, 1970, s. 86.

⁹⁷ İncalcık, agm., s. 501 içinde; Halil İncalcık, "Osman Bey'in ilk Fethi: Karacahisar kalesi", Kazı Proje Danışmanı Halil İncalcık, Ankara 1999; H., Doğru, "Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Önemi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir 2000-2001, s. 121.

⁹⁸ İncalcık, agm., s. 505 içinde; Aşık Paşazâde, *age.*, 10. Bâb; Neşri, *age.*, s. 88-92.

Sakarya kıvrımı içinde çok geniş bir bölge olan özellikle de Mudurnu-Göynük Kasabası ve Taraklı-Yenicesi Kasabası Göynük suyu üzerinde bulunduğu İznik'e ipek getiren kervanların yolu kontrol altına alınmış olacaktır.⁹⁹ Ayrıca bu bölgeye aşireti ve cemaatiyle mesken tutan yiğit Samsa Çavuş ile seferberlik yapıldı. Osman Gazi, böylece bu seferinde ilk önce Beştaş'ı ele geçirdi. Daha sonra Sakarya üzerinden Samsa Çavuş'la birleştiler, doğruca Sorkun üzerine yürüdüler. Sorkun'da bulunan Rumlar, Samsa Çavuş'un aracı olmasıyla itaat ettiler. Daha sonra Samsa Çavuş'un rehberliğinde Mudurnu'ya vardılar. Öncesinde de Samsa Çavuş ve cemaatinin, bu bölgedeki Rumlarla iyi ilişkiler içinde olmaları nedeniyle bu bölgeyi de itaate alan Osman Gazi, Samsa Çavuş'un yönetimine bırakıp, oradan Mudurnu Hisarı'nı almadan Sakarya Nehri'nin yanısıra devam ederek Göynük bölgesine geldiler. Burayı ve Yenice Taraklı'yı hâkimiyet altına alıp, Karaca Hisar'a döndüler. Böylece Osman Gazi, "*Selçuk Sultanına harâc ödeyen yerel tekvurları (Göynük, Gölpazarı, Bilecik, Yenişehir, İnegöl, Yarhisar Tekvurları) ortadan kaldıracak, doğrudan doğruya Bithynia'da Bizans imparatorluk topraklarına karşı gazâ faaliyetine başlayacaktır*"¹⁰⁰ diye kaynaklarda geçmektedir.

3.5. Osman Gazi'nin Bapheus (Koyunhisar) Savaşı

Bapheus Savaşı, 27 Temmuz 1302'de, Yalak-Ovası¹⁰¹ diye adlandırılan Yalak-Dere'nin denize kavuştuğu yerde gerçekleşmiştir. Bu savaşta, önce Osman Gazi'nin öncü keşif birlikleri ile Bizans kuvvetleri, İznik'ten gelen yolun önünde Koyunhisar'da savaşmıştır.¹⁰² İznik bölgesinden ayrılan Osman Gazi, dağlık araziye geçip Halizônlar'ın topraklarına geldi. Ancak bunun öncesinde bir kısım öncü birlik gece Têlêmaia'daki Koyunhisar Kalesi'ne baskın yapıp kaçtı. Lakin Bizans askerleri peşlerine düştü, bu durumu fark eden Türk öncü birlikleri orada bulunan bir tepeye çıkarak Rum askerlerini ok yağmuruna tuttu. Bu başarıdan ötürü Osman Gazi çok cesaretlendi.¹⁰³ Daha sonra Osman Gazi birlikleri, Menderes tarafından gelen Türk destek kuvvetleriyle de birleşerek daha büyük bir orduya sahip oldu. Öyle ki Emir Yavlak Arslan'ın oğlu olan Ali de, uzaklardan Osman Gazi'ye desteğe gelen Türk kuvvetlerini görünce, İmparatorla daha önceden yapmış olduğu antlaşmaya ihanet ederek, o da Osman Gazi'nin yanında yer aldı. Ayrıca Kastamonu bölgesinden de birçok savaşçı Osman Gazi'nin Yalak Ovası'ndaki yapacağı bu savaşta savaşmaya gelmişti. Diğer taraftan 2.000 Bizans askeri Léon Mouzalôn komutası altında umutsuzca, Osman Gazi'nin 5.000 kişilik büyük ordusuyla savaştılar. Bu savaşta yenilgiye uğrayan Rumlardan birçoğu savaş meydanından kaçarak İzmit Kalesi'ne sığındı. Osman Gazi, Balıkesir'e yakın olan Akira, Kapıdağı, Ulubat ve Bursa-İznik kapılarına kadar olan yerleri de hâkimiyeti altına aldı.¹⁰⁴

Bapheus (Koyunhisar) adlı savaşın, Osman Gazi'ye hükümdarlık kurucusu olarak kazandırdığı bu şöhret, beylik tahtına kendinden sonra oğlunun itiraz edilmeksizin geçmesini sağlamaktadır. Bu nedenle 1302 yılının temmuz ayının 27'si, Osmanlı Hükümdarlığının yani Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş günü olarak kabul görmektedir.¹⁰⁵

SONUÇ

İlhanlılarda Abaka Han'ın ölümünden sonra, Ahmet Tegüder'in (1282-84) hükümdar olması; İlhanlılar tarihinde ilk defa rastlanan, Argun Han'ın Sultan Ahmed Tegüder'e karşı

⁹⁹ İnalçık, agm., s. 505.

¹⁰⁰ İnalçık, agm., s. 506.

¹⁰¹ Yalak-Ovası: "*Yalak-Dere'nin Hersek-Dili'nde denize ulaştığı düzlüktür.*" İnalçık, agm., s. 509.

¹⁰² Georges Pachymeres, *Relations Historiques*, yay. A. Failler, çev. V. Laurent, X, Paris, 1999, s. 25, 364-368 içinde; İnalçık, agm., s. 509.

¹⁰³ İnalçık, agm., s. 509. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 75.

¹⁰⁴ Pachymeres, *age.*, s. 25, 364-368 içinde; İnalçık, agm., s. 509.

¹⁰⁵ İnalçık, Renda, *age.*, s. 41.

ayaklanarak tahtı ele geçirmesine sebep oldu. Bu durum da ileride görülecek olan Noyanların hükümdar olma çabalarının önünü açtı. Diğer taraftan Anadolu topraklarında Selçuklu Sultanına ve İlhanlılara karşı, Türkmen boylarının isyan hareketleri, Argun Han'ın kardeşi Geyhatu Noyan'ı büyük bir orduyla buraya göndermesine neden oldu. Geyhatu Noyan bu büyük ordusuyla 1285 yılında gelmiş olduğu Anadolu'da tüm masrafları Selçuklu Devleti tarafından karşılanmakta ve Karamanoğullarının, Eşrefoğullarının, Germiyanogullarının çıkardığı isyan hareketlerini büyük kısımlarla durdurmaktaydı. Öte yandan Osman Gazi'nin Karacahisar Fethi'nin öncesini ve sonrasını, İç Anadolu'daki olaylar üzerinden değerlendirmek gerekirse; 1285 yılından 1291 yılına kadar Anadolu topraklarında Selçuklu Devleti Sultanına ve İlhanlılar'a karşı Türkmenlerin yapmış olduğu isyanlar, Osman Gazi'nin Selçuklu Devleti'nin Sultanına bağlı harâcgüzarı olan Karacahisar Kalesi'nin tekvuruna karşı saldırmasını ve bunun sonucunda 1288 yılında Karacahisar Kalesi'nin fethedilmesine fırsat verdiği açıkça anlaşılmaktadır. Osman Gazi'nin evlatlarından birinin adını da Çoban koyması, İlhanlılar'ın büyük noyanlarından olan Emir Çoban Noyan ile alakalı bir durum olmuş olabilir. Emir Çoban Noyan ilk defa 1299 yılının Haziran ayında Sülemiş Noyan'ın isyanını bastırmak için Anadolu topraklarına geldi. Ve Emir Çoban Sülemiş Noyan'ın isyanını bastırdıktan sonra Memlûk Devleti'ni kuşatmak için, Suriye'ye doğru gitti.¹⁰⁶ Yine Emir Çoban Noyan ikinci defa, Türkmenlerin 1314 yılında ayaklanması üzerine büyük ordusuyla birlikte Anadolu topraklarına geldi. Osman Gazi'nin topraklarına pek de uzak olmayan Karabük'te karargâhını kurdu. Osman Gazi'nin de aralarında olduğu tüm Türkmen Beyleri buraya gelerek itaat ettiklerini gösterdiler.¹⁰⁷ Ancak söz konusu bu anlatılanları ilginç bulan Halil İncalcık da şöyle yorumlamaktadır;

“İlginçtir, bu yıllarda Osmanlı kroniklerinde Osman'ın veya oğlu Orhan'ın herhangi bir gazâ hareketi kaydedilmemiştir. Aksarayî (Müsâmeret) gelip itaat eden Etrâk beylerini, Hamîdoğlu, Eşrefoğlu, Karahisar beyi, Germiyanoglu, Kastamonu'dan Süleyman Paşa diye anar. Osman'ın adı zikredilmez. Bu sırada Osman, en ileri Uc bölgesinde yerel tekvurlarla uyum içinde yaşamakta, İlhanlılar için bir sorun yaratmıyordu.”¹⁰⁸

Bu yorum Osmanlı Devleti tarihinin yazıldığı kroniklerde Osman Gazi ile ilgili gazâ hareketlerinin olmadığını göstermektedir. Ayrıca Osmanlı'ya ait diğer rivayetlere göre sözde;

“Domaniç-Beli savaşı (1286) Selçuklu Sultanına bildirildiğinde, ‘ma'lûm oldu kim, Karacahisar tekvuru bizüm ile yağı olmuş’ der; asker toplar, gelip Karacahisar'ı kuşatır. ‘Osman Gazi dahi geldi’. Rivâyete göre, bu sırada Ereğli'ye Bayancar kumandasında Mogol ordusunun saldırısı haberi geldi, Sultan, kalenin fethi işini Osman'a havale ederek ayrıldı. Yagma ilânı üzerine (yagma ve halkı esir alma) gâziler hücumla hisar' aldılar (687/1288). Şehir evleri Müslümanlara dağıtıldı, şehri ‘Müslüman şehri’ yaptılar.”¹⁰⁹

Söz konusu bu rivayetleri çağdaş kaynaklar da şöyle değerlendirmektedir; Sultan Alâeddin Keykubad hakikaten bu Karacahisar Kalesi'ni muhasara altına almaya gitti. Ve Bayancar Noyan'a karşı durmak için muhasaradan çekilip gelmesi mümkün değildi. Ayrıca Bayancar Noyan da asi Sülemiş Noyan'ın isyanını bastırmak için 1298 yılının kış aylarında Anadolu topraklarına geldi. Dahası Osman Gazi'nin Karacahisar'ı fethettiği yıl ise 1288'dir. Ama rivayette önemli derecedeki kaydolan ise, harâcgüzarı olan bir tekvurun isyankâr duruma geldiğini göstermeye çalışmıştır. Osman Gazi'nin Rumları Germiyanlılara karşı himaye ettiğinden bahsedilmektedir. Ancak Sultan'ın harâcgüzarı olan Rumlara ve bu harâcgüzarı tekvurlara karşı yapılacak olan bir saldırı, Sultan'a karşı gelmek, onu hiçe saymak anlamına

¹⁰⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, yay. Osman Turan, TTK, Ankara, 1944 içinde; İncalcık, agm., s. 498.

¹⁰⁷ Aksarayî, *age.*, s. 311 içinde; İncalcık, agm., s. 498

¹⁰⁸ İncalcık, agm., s. 498.

¹⁰⁹ Aşık Paşazâde 6. Bâb; Neşri, *age.*, s. 86 içinde; İncalcık, agm., s. 502.

gelmektedir. Bu nedenle Osman Gazi'nin Karacahisar tekvuruna karşı kuşatmaya kalkışması için, söz konusu tekvurun barış antlaşmalarını bozan bir davranışta bulunmuş olması gerekmektedir.

Yine bu bulguları Osmanlı kaynaklarından edinilen bilgilere göre doğrulamak mümkündür. Çünkü Osmanlı kaynakları da Bilecik de yaşayan Rumların Osman Gazi'ye çokça güvendiklerini ve Germiyanlı aşiretiyle Osman Gazi aşiretinin cenk ettiklerini bu yüzden de Bilecik'teki Rumların refah içerisinde yaşadıklarını bildirmektedir.¹¹⁰ Öyle ki bu ifade Rumların "mutî" oldukları için Sultan'ın ve Osman Gazi'nin himayesi altında olduklarını açıklamaktadır. Ancak İslam topraklarında yaşayan Karacahisar tekvuru Müslümanlara karşı düşmanlık etmiş, antlaşma gereğini bozarak, düşman olma durumuna geçmiştir.¹¹¹ Ayrıca, Aşık Paşazâde'nin kayıtlarında; yiğenin Konya'dan "*Aktimur'un sancak beyliği sembolleri getirdiği*" ifade edilmekte ve bu ifade ile Osman Gazi'nin 1288 yılında Selçuklu sultanının Sancak Beyi olarak hâkim olduğu anlaşılmaktadır.¹¹²

Bundan başka 1288 yılından 1299 yılına kadar Orta Anadolu'daki beliren olayları dikkatle incelemekten sonra uçtaki Osman Gazi'nin bölgesindeki gelişmeleri anlamak mümkün değildir. 1284 ile 1288 arası dönem Selçuklu Devleti'nin Anadolu topraklarında büyük kargaşaların olduğu bir dönemdir. 1284 yılında Moğol hükümdarı olan Argun Han, yaptıklarından dolayı Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'i idam ettirip onun yerine amcasının oğlu II. Mesud'u ilk sefeli olarak Selçuklu Devleti'nin tahtına çıkardı.¹¹³ Buna karşı olarak da Eşrefoğlu ve Karamanlı Güneri Bey birlikleriyle Konya'yı ele geçirdiler ve 1285 yılının Mayıs ayında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in iki oğlunu da tahta çıkardılar. Argun Han da bu Türkmen Beylerini cezalandırmak için kardeşi Geyhatu Noyan'ın komutasındaki büyük bir orduyu Anadolu topraklarına gönderdi. Tahta oturan Keyhüsrev'in oğulları da kaçtıkları yerde yakalandılar. Geyhatu Han'ın yanında bulunan Sultan II. Mesud, Baltu Noyan komutasındaki İlhanlı birlikleriyle birlikte Germiyanlılar'ın isyan faaliyetlerini bastırdılar. 1288 ve 1289 yılları arası huzur içinde geçerken Germiyanlılar ve Eşrefoğulları Sultan II. Mesud'un katına çıkarak itaatlerini bildirdiler.¹¹⁴ İşte tam bu dönemde Osman Gazi Karacahisar tekvurunu mağlup etmiş burayı hâkimiyeti altına almıştır. Argun Han'ın, kardeşi Geyhatu Han'ı Anadolu'ya büyük bir orduyla göndermesi, Anadolu'daki mali kontrolü ve askeri asayişini her zamankinden daha güçlü bir şekilde ele almasını sağlamıştır. Böylece Selçuklu Devleti'nin Konya'daki tahtının bürokrasisi, tamamıyla İlhanlılar'ın eline geçmiştir. Osman Gazi'nin komşusu olan Germiyanlılar da Moğollar'ın tehdidi altında kalmakta ve Osman Gazi'ye karşı harekete geçecek güçte olmadığından Osman Gazi'yi Moğollar'a karşı koruyan tampon bölge olarak bir beylik konumuna gelmiştir. Ancak 1291 ile 1292 yılları arasında Geyhatu Han'ın uç bölgedeki Türkmenlere karşı sert cezalandırmalar yaptığına ve Konya'daki Sultan Mesud'u tamamen bir kukla haline getirdiğine tanık olunmaktadır. 1298 yılında ise Moğollar, III. Alaaddin Keykubad'ı Mesud'un yerine tahta geçirecek, tekrar 1302'de ise ikinci defa II. Mesud'u Selçuklu tahtına oturtacaklardır. Fakat 1308 yılında son Selçuklu hanedanı olan II. Mesud'un ölümü ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu son bulacaktır. Bu yüzden anlaşılıyor ki gazâ kılıcını kuşanan Osman Gazi'nin takribî 1288 yılından şimdiye kadar uç sınır bölgesinde Bizans'a doğru yapmış olduğu gazâ hareketlerini önleyecek hiçbir kuvvet kalmamıştı. Osman Gazi Beyliğinin en yakın komşusu olan Germiyanlılar bile Anadolu'daki Selçuklu olaylarıyla ilgilenmekte, Selçuklu Devleti'nin sultanı da tamamen gücünü kaybetmiş ve Moğol Hanlarının kendi aralarındaki taht kavgaları, Anadolu topraklarına göndermiş oldukları askeri birliklerin

¹¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Aşık Paşazâde 9. Bâb içinde; İnalçık, agm., s. 502-503.

¹¹¹ İnalçık, agm., s. 503.

¹¹² Aşık Paşazâde 8. Bâb içinde; İnalçık, agm., s. 501.

¹¹³ İnalçık, Renda, age., s. 38.

¹¹⁴ Anonim Selçuknâme, s. 72-77; Aksarayı, age., s. 148-156 içinde; Sümer, agm., s. 60.

başındaki Noyanların isyanlarıyla sonuçlanmıştır. Öyle ki 1299 ile 1300 yılları arasında Moğollar, Sülemiş Noyan'a karşı Anadolu topraklarına birbiri ardına büyük ordular göndermek mecburiyetinde kalmışlardır.¹¹⁵

1300 yılından sonra ise, Bapheus zaferi ile Osman Gazi, tüm Bithynia'da bulunan Bizans hâkimiyetini, siyasi ve askeri olarak tehdit etmekteydi. Bu durum Bizans tarihçileri gibi Osmanlı tarihçileri de 1300 yılından sonra Osman Gazi'nin şan ve şöhretinin uzak İslâm diyarlarında duyulup büyüdüğünü ve ardı sıra pek çok Türk ailelerinin göç ettiğini dillendirmektedir.¹¹⁶ O dönemde Bizans tarihçilerinin de yakından izlediği kadarıyla Bizans adına, Osman Gazi Beyliği tehdidinin ne denli endişe verici olduğunu göstererek, Bizans İmparatoru'nun Osman Gazi'yi durmasını sağlamak için Mahmut Gâzân Han'a, prensesi eş olarak alması amacıyla teklifte bulunuldu. Lakin Mahmut Gâzân Han'ın ölmesi üzerine bu prenses kızı ondan sonra gelen Olcaytu Han'a verilmek istenildi.¹¹⁷ Öyle ki bu durum yine Bizans kaynaklarında; İlhanlıların kendilerine yardım etmesi için 40.000 kişilik büyük bir ordu göndereceklerini vadettikleri ve İzniklileri yüreklendirmek amacı ile İmparatorun biricik kız kardeşi Maria'yı bu yardım haberiyle birlikte İznik'e gönderdiği nakledilmiştir. Ve ayrıca yine bu kaynaklarda Olcaytu Han'dan ne yazık ki böyle bir yardımın gelmediği ve yine 1304 yılında Osman Gazi'nin, İznik bölgesine doğudan gelebilecek askeri yardımların önünü kesmek için Sakarya bölgesindeki Bizans kalelerini aldığı ve diğer taraftan Mekece, Geyve ve Lefke'yi de fethettiği geçmektedir.¹¹⁸

Böylelikle Bizans kuvvetlerine karşı gerçekleştirdiği bu savaşları kazanarak büyük bir şöhrete ulaşan Osman Gazi, beylik tahtına kendinden sonra gelen oğlunun da itiraz edilmeksizin geçmesini sağlamıştır. Bu sebeple 27 Temmuz 1302 tarihi Osmanlı Beyliğinin kuruluşu olarak kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, haz. E. Merçil, İstanbul 1977.

Ahmed Benaketi, *Tarih-i Benaketi: Ravzatu uli'l-elbab fi marifeti'l-tevarih ve'l-ensab*, tashih Cafer Şiar, Tehran 1348.

Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Müsameret Ül-Ahbar*, Çev. Osman Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul.

Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, yay. Osman Turan, TTK, Ankara, 1944.

Alunok, Baki Yaşar, "Selçuklu Ekonomisinde Yabancı Pazarı ve Bu Pazarın Kurulmasında Ahi Evran'ın Rolü", II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, Ankara 2007.

Anonim Selçuk-Nâme, *Târîh-i Âl-i Selçûk der Anadolu, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, III, yay. ve çev. F. N. Uzluk, Ankara 1952.

Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, yay. Ç. Atsız; Osmanlı Tarihleri, İstanbul 1949.

Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr, *Zübdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, yay. D. Richards, Berlin 1998.

¹¹⁵ İnalçık, Renda, *age.*, s. 39-40.

¹¹⁶ İnalçık, agm., s. 514.

¹¹⁷ İnalçık, Renda, *age.*, s.41.

¹¹⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 33-34.

- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Yıldız Moran), İstanbul 1994.
- Cahen, Claude, *Pre-Ottoman Turkey*, London and New York 1968.
- Doğru, H., "Karahisar Kalesi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Önemi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir 2000-2001.
- Ebu'l Farac, Gregory, *Ebu'l Farac Tarihi*, Cilt: II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.
- El-Kalkaşandî, A. *Subh el-A'shâ fî Sınâat el-İnşâ*, 14 cilt, yay. Muhammed Abdurrahul İbrahim, Kahire 1913-1920.
- El-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- Ersan, Mehmet, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, 2. Baskı, Altınordu Yayınları, 2020.
- Flemming, H., *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden 1964.
- İbn Bibi, *el-Evâmîrû'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, tıpkıbasım, Çev. M. Öztürk, I, II, Ankara 1956.
- İbn Bibi, *el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadi: el-Evâmîrû'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuk-name)*, Cilt: I-II, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- İbn Bîbî, *Selçuknâme*, Mükrimin Halil Yinanç, Haz.: Refet Yinanç-Ömer Özkan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007.
- İbn Haldun, A., *Kitâbu'l-İber ve Divanü'l Mubtedâ ve'l Haber*, c. V, Beyrut 1992.
- İbni Tagriberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- İnalcık, Halil, "Osman Bey'in ilk Fethi: Karacahisar kalesi", Kazı Proje Danışmanı Halil İnalcık, Ankara 1999.
- İnalcık, Halil, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, Cilt: 71, Sayı: 261, (Temmuz 2007), Ankara 2007, s. 479-536.
- İnalcık, Halil, Günsel Renda, *Osmanlı Uygarlığı I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- İnalcık, Halil, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- Kafadar, Cemal, "Gazâ", *DİA*, Cilt: 13, İstanbul 1996, s. 427-429.
- Kaplanoğlu, Raif, *Bursa Ansiklopedisi 1 (Yer Adları)*, Avrasya Etnografya Yayınları, Orhangazi 2001.
- Kaymaz, Nejat *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsîd-dîn Keyhüsrev Ve Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014.
- Koca, Salim, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren Ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, 2015, s. 35-84.
- Köprülü Zâde, M. Fuad, *Türk dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934.
- May, Timothy, *The Mongol Art Of War, Pen&Sword*, South Yorkshire 2007.

- Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, yay. ve çev. A. Öngül, II, İzmir 2001.
- Neşri, M., *Kitâb-i Cihanninnâ*, I-II, yay. F.R. Unat ve M.A. Köymen, TTK, Ankara 1970.
- Özaydın, Abdülkerim, "Arrân", *DİA*, İstanbul 1991, c. 3, s. 394-395.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.
- Pachymeres, G., *Relations Historiques*, yay. A. Failler, çev. V. Laurent, I-IV, Paris, 1999.
- Pachymeres, Georges, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Quentin, Simon De Saint, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Antalya 2006.
- Reşideddin Fazlullah, *Câmi'üt-Tevârih*, (*Moğul Tarihi, III. Kısım*), İngilizce Çev. W.M. Thackston, yay. haz. Şinasi Tekin- Gönül Alpay Tekin, Cambridge-Boston 1999.
- Reşidu'd-dîn Fazlullâh Hemedânî, *Târih-i mubârek-i Mahmut Gâzânî*, neşr. Kari Jahn, *Geschichte Mahmut Gâzân-Hân's aus dem Ta'rîh-i Mubârek-i Mahmut Gâzânî des Rêsid al-Dîn Fadlallâh b. 'Imâd al- Daula Abû'l-Hair*, London 1940.
- Reşidüddin Fazlullah el-Hamedanî, *Câmi'üt-Tevârih Tarihi Mahmut Gâzân Han*, Arapça Çev. Fuad Abdu'l-Mu'tî es-Sayyâd, Kahire 2000.
- Reşidüddin, Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, III, neşr. A. Alizade, Bakü 1957.
- Sabbâğ, Abbas, Nebi Bozkurt, "Müstevfi", *DİA*, c. 32, İstanbul 2006, s. 147-148.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Spuler, Barthold, *Die Mongolen in Iran*, Berlin 1955.
- Spuler, Barthold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 1987.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 1-147.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatı-Destanlar*, Ankara 1967.
- Şahin, Güneş, "Cevat Hakkı Tarım, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar I", Kırşehir Vilayet Matbaası, Kırşehir 1938, XIX+251.
- Takîy ed-Dîn Ahmed b. Alî el-Makrizî, *Kitâb es-Sulûk li-Ma'rifet Duvel el-Mulûk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde, C.I, k. III, ikinci baskı, Kahire 1970.
- Tekinoğlu, Hüseyin, *Selçuklu Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 2018.
- Tetevi, Ahmet, *Tarih-i Elfî (Tarih-i Hezar Sale-yi İslâm)*, C. VI, tashih Gulamreza Tebatebayi Mevd, Tehran: 1382.
- Togan, Zeki V, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 2. Baskı, İstanbul 1970.
- Tokuş, Ömer, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu Ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyânları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 117, Sayı: 230, s. 177-208.
- Tuna, Osman Nedim, "Osmanlıca'da Moğolca Kelimeler", *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII, (1976), s. 281-314.
- Turan, Osman, "Keyhüsrev II", *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, s. 624-27.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye-Siyasi Tarih- Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- Uyar, Mustafa, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, Ankara 2020.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Vryonis, S., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the proses of Islamization from the 11th through the 15th Century*, Berkeley 1971.

Witteck, Paul, *Das Fürstentum Mentesche*, İstanbul 1974.

Yazıcızâde, Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, muhtasar İbn Bîbî'nin Osm. Çev. Yazıcızâde Ali, *Histoire des Seldjoudides d'Asie Mineure*, IV, yay. Th. Houtsma, Leiden 1902.

Yiğit, İsmail, *Memlûklüler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015.

Yücel, Muallâ Uydu, "Kalmuklar", *DİA*, c. 24, 2001, s. 267-268.



SAVAŞTAN BİRLİĞE İRLANDA-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ (1169-1801)*

IRELAND-ENGLAND RELATIONS FROM WAR TO UNION (1169-1801)

Akif BAYĞIN**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 14/11/2021 Düzeltme/Revised: 20/12/2021 Kabul/Accepted: 29/12/2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Baygın, A. (2021). Savaştan Birliğe İrlanda-İngiltere İlişkileri (1169-1801). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 142-159. <https://doi.org/10.52735/bellek.1023235>

ÖZ

İrlanda ve İngiltere gerek siyasi gerekse ekonomik alanlarda birbirleri ile sürekli etkileşim halinde olmuş iki komşu devlettir. İngiltere'nin XII. yüzyıldan itibaren İrlanda'da başlatmış olduğu kolonizasyon faaliyetleri uzun bir dönemi kapsamış ve zamanla İrlanda topraklarına hâkimiyet kurmuştur. İngiltere'nin, İrlanda'ya karşı yayılcı bir siyaset izlemesinin önemli sebeplerden biri Papa IV. Adrian'ın İrlandalılar hakkında öne sürdüğü düşünceler olmuştur. Nitekim Papa IV. Adrian, İrlandalıların Hristiyanlıktan uzaklaşarak asi bir topluluğa dönüştüğünü ileri sürmüştü ve II. Henry'den askeri bir müdahalede bulunmasını istemiştir. İngilizlerin Papa'nın da desteği ile başlatmış oldukları askeri müdahale İrlanda'da uzun yıllar sürecek olan İngiliz yayılcılığının ilk adımı olmuştur. İngilizler XVI. yüzyıldan itibaren kolonileşme faaliyetleri ile Katolik İrlanda'yı Protestanlaştırmaya yönelik bir toprak mülkiyet sistemi oluşturmayı hedeflemiştir. İrlandalılar İngiliz yayılcılığına karşı koymaya çalışsa da yeterli güce sahip olmadıklarından girişimleri sürekli başarısızlığa uğramıştır.

Bu çalışmada iki ülkenin tarihsel süreç içerisindeki ilişkileri incelenerek İngiltere'nin İrlanda üzerindeki toprak mülkiyetinin kontrolünü nasıl ele geçirdiği ve süreç boyunca iki ülke arasında yaşanan olaylar incelenmiştir. Ayrıca İrlanda'da iki taraf arasında kolonileşme süreci ile başlayan mücadele, reform hareketlerinin ardından mezhep farklılıklarından kaynaklanan çatışmalarla farklı bir boyut kazanmıştır. İngiltere, İrlanda'ya yerleştirilen Protestanları korumak için yerli halkın dini, iktisadi ve sosyal hayatını kısıtlayıcı yasalarla kontrolü ele geçirmeye

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır. Ayrıca bu çalışma, yazarın “İrlanda-İngiltere İlişkileri (1845-1852)” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Programı, Konya/Türkiye, e-mail: akfbygn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6968-790X

çalışmıştır. Bu süreçte toprakların mülkiyetinde Protestanların lehine dikkate değer ölçüde bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu durum toprağa bağlı bir şekilde hayatını idame ettiren Katolik İrlandalıların giderek fakirleşmesine yol açarken topraklarını giderek genişleten Protestan İrlandalılar ve İngiliz toprak sahiplerinin de aynı ölçüde zenginleşmesine neden olmuştur.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız İhtilali'nin İngiltere ekonomisi ve askeri gücü üzerindeki olumsuz etkilerini fırsata çeviren İrlandalılar, 1798 yılında bağımsızlık girişiminde bulunmuş ancak bu girişim başarısızlık ile sonuçlanmıştır. İrlandalılar son girişimlerine rağmen İngiltere'den birtakım siyasi haklar elde etmiştir. Daha fazla taviz vermek istemeyen İngiltere hükümeti 1801 yılında yürürlüğe koyduğu Birlik Yasası ile iki ülkenin Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı şeklinde birleşmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İrlanda, İngiltere, Katolik, Protestan, İrlanda-İngiltere İlişkileri

EXTENDED SUMMARY

Ireland and England are two neighboring countries that have been in constant interaction both politically and economically. The colonization activities which England began in Ireland in the 12th century covered a long period and were observed to have dominated the Irish lands in time. One of the reasons that led to the England military intervention in Ireland was the ideas put forward by Pope Adrian IV regarding the Ireland. The pope claimed that the Ireland had become a rebel community by turning away from Christianity and asked Henry II for military intervention. Since the 16th century, England has sought to establish a system of land ownership to Protestantize Catholic Ireland through their colonization activities. The reform movements that have arisen in Europe have also affected Britain. The reformation process with the abolition of the Pope's authority over England was another important issue in terms of Ireland and England relations. But Catholics, the great majority of the Irish people, have continued to embrace the teachings of the Roman Church. Even though the Irish tried to fight against England's expansionism, their attempts to fight were always unsuccessful because they did not have enough military forces to be successful.

In this study, by examining the relations of the two countries in the historical process, how England took control of land ownership in Ireland and the events between the two countries during the process have been examined. In addition, the struggle between the two sides in Ireland, which began with the colonization process, took a different dimension with the conflicts arising from sectarian differences after the reformation movements. In order to protect the Protestants settlements in Ireland, England attempted to control the religious, economic and social life of the local population by restrictive laws. In that process, there has been a remarkable transformation of land ownership to the advantage of Protestants. This transformation has led to the progressive impoverishment of the Catholic Irish, who depend on the land. The Protestant Irish and British landowners, who progressively extended their lands, also became rich. However, while the attempt failed, it did provide them to obtain some political rights. The British government, which did not want to make any more concessions to Ireland, ensured that the two countries were united and established as the United Kingdom of Great Britain and Ireland, with the Union Act enacted in 1801. As a result, England had the right to direct control of Ireland.

The Irish potato famine between 1845 and 1852 is regarded as one of the most tragic events in modern history. As a result of the rotting of the potato, which is the main food of the majority of the Irish population, which was 8.2 million in 1845, due to *Phytophthora infestans*, sufficient yield could not be obtained. 1.2 million (%14,6) Irish, whose main source of income was potatoes, lacked purchasing power and lost their lives as a result of hunger and epidemics. An estimated 2 million (%24) had to migrate to foreign countries such as the United States, Canada, and Australia. As the main problem of the research, it has been attempted to focus on the historical process of the transformation of land ownership in Ireland, which caused the severe consequences of famine.

As part of this study it is objective to examine the events that took place until 1801, when the two countries were united, by addressing the historical process of Ireland-England relations that started in the 12th century. Without a doubt, the potato famine that occurred between 1845 and 1852 was a significant breaking point in relations between these two countries. In this context, in this study, it has been tried to understand the relations between the two countries by offering an insight into the process leading up to the period in question and to draw attention to the source of the conflicts that occurred between Protestants and Catholics in Ireland.

The political, economic, and religious events which took place between 1169 and 1801 in the context of Irish-English relations were discussed. The events that occurred as a result of the interaction between Catholics and Protestants and the actions of England on this matter have been revealed. Therefore, the scope of the study is limited to examining the historical dimension of the relations between Ireland and England that took place between 1169 and 1801.

As a method, the document analysis system, which is one of the research methods in the social science field, has been used. Firstly, books and articles on Irish-English relations have been researched. Studies and investigations in this area have been provided. Following the classification of the data obtained from the literature review, they were analyzed with some criticism. Then, the obtained data were synthesized and the writing phase was started.

Key Words: Ireland, England, Catholic, Protestant, Relations between Ireland-England

GİRİŞ

İrlandalılar, VIII. yüzyıldan itibaren topraklarını işgal edip hüküm süren Vikingleri XI. yüzyılın başlarında mağlup ederek adanın kontrolünü yeniden ele geçirmişlerdir. İrlanda'daki bölgesel krallıklar Vikinglerin ardından barışçıl bir yaşam sürmekten ziyade otoritelerini güçlendirmek ve adanın kontrolünü ele geçirmek için kendi aralarında bir dizi kanlı savaş yaşamışlardır. XII. yüzyıla gelindiğinde iç savaşların ardından birkaç krallığa bölünmüşlerdir. Bu krallıklar Ulster, Munster, Connaught ve Leinster'dir¹.

İrlanda ile İngiltere arasındaki ilk siyasi ilişkiler 1169 yılında başlamıştır. İrlanda'nın kuzeyinde yer alan Leinster Kralı Dermot MacMurrough, Connaught Kralı Roderic'e karşı yaptığı savaşta yenilince kendisine askerî destekte bulunması için İngiltere Kralı II. Henry'den yardım talep etmiştir. MacMurrough, II. Henry'ye yardım etmesi durumunda vassalı olmayı kabul edeceği ayrıca altın, gümüş ve kontrolündeki bir kısım toprağı da vereceğı vaadinde bulunmuştur². İrlanda üzerinde hâkimiyet kurmayı amaçlayan II. Henry bu fırsatı kaçırmamıştır. İrlanda'yı ele geçirme düşüncesi II. Henry saltanatından önce, büyük babası I. Norman Kralı William the Conqueror (1066-1087) döneminden itibaren tartışıla gelen bir konu olmuştur. Fransa'nın kuzeyinde yer alan Normandiya Krallığı, 1066 yılında Kral William öncülüğünde İngiltere'yi işgal ederek yönetimi ele geçirmiştir. 1066 yılından itibaren iki ülkenin tek çatı altında yönetildiğı Anglo-Norman Krallığı tesis edilerek İngiltere'de Normanların yönetimi başlamıştır³. William the Conqueror'ın İrlanda'yı fethetme planı askerî yönden zayıf durumda olan Anglo-Normanlar tarafından hayata geçirilememiştir⁴. Diğer önemli bir nokta ise ilk ve tek İngiliz Papa olan IV. Adrian'ın İrlanda'daki dinsel yolsuzluk ve istismarı sebep göstererek 1155 yılında *Laudabiliter et satis fructuose* (praiseworthy manner) olarak da bilinen bir papalık fermanı çıkartması olmuştur. Papa, bu ferman ile II. Henry'den İrlanda'ya bir sefer düzenleyerek “dini ve kültürel olarak yozlaşan, barbar bir topluluğa dönüştürülen” İrlandalıları daha gerçekçi bir Hristiyanlığa döndürmesi talebinde bulunmuştur⁵. Papa'nın bu isteğini yerine getirmesi halinde Hristiyanlık dünyasında güç ve nüfuz elde edeceğini öngören II. Henry için büyük bir fırsat doğmuştur⁶.

II. Henry, MacMurrough'a yardım etmesi için *Strongbow* olarak bilinen Richard de Clare önderliğinde bir İngiliz şövalye grubunu İrlanda'ya göndermiştir. Bu gelişmenin ardından Leinster Kralı MacMurrough, galip gelmeleri durumunda Richard de Clare'ı kızı Aoife (Eva) ile evlendireceğı sözünde bulunmuştur⁷. Anglo-Normanlar askeri güçleri ve üstün silahları sayesinde 1169 yılına kadar İrlanda'nın doğusundaki Waterford ve Doğu Ulster'den önemli

¹ Ruth Dudley Edwards ve Bridget Hourican, *An Atlas of Irish History*, 3. Edition, Routledge, New York 2005, s. 79.

² Paul F. State, *A Brief History of Ireland*, Facts On File, New York 2009, s. 66.

³ Charles H. Haskins, *The Normans in European History*, Ungar, New York 1959, s. 52; Ayrıntılı bilgi için Bkz: Stephen Morillo, *Warfare Under the Anglo-Norman Kings, 1066-1135*, Boydell Press, Woodbridge 1997; Sharon Turner, *The History of the Anglo-Saxons From the Earliest Period to the Norman Conquest*, Longmans, London 1852.

⁴ P. F. State, *A Brief History...*, s. 65.

⁵ Edmund Curtis, *A History of Ireland: From the Earliest Times to 1922*, Routledge, London 2002, s. 46.

⁶ Thomas E. Hachey ve Lawrence J. McCaffrey, *The Irish Experience Since 1800: A Concise History*, 3. Edition, M.E. Sharpe, New York 2010, s. 3.

⁷ P. F. State, *A Brief History...*, s. 65.

kasabalara sahip zengin güneydoğu bölümünün tamamını ele geçirmişlerdir. Kral sözünü tutmuş ve Richard de Clare'ı kızı ile evlendirmiştir. Richard de Clare, bu evlilik sayesinde Leinster Krallığında büyük bir nüfuz elde etmeyi başarmıştır. Bu olay İrlanda ve İngiltere ilişkileri açısından önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilebilir.⁸

1. Anglo-Normanlar Dönemi (1171-1485)

MacMurrough'un 1171 yılında ölmesinin ardından Richard de Clare, İrlandalı lordların ve kilise liderlerinin kendisine bağlılık yemini etmesi üzerine İrlanda'nın ilk Anglo-Norman Kralı olarak tahta geçmiştir.⁹ II. Henry, İrlanda'da rakip bir İngiliz devletinin kurulmasından endişelenmiş ve İrlandalılara gerçek kralın kim olduğunu hatırlatmak için ertesi yıl güçlü bir orduyla İrlanda'ya hareket ederek İngiltere'nin ada üzerindeki otoritesini güçlendirmiştir. Bu gelişmenin ardından İrlanda'daki krallıklar ya II. Henry ile savaşıp mücadele edecek ya da bölgelerinden tavizler vererek hâkimiyetlerine devam edeceklerdi. Richard de Clare, II. Henry'ye sadakatini sunarak himayesinde olduğunu göstermiştir. II. Henry stratejik bir hamle yaparak Dublin kentini himayesine almıştır. Bu sayede İngiltere, İrlanda'ya yönelik yapacağı çıkarmalarda askeri bir üs bölgesi elde etmiştir. II. Henry bu hamle ile kolonileşme planlarının da ilk adımını atmıştır. Bu gelişme karşısında İrlanda'daki krallar Anglo-Normanlara karşı koyacak güçte olmadıklarından II. Henry'ye sadakatlerini bildirerek savaşmaktan vazgeçmişlerdir. Bu konuda ilk adım Connacht Kralı olan Rory O'Connor'dan gelmiştir. II. Henry'ye bağlılığını bildirerek vassalı olmayı kabul etmiştir. 6 Ekim 1175 tarihinde aralarında imzalanan Windsor Antlaşması'na göre O'Connor, her yıl düzenli bir şekilde İngiltere'ye vergi ödeyecekti. Bunun karşılığında Anglo-Normanlar Leinster, Meath ve Waterford dışında kalan İrlanda topraklarında Rory O'Connor'ın hakimiyetini kabul edeceklerdi. Toprak hakimiyetindeki bu paylaşım İngiliz-İrlanda bölgelerinin oluşmasının ilk adımı olarak kayıt altına alınmıştır.¹⁰

Papa III. Alexander II. Henry'yi İrlanda'da kan dökmeden izlediği barışçıl politikadan dolayı tebrik etmiş ve dolaylı olarak İrlanda'daki yayılcılığını da tanımıştır. II. Henry yürüttüğü politika sayesinde hem otoritesini güçlendirmiş hem de kraliyet hazinesini zenginleştirmiştir. Yıllık vergi ödemeleri karşılığında İrlanda'daki krallara kendi bölgelerinde hâkimiyetlerine devam etmelerine izin vermesi İrlanda'da rakip bir kralın çıkma tehdidini de ortadan kaldırmıştır. II. Henry'nin başarısı İngiliz tarihçi William of Newburgh'un "*Romalılar tarafından bile fethedilemeyen, ilk çağlardan bu yana özgürlüğü doğuştan gelen bir hak olarak gören bu insanlar şimdi İngilizler tarafından kontrol altına alındı*" cümleleriyle özetleyerek İngilizlerin İrlanda üzerinde kurdukları hâkimiyetin ülke tarihi açısından ne kadar çarpıcı olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹

XII. ve XIII. yüzyıllar arasında İngiltere'den İrlanda'ya çok sayıda göçmen yerleşmeye başlamıştır. Göçmenler hızla topraklarını genişletirken İrlandalıların da toprak hakimiyeti giderek zayıflamıştır.¹² İngilizlerin genişlemesi sırasında İrlandalıların birbirleri ile mücadele etmesi, karşı bir tepki oluşturma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Bunun temel sebebi İngilizlerin İrlanda krallıklarının birbirleri ile olan mücadelelerini destekleyerek güçlenmelerini engellenmiş olmasıdır. İngilizler bu sayede ada üzerindeki etki alanlarını genişletmeyi başarmışlardır. Öyle ki, bir dönem adanın güney batısı yoğun bir İngiliz göçüne maruz

⁸ E. Curtis, *A History of...*, s. 44.

⁹ Paul Adelman ve Robert Pearce, *Access to History: Great Britain and the Irish Question 1798-1921*, 3. Edition, Hodder Education, London 2010, s. 2.

¹⁰ Robin Frame, *Ireland and Britain 1170-1450*, Hambledon Press, London 1998, s. 16.

¹¹ John Gillingham, *Conquests, Catastrophe and Recovery: Britain and Ireland 1066-1485*, Vintage Books, London 2014, s. 133.

¹² Sedat Laçiner, "İngiltere, Terör, Kuzey İrlanda Sorunu ve İnsan Hakları", *Avrasya Bir Vakfı Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Ankara 2001, s. 7.

kaldığından yerli halk adanın başka bölgelerine göçmek zorunda kalmıştır. Kolonileşmeye karşı bazı bölgelerde karşı koyulmaya çalışılmışsa da İrlandalılar, Anglo-Norman düzenli askeri birlikleri tarafından mağlup edilmişlerdir.¹³

XIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde İrlanda topraklarının yarısından fazlası Anglo-Normanlar tarafından kontrol altına alınmış durumdaydı. Ovaları, kıyıları ve nehir bölgelerini de içeren verimli tarım arazilerini Anglo-Normanlar ele geçirirken bataklıklar, tepeler ve ormanlar gibi verimsiz araziler İrlandalılara bırakılmıştı. Toprak paylaşımındaki bu eşitsizlik, İrlandalıların kendi topraklarında ikinci sınıf halk konumuna indirgenmesine yol açtığı açıktır. İrlanda'ya yerleşen İngiliz lordlar geniş toprakları küçük alt bölümlere ayırarak adaya gelen İngiliz çiftçi ve tüccarlara kiraya vermişlerdir. Anglo-Normanlar İrlanda adasında kalıcı olarak yaşamayı hedeflediklerinden bölgedeki güçlü İrlandalı beylerin kızları ile evlenerek nüfuzlarını genişletme fırsatı bulmuşlardır. Anglo-Normanlar, bir yandan büyük İrlandalı ailelerle kurulan evlilik bağları sayesinde nüfuzlarını güçlendirirken bir yandan da İrlanda geleneklerinin ve kültürünün dönüşümünü gerçekleştirerek yeni bir siyasi ve sosyal yapı kurmayı amaçlamışlardır.¹⁴

Avrupa'nın neredeyse tamamında takip edilen Anglo-Norman feodal sisteminin birçok özelliği XIII. yüzyılda İrlanda'da da görülmeye başlanmıştır. Feodalizm, bütün toprakların sahibi olan kralların ihtiyaç duyulan ticari mallar ya da asker karşılığında himayesindeki lordlara yıllık vergi karşılığında verildiği bir sistemdir. Bu sistemde lordların bir kısmı vergilerini aynî veya nakdî olarak öderken, diğer bir kısım lordlar ise vergilerini kralın yanında savaşa girerek veya şövalyelik yaparak ödemişlerdir. Toprağı bu şekilde kiralayan veya hibe yoluyla alan lordlar ise bu toprakları köylülere parseller şeklinde bölerek vermişlerdir. Bunun karşılığında köylülerden savaş zamanında asker; elde ettikleri ürünlerden belli oranda bir vergi ya da bazı ticari mallar talep etmişlerdir. Lordlar bu vergileri toplamak için ticaretin teşvik edildiği ve malların paraya çevrildiği pazaryerlerine sahip kasabalar veya kaleler inşa ettirmişlerdir. Bu kaleler önceki yapıların aksine taş ve betondan yapıldıkları için İrlandalıların saldırılarına karşı dayanıklılık göstermiştir. Bu gibi büyük yapıların inşa edilmesi İrlanda'ya yerleşen İngilizlerin burada kalıcı olacaklarının bir göstergesi olmuştur.¹⁵

Askerî güvenliğin sağlanması birçok İngiliz tüccar ve çiftçinin İrlanda'ya yerleşmesinin önünü açmıştır. Anglo-Norman toplumunda zengin topraksız insanlar ele geçirilen toprakların kral tarafından kendilerine verileceği umuduyla askeri seferlere katılmışlardır. Bu durum İrlanda'daki kolonilerin genişlemesinin motivasyon kaynağı olmuştur. Bir diğer neden de ucuz iş gücü ve rekabetin az olmasından faydalanarak zenginleşmekti. Bu bağlamda İngilizler tarafından önemli liman kentleri ve verimli tarım arazileri tespit edilerek koloniler oluşturulmuştur. İrlanda'da ürettikleri ticari malları İngiltere'ye ihraç eden İngilizler, neredeyse iki katından daha fazla kâr elde etmiştir. Nitekim II. Henry askerî birlikleri için gerekli olan gıda maddelerini İngiltere'den almak yerine İrlanda'dan alarak ordu maliyetini önemli ölçüde azaltmıştır. Bu dönemde İrlanda'dan başta İngiltere'ye olmak üzere birçok Avrupa ülkesine tahıl ürünleri, şarap, yün, deri, kereste ve hayvan ihracatı yapılmaktaydı. Özellikle XIII. yüzyılda Dublin Limanı, uluslararası ticaretin en önemli noktalarından biri haline gelmiştir. İngilizler ekonomik hayatın canlandırılması için adaya para ekonomisini getirmiş ve madeni

¹³ Mesut Şöhret, "Etno-Dinsel Milliyetçilik Bağlamında İrlanda Sorunu" *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2/4 (2013), s. 44.

¹⁴ P. F. State, *A Brief History...*, s. 72.

¹⁵ P. Adelman ve R. Pearce, *Access to History...*, s. 2.

paralar genel dolaşıma girmiştir. Yün ve deri gibi ticari mallar üzerindeki gümrük vergileri sayesinde İngiliz Kraliyet Hazinesi büyük miktarlarda gelir elde etmiştir.¹⁶

XIII. yüzyıl boyunca genişleyen İngiliz kolonilerinde ekonomik ve sosyal hayatın geliştirilebilmesi için İrlanda'da yeni kanun düzenlemeleri yapılmıştır. 1215 yılında İngiltere Kralı John ile İngiliz baronlar arasında yapılan müzakereler sonucunda *Magna Carta* adı verilen bir belge imzalanarak kanun üstünlüğü kabul edilmiş ve kralın yetkileri kısıtlanmıştır. Sıradan insanlara neredeyse hiç atıfta bulunmayan bu anlaşma ile kralın baronlara danışmadan vergileri arttırması, suçluluğu ispatlanmamış kişinin mallarına el koyması, insan hak ve özgürlüklerine yönelik kararlarda keyfi davranışlar sergilemesi engellenmiştir¹⁷. Anlaşmanın ikinci yılında (1217) III. Henry, bu belgeyi yeniden düzenlemiş ve İrlanda da dahil edilerek "*Great Charter of Ireland*" adı ile bir ekleme yapmıştır. Bunun sonucunda İrlanda'da *Brehon Yasaları* olarak bilinen geleneksel hukuk sistemine, İngiltere'de faaliyette olan hukuk sisteminin maddeleri entegre edilmiştir. İngiltere'de yürürlükte olan yasaları İrlanda'da da geçerli kılan ve böylece iki yasal sistemi birleştiren bir karar çıkartılarak İngiltere ve İrlanda ortak anayasası yürürlüğe konulmuştur. *Magna Carta*'nın sağlamış olduğu imtiyaz ve güvence sayesinde İrlanda'da topraklarını genişleten Anglo-Norman baronlarının haklarını güvence altına almıştır. Ancak bu kanunlardan İrlanda'nın yerli halkı yararlanamamıştır.¹⁸

Anglo-Normanlar, İrlanda'da idari yönetimin oluşturulması için bazı adımlar atmıştır. Bu amaçla 18 Haziran 1264 tarihinde Castledermot'da bir parlamento oluşturmuştur. Ancak bu parlamento halkı temsil eden üyelerden seçilmemiştir. Parlamento üyeleri Kral tarafından seçilmiş toprak sahibi şövalyeler, soylular ve din adamlarından meydana gelmekteydi. Ayrıca bu dönemde İrlanda'da Anglo-Norman yönetici sınıfından oluşan feodal beylerden bağımsız bir sivil hükümet kurulmuştur. İngilizler tarafından İrlanda toprakları idari bölgelere ayrılmış, İngiliz hukuk kuralları getirilmiş ve Anglo-Norman baronlarının özgürlüklerini azaltmak için girişimlerde bulunulmuştur. 1297 yılına gelindiğinde ise İngiltere'de olduğu gibi İrlanda'nın Dublin kentinde de halkı temsil eden yöneticilerin bulunduğu bir parlamento toplanmıştır. Bu parlamento toplumun birçok kesiminden üyeyi kapsadığından toplanan ilk gerçek İrlanda Parlamentosu olarak kabul edilmektedir.¹⁹

İngiltere, topraklarını genişletmek için 1296 yılında Kral I. Edward öncülüğündeki güçlü bir ordu ile kuzeye doğru ilerleyerek İskoçya'yı işgal etmiş ve ülkenin kontrolünü ele geçirmiştir. İngilizlerin işgaline karşı 1306'da Robert Bruce isimli bir asker İskoçların bağımsızlığını yeniden kazanması için harekete geçmiş ve İskoç lordlarının da yardımıyla 1314 yılında Bannockburn Savaşı'nda Anglo-Normanları yenmeyi başarmıştır. İskoçya'daki bu gelişmeden etkilenen İrlandalı lordlar Robert Bruce'tan Anglo-Normanlarla mücadele etmek için yardımcı olmasını talep etmiştir. Robert Bruce kardeşi Edward'ın İrlanda kralı olarak kabul edilmesi şartıyla yardım edeceğini bildirmiştir. Talebi kabul edilen Robert Bruce'un yardımıyla İrlandalı lordlar, Anglo-Normanları 1317 yılında mağlup etmeyi başarmışlardır. Daha sonraki yıllarda Anglo-Normanlar kontrolü yeniden ele geçirmiş olsalar da otoriteleri zayıflamış ve İrlanda'da Anglo-Normanların mağlup edilebileceği inancı artmıştır.²⁰ Takip eden yıllarda Kral III. Edward, İrlanda'nın Anglo-Norman hâkimiyetindeki bölgelerinde kontrolünü kaybetme eşiğinde olduğunu fark etmiş ve düşüş eğilimini tersine çevirmek için oğlu Lionel'i 1361'de

¹⁶ Benjamin T. Hudson, "The Changing Economy of the Irish Sea Province: AD. 900-1300", *Britain and Ireland, 900-1300 Insular Responses to Medieval European Change*, (Ed. Brendan Smith), Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 59.

¹⁷ Rees R. Davies, *Lords and lordship in the British Isles in the late Middle Ages*, (Ed. Brendan Smith), Oxford University Press, New York 2009, s. 21.

¹⁸ *Encyclopedia of Irish History and Culture*, Vol. 2, Thomson Gale, Michigan 2004, s. 790.

¹⁹ Clyve Jones (Ed.), *A Short History of Parliament: England, Great Britain, the United Kingdom, Ireland & Scotland*, The Boydell Press, Woodbridge 2009, s. 321.

²⁰ Sean Duffy, *Ireland in the Middle Ages*, St. Martin's Press, New York 1997, s. 137-138.

yeni bir orduyla Dublin'e göndermiştir. Lionel yerel Normanları topladıktan sonra Leinster ve Munster'a bir dizi harekât başlatmış ancak bu harekâtlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Lionel askeri başarısızlıkların ardından idari yolla kontrolü ele alma planı yapmış ve bu amaçla 1366'da Kilkenny Parlamentosu'nu toplamıştır. Parlamentoda İrlanda'nın Anglo-Normanlar tarafından kontrol edilen bölgelerine ilişkin yasaları yeniden düzenlemiştir. Yeni yasalara göre; İrlanda dili Gaelce'yi konuşmak, İrlandalılarla evlenmek, İrlandalı çocukları evlat edinmek, İrlandalı isimler kullanmak ve geleneksel İrlanda kıyafetlerini giymek yasaklanmıştır. Lionel, değiştirilen yeni yasalar sonucunda İrlanda ve Anglo-Norman kültürünü ayırarak Anglo-Normanların düşüş eğilimini tersine çevirmeye çalışsa da Kilkenny tüzükleri amacına ulaşamamıştır. Bu durum İrlanda'ya yönelik büyük ölçekli bir askeri müdahalenin başlaması ve Anglo-Normanlar ile İrlanda arasındaki ilişkilerde yeni bir dönüm noktası olması açısından önem taşımaktadır. Lionel'in bütün çabalarına rağmen İrlanda'da Anglo-Normanların hakimiyetindeki zayıflama devam etmiştir. XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar devam eden düşüş, zaman içerisinde merkezi hükümet otoritesinin de zayıflamasına yol açmıştır²¹.

İngiltere monarşisi, *Yüz Yıl Savaşları* (1337 – 1453) ve *Güller Savaşı* (1455–85) dönemlerinde birtakım karışıklıklar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kendi iç meselelerine daha fazla eğilmek zorunda kalan İngilizler, İrlanda üzerindeki hâkimiyetlerini artırmak için askerî harekât düzenlemekten ziyade kendilerine siyasi olarak yakın aileleri desteklemeyi ve kendi çıkarları doğrultusunda bu ailelere mali ve askeri destekte bulunmayı tercih etmişlerdir. İngiltere, İrlanda'ya geniş çaplı bir müdahalede bulunamadığından, sadece Dublin etrafında 30 km genişliğinde "*Pale*" adıyla da bilinen bir alanı kapsayan bölgede hâkimiyetini sürdürmek zorunda kalmıştır²².

2. Tudor Hanedanlığı Dönemi (1485-1603)

Fransa ile İngiltere arasında meydana gelen Yüzyıl Savaşları'nın sonucunda mağlup ayrılan İngiltere'de Kral V. Henry'ye karşı tepkiler yükselmiştir. Kralın akıl sağlığının yerinde olmadığını ileri süren York Hanedanı ile kralın soyundan geldiği Lancaster Hanedanlığı arasında 1455 yılından 1485 yılına kadar devam eden 30 yıllık bir çatışma dönemi yaşanmıştır. York Hanedanlığının simgesinin beyaz gül, Lancaster Hanedanının simgesinin kırmızı gül olmasından dolayı bu savaş dönemine Güller Savaşı veya Çifte Gül Savaşı denilmektedir²³. İki hanedan arasındaki şiddetli savaşlar sonucunda tahta geçecek bir varisin kalmamış olmasından dolayı Lancaster Hanedanlığının desteklediği Henry Tudor İngiltere tahtına geçmiştir. Henry Tudor, York Hanedanlığından Elizabeth ile evlenerek hanedanlar arasındaki savaş dönemini sonlandırmıştır²⁴.

İrlanda üzerinde zayıflayan İngiliz kontrolünü yeniden güçlendirmek isteyen Tudor Hanedanlığından Kral VIII. Henry, kendisinden önceki hükümdarlardan farklı bir yaklaşım benimsemiştir. İrlandalı lordlar arasında İngiltere'ye sadık bir destekçi kalmamış olması nedeniyle barışçıl bir politika benimsemeye karar vermiştir. VIII. Henry, İrlandalı lordlar ile bazı görüşmelerde bulunmuştur. Görüşmeler sonucunda kendisini kral olarak tanıyan ve İngiliz yasalarına uymayı kabul eden yerel lordlarla bir barış anlaşması imzalamıştır. İngiltere de itaatleri karşılığında bu lordlara bölgelerinde yönetici olma hakkının yanı sıra kendilerine İngilizlerden herhangi bir tehdit gelmeyeceğinin garantisini vermiştir. Bu politika ile VIII.

²¹ Plantagenet Somerset Fry, *A History of Ireland*, Routledge, London 1988, s. 92-93.

²² P. Adelman ve R. Pearce, *Access to History ...*, s. 4.

²³ Merry E. Wiesner ve Hanks, *Early Modern Europe 1450-1789*, 2. Edition, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 100.

²⁴ Ahmet Melih Aşan, *İngiltere 1648-1763*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ 2012, s. 22.

Henry, İrlanda'nın büyük bir bölümünün kontrolünü çok kısa bir sürede ve şiddete başvurmadan ele geçirmeyi başarmıştır²⁵.

XVI. yüzyılda mezhepsel farklılıkların sebep olduğu gelişmeler İrlanda ve İngiltere tarihi açısından oldukça önemlidir. VIII. Henry ilk eşi Aragonlu Catherine'den boşanmak ve Anne Boleyn ile evlenmek istemiştir. Bu amaçla Papa VII. Clement'e bir mektup göndererek boşanabilmesi için papalık fermanı çıkarmasını talep etmiştir. Catherine'nin yeğeni olan Kutsal Roma İmparatoru V. Şarlken'in Papa üzerindeki baskısı nedeniyle Henry'nin bu talebi reddedilmiştir. Talebi reddedilen VIII. Henry, din adamları ve İngiliz Parlamentosu'nun da desteğiyle Papa'nın İngiltere Kilisesi üzerindeki yetkisini sonlandırmıştır. Yaşanan bu olaydan sonra VIII. Henry 1533'te eşi Catherine'den boşanmış ve Anne Boleyn ile evlenmiştir²⁶.

Roma Katolik Kilisesi'nden ayrılan VIII. Henry 1534 yılında Anglikan Kilisesi'ni kurarak başına geçmiştir. VIII. Henry, Başpiskopos Thomas Cranmer öncülüğünde reformlar yapmaya başlamıştır. Öncelikle Katolik Kilisesi'ne ait olan toprakları satmış ve gelirlerini zimmetine geçirmiştir. 1536 yılında İrlanda Parlamentosu VIII. Henry'yi kilisenin başı olarak kabul etmiştir. Parlamente'nun bu kararına rağmen Katolik İrlandalılar bu durumu reddetmiş ve Papa'yı lider olarak benimsemeye devam etmişlerdir. Bunun üzerine VIII. Henry, İrlanda ve İngiltere'de bulunan birçok manastırı yıkarak rahiplerini sürmüştür²⁷. Bu olay özellikle İrlanda'da büyük tepki çekmiş ve bir dizi isyan hareketinin başlamasına yol açmıştır. İrlanda üzerinde azalan otoritesini güçlendirmek isteyen VIII. Henry, önceden kullandığı İrlanda Lordu unvanı yerine İrlanda Kralı unvanını kullanmaya başlamıştır. VIII. Henry'nin İrlanda Kralı unvanı 1542 yılında İrlanda Parlamentosu tarafından da kabul edilmiştir. Bu sayede İrlanda üzerinde doğrudan yönetme hakkı elde eden VIII. Henry, kısa bir süre içerisinde isyanları bastırarak İrlanda üzerinde otoritesini yeniden tesis etmeyi başarmıştır²⁸.

Papa'nın İngiltere üzerindeki otoritesinin kaldırılması ile başlayan süreç ve reform hareketleri, İrlanda ve İngiltere ilişkileri açısından bir diğer önemli husustur. Avrupa'da ortaya çıkan reform hareketleri İngiltere'yi de etkilemiştir. Fakat İrlanda halkının büyük çoğunluğunu oluşturan Katolikler, Roma Kilisesi'nin öğretilerini benimsemeye devam etmiştir. İrlanda, Roma Katolikliği'ni benimsemeyi sürdürürken İngiltere'de Protestanların sayısı giderek artmaya devam etmiştir. VIII. Henry'nin ölümünden sonra tahta çıkan hükümdarlar İngiltere'deki Protestanlara karşı şiddetli müdahalelerde bulunmuş ve onları kafir olarak tanımlamıştır. I. Elizabeth döneminde Katolikler ve Protestanlar arasında yaşanan çatışmalar had safhaya ulaşmış durumdaydı. I. Elizabeth yaşanan bu çatışma dönemine son vermek için 1560 yılında *Birlik Yasası*'nı hazırlayarak mecliste oy çokluğu ile kabul ettirmiştir. Yeni yasalara göre Protestan mezhebini benimseyenlere inanç özgürlükleri verilmiştir. Bu dönemde İrlanda'da otoritesi zayıflayan I. Elizabeth daha fazla güç kaybetmemek için Katolikler üzerinde baskı yapmayı bırakmıştır. Bunun yerine Protestan İngilizleri İrlanda'ya yerleşmeleri konusunda desteklemiştir. Yeni politika ile İrlanda'da Katoliklerin yoğunlukta olduğu bölgelere Protestanlar yerleştirilerek ileride oluşabilecek İngiltere karşıtlığının önüne geçilmesi amaçlanmıştır²⁹.

Kraliçe I. Elizabeth, İrlanda üzerinde hâkimiyetini güçlendirebilmek için aşamalı bir fetih politikası gerçekleştirmiştir. İngiltere'de ortak fikir İrlandalıların ilkel ve barbar oldukları, bu nedenle de uygarlaştırılması gereken insanlar olduklarıydı. Ancak I. Elizabeth, İrlandalıları

²⁵ T. E. Hachey ve L. J. McCaffrey, *The Irish Experience...*, s. 4.

²⁶ T. E. Hachey ve L. J. McCaffrey, *The Irish Experience...*, s. 5.

²⁷ Michael A. Mullett, *Catholics in Britain and Ireland, 1558-1829*, Macmillan Press, London 1998, s. 55.

²⁸ Stephen. R. Howe, *Ireland and Empire: Colonial Legacies in Irish History and Culture*, Oxford University Press, Oxford 2005, s. 22.

²⁹ Mehmet Temel, "Osmanlı Arşivi Belgelerinde İrlanda İhtilali", *SUTAD*, S. 43, 2018, s. 343; P. Adelman ve R. Pearce, *Access to History...*, s. 4

doğrudan Protestanlığa zorlamanın toplu bir isyana sebep olabileceğini düşünerek ihtiyatlı bir politika benimsemiştir.³⁰ Bu sırada İrlanda'da artan İngiliz kontrolünün, Kelt mirasına, Brehon yasalarına ve Katolik inancına bir tehdit oluşturduğuna inanan İrlanda'da yaşayan Anglo-Norman lordları ile yerli İrlandalı lordlar ittifak kurarak I. Elizabeth'e karşı bir isyan hareketi başlatmıştır. Elizabeth'in saltanatının en büyük ve en tehlikeli isyanı 1595 yılında İrlanda'nın kuzeyindeki Ulster şehrinde bulunan Hugh O'Neill adlı İrlandalı bir lord tarafından gerçekleştirilmiştir. İngiltere'ye karşı İspanya ve İskoçların da desteğini alan O'Neill 1601 yılına kadar adanın kuzeyindeki İngiliz yerleşkelerini yakıp yıkmıştır.³¹ İsyana hareketi I. Elizabeth'in otoritesi için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Kraliçe isyanı bastırması için Charles Blount öncülüğünde güçlü bir ordu göndermiştir. 1603 yılında Hugh O'Neill ve İspanyol müttefikleri Kinsale Savaşı'nda mağlup edilmiş ve taraflar arasında 30 Mart 1603 tarihinde Mellifont Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre; ele geçirilen bölgelerde Katoliklerin kolej kurmaları yasaklanmış, Brehon Yasalarının yerini İngiliz Yasaları almış, Gaelce yasaklanmış ve İngilizce resmi dil olarak kabul edilmiştir.³² İsyana hareketinin sonlandırılmasının ardından bölgedeki otoriteyi güçlendirmek için yerel bir yönetim oluşturulmuştur. Savaşın sonra ilk defa tüm İrlanda, İngiliz yönetiminin yeni gücünü temsil eden Dublin kentinden yönetilmeye başlanmıştır.³³

O'Neill'in başlattığı isyanın İngiltere tarafından bastırılmasının ardından birçok İrlandalı kontun Avrupa'ya kaçması üzerine bu döneme "*İrlanda Kontlarının Kaçışı/Uçuşu*" (*The Flight of the Earls*) adı verilmiştir. Kontların kaçışı ile ortaya çıkan güç boşluğu Ulster halkını savunmasız bırakmıştır. Ortaya çıkan bu güç boşluğu İngilizlerin bölgede yoğun bir şekilde kolonileşme faaliyetlerine olanak sağlamıştır.³⁴ İngilizler daha önceki kolonilerde yapmış oldukları hatalardan ders çıkarmış ve Ulster'de kurulan yeni yerleşkelerde daha ciddi politikalar benimsemişlerdir. İngilizler Ulster ve çevresini Protestan mezhebini benimseyen kişilere tahsis etmiş, Katolik mezhebine mensup olanların buralarda çalışması yasaklanmıştır. *Ulster Plantasyonu* olarak da adlandırılan bu kolonileşme sürecinde İngiltere'den İrlanda'ya göç teşvik edilmiş ve göçmenlerin İngiltere'nin güvencesinde olacakları garanti edilmiştir. Protestanlara ait toprakların artması onları hem dini hem de politik konularda güçlü kılmıştır. Bu gücü destekleyen bir başka olay ise Roma Katolik Kilisesi'nin baskılarından kaçan İskoç Presbiteryenlerin Ulster'e göç etmesi olmuştur.³⁵

3. Stuartlar Dönemi (1603-1714)

I. Elizabeth'in ölümünün ardından bir varis bulunmadığı için İngiltere Parlamentosu kraliçenin kuzeni olan İskoçya Kralı James Stuart'ı 24 Mart 1603'te İngiltere tahtına geçirmiştir. I. James'in İngiltere tahtına geçmesi ile Stuartlar dönemi başlamıştır. Kral James'in hükümdarlığı döneminde İrlanda, İskoçya ve İngiltere tek bir hükümdarın kontrolüne geçmiştir. Stuartların hem farklı bir kültürden hem de farklı bir mezhepten gelen yerleşimciler olmaları İrlanda içerisinde bir bölünmenin yaşanmasına neden olmuştur. Protestan ve Katolikler arasında yaşanan bu bölünme ve İngiltere tarafından bunu desteklemek üzere oluşturulan

³⁰ Jefferson Holdridge, "Great Hunger, Unspeakable Home: Landscape, Nature and Original Sin in Lady Morgan's *The Wild Irish Girl* and William Carleton's *The Black Prophet*", *Ireland's Great Hunger Relief, Representation, and Remembrance*, (Ed. David A. Valone), 2. Edition, University Press of America, New York 2010, s. 41.

³¹ John Patrick Montanno, *The Roots of English Colonialism in Ireland*, Cambridge University Press, New York 2011, s. 133.

³² Liam Kennedy, *Ulster Since 1600: Politics, Economy, and Society*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 90.

³³ John A. Wagner ve Susan Walters Schmid (Edl.), *Encyclopedia of Tudor England*, Vol. 1, California 2012. s. 673.

³⁴ *Encyclopedia of Irish...*, s. 369.

³⁵ T. E. Hachey ve L. J. McCaffrey, *The Irish Experience...*, s. 7.

ayrıştırıcı politikalar, toplum içerisinde baş gösteren kargaşa ve huzursuzluğun da başlıca nedeni olmuştur.³⁶

Her ne kadar ülkeyi resmen yöneten kişi kral olsa da parlamento, kralın isteklerini gerçekleştirmesi konusunda kısıtlamalar getirmiştir. I. James döneminde Ulster'e, İskoçya'dan Presbiteryenler, İngiltere'den de Anglikanlar yerleştirilerek topraklar genişletilmiştir.³⁷ I. James'in politikalarını olumsuz bulan Katolik Guy Fawkes ve Robert Catesby liderliğindeki bir grup gizlice Westminster Sarayı'nın mahzenlerine yerleştirilen barut fiçilerini patlatmak suretiyle 5 Kasım 1605'te Kralı, prensi ve parlamentoyu havaya uçuracak bir plan yapmıştır. Suikast planı gerçekleştirilmeden suçlular yakalanıp idam edilmiştir. *Barut Komplosu* olarak ifade edilen girişim Katoliklerin şiddetli bir şekilde cezalandırılması ve buna yönelik yasaların çıkarılması ile sonuçlanmıştır.³⁸

James'in ölümünde sonra başa geçen Kral I. Charles, Katolik olması nedeniyle aldığı kararlarda parlamento ile sık sık çatışmıştır.³⁹ 1629 yılında I. Charles'ın vergileri yükseltme talebi parlamento tarafından reddedilince parlamentoyu ortadan kaldırmış ve ülkeyi tek başına yönetmeye başlamıştır. I. Charles 1637 yılında Anglikan Kilisesi'nin öğretilerine göre uyarlanmış bir dua kitabını, İskoç Kilisesi'nde okutulması için hazırlık yapmıştır.⁴⁰ Kralın bu girişimi İskoç din adamları başta olmak üzere halktan büyük tepki çekmiş ve krala karşı bir isyan hareketi başlatılmıştır. I. Charles, isyanı bastırmak için meclisi toplamış ancak meclis savaş maliyetinin yüksek olması nedeniyle bu talebi onaylamamıştır.⁴¹ Savaşın ağır maliyetine rağmen kral, İskoçya üzerine askeri birlikleri göndermiştir ancak askerî harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır. I. Charles'ın askeri kuvvetleri İskoçlar tarafından mağlup edilince ordularını geri çekmek zorunda kalmıştır. Kralın başarısız politikaları sonucu halk parlamentonun da desteğini alarak isyan hareketi başlatmıştır.⁴²

Katolik İrlandalılar 1641'de İngiltere'de parlamento yanlıları ve Kral arasında yaşanan iç savaştan yararlanarak Protestan yerleşimcilerin bulunduğu bölgelerdeki toprakları ele geçirmiştir.⁴³ Ardından İngiliz yönetim merkezi Dublin'i ele geçirmeye çalışsalar da bu girişim başarısız olmuştur. Ancak başarısızlıklarına rağmen ayaklanma devam etmiş ve bütün ülkeye yayılmıştır. İsyân hareketi 1641-1653 yılları arasında *İrlanda Konfederasyon Savaşları* adı verilen yeni bir döneminin başlamasına neden olmuş ve tüm İrlanda'da Protestan yerleşimcilere yönelik katliamlar gerçekleştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Ulster'deki isyanda 15 bine yakın Protestan yerleşimci Katolikler tarafından öldürülmüştür. İngiltere, içinde bulunduğu iç savaş sebebiyle İrlanda'ya askeri bir müdahalede bulunamamıştır. İç savaş, I. Charles'ın bazı parlamento üyelerini tutuklatmasıyla başlamış ve kısa bir süre sonra da önü alınamayan bir kaosa dönüşmüştü. İskoçya, İrlanda ve İngiltere'nin dahil olduğu bu savaşa daha sonra *Üç Krallık Savaşı (1639-1651)* adı verilmiştir. I. Charles, İngiltere'yi yönetmede gösterdiği başarısızlık ve eleştirileri ortadan kaldırmak amacıyla İskoçya üzerine yaptığı bir seferde yenilgiye uğramış ve esir düşmüştür. İskoçlar I. Charles'ın, İngiltere'de yargılanması için

³⁶ P. Adelman ve R. Pearce, *Access to History...*, s. 4.

³⁷ T. E. Hachey ve L. J. McCaffrey, *The Irish Experience...*, s. 7.

³⁸ Steven G. Ellis ve Christopher Maginn, *The Making of the British Isles: The State of Britain and Ireland, 1450-1660*, Routledge, New York 2013, s. 299.

³⁹ David Hempton, *Religion and Political Culture in Britain and Ireland From the Glorious Revolution to the Decline of Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 13.

⁴⁰ Chris Cook ve John Wroughton, *English Historical Facts 1603-1688*, Palgrave Macmillan, London 1980, s. 123.

⁴¹ George Southcombe, Grant Tapsell, *Restoration Politics, Religion, and Culture: Britain and Ireland, 1660-1714*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2010, s. 102-103.

⁴² P. State, *A Brief History...*, s. 1-2.

⁴³ T. E. Hachey ve L. J. McCaffrey, *The Irish Experience...*, s. 9.

teslim etmiştir. I. Charles İngiltere’de iç savaşı körüklediği gerekçesi ile ihanetle suçlanmış ve 1649 yılında idam edilmiştir⁴⁴.

I. Charles’ın idamı İngiltere’de yönetim şeklinin değişmesine sebep olmuştur. 1649 yılında cumhuriyet rejimine geçen İngiltere’de iç savaş sona ermiş, parlamento üyelerinden Oliver Cromwell İngiltere’nin yeni yöneticisi olarak tayin edilmiştir. Oliver Cromwell, İrlanda’da meydana gelen saldırıları durdurmak ve Katolik İrlandalılar tarafından ele geçirilen toprakları yeniden İngiltere’ye bağlamak için 15 Ağustos 1649 tarihinde 12 bin askerle Dublin’e çıkarma yapmıştır⁴⁵. Binlerce Katolik İrlandalıyı öldüren Cromwell, yapılan bu askeri müdahale ile “öldürülen Protestanların intikamının alındığını” ifade etmiştir⁴⁶.

Cromwell’in “*ya cehenneme ya da Connaught’a*”⁴⁷ olarak tarif edilen politikası sonucu İrlandalılar milyonlarca dönümlük verimli topraklarından uzaklaştırılmış ve boşalan araziler askerlere ödül olarak dağıtılmıştır. Cromwell’in İrlanda genelinde yapmış olduğu harekatta 600 binden fazla Katolik’in öldürülmüş olduğu ve binlercesinin de köle olarak denizaşırı ülkelerde satışa çıkarıldığı ileri sürülmektedir. Katoliklerden alınan ve Protestanlara dağıtılan topraklara *Cromwell Yerleşimleri* adı verilmiştir⁴⁸.

1641 yılına kadar Katolikler İrlanda topraklarının %60’ına sahipken Cromwell’den sonra bu oran %8’e kadar gerilemiştir. Cromwell döneminde İrlanda topraklarının yaklaşık %92’si Protestanların eline geçmiştir. Toprak mülkiyetinde yaşanan bu değişim İrlanda’daki Protestan yükselişinin temelini oluşturmuştur. 1652 yılında İrlanda’da isyan bastırıldıktan sonra İngiltere Parlamentosu tarafından Yerleşim Yasası kabul edilmiştir. Bu yasaya göre Katoliklerin kamuda çalışması yasaklanmış, isyana katıldığı tespit edilen rahipler infaz edilmiş, İrlanda resmi dili Gaelce’nin kullanılması yasaklanmıştır⁴⁹.

Oliver Cromwell her ne kadar özgürlük ve demokrasi mücadelesi için göreve getirilmiş olsa da 1653 yılında parlamentoyu yok saymış ve ülkeyi diktatörlükle yönetmiştir. Cromwell dönemi İrlanda tarihinin en kanlı dönemlerinden birine sahne olmuştur. Oliver Cromwell’in ölümünün ardından meydana gelen krizler İngiltere ve İrlanda’nın cumhuriyet rejiminden uzaklaşmasına neden olmuştur⁵⁰.

Cromwell’in 1660 yılında ölümünün ardından parlamento, İngiltere’de monarşiyi yeniden gerçekleştirmek istemiştir. Bu doğrultuda idam edilen I. Charles’ın oğlu II. Charles’ı tahta geçirerek monarşiyi yeniden yürürlüğe koymuştur. II. Charles tahta geçtikten sonra Cromwell’in Katolik karşıtı yasalarını hafifletmiştir. Tutuklu olan birçok İrlandalı da serbest bırakılmıştır. Katoliklere karşı uygulanan baskılar azaltılmış ve ibadetlerini yapabilmelerine imkân tanınmıştır. Birçok Katolik İrlandalı da Protestanlardan topraklarını geri almayı başarmıştır. II. Charles’ın 15 Mart 1672 tarihinde yayımlanmış olduğu “Kraliyet Hoşgörü Bildirgesi” ile Katoliklere dini konularda özgürlük tanınmış olsa da İrlanda Parlamentosu’nda yer almalarına izin verilmemiştir⁵¹.

II. Charles’ın ölümden sonra İngiltere tahtına kardeşi II. James (6 Şubat 1685) geçmiştir. II. James, İngiltere tahtına geçen son Katolik kral olmuştur⁵². Tahta çıktıktan sonra

⁴⁴ Peter Ackroyd, *Civil war: A history of England*, 3. Edition, Palgrave Macmillan London 2014, s. 305.

⁴⁵ Toby Barnard, *The Kingdom of Ireland 1641-1760*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2004, s. 732.

⁴⁶ E. Curtis, *A History of...*, s. 249-250.

⁴⁷ İrlanda’nın Batısında yer alan verimsiz arazilerin olduğu bölge.

⁴⁸ T. Barnard, *The Kingdom of...*, s. 739.

⁴⁹ Lukas Dregne, “Just Warfare, or Genocide?: Oliver Cromwell and the Siege of Drogheda”, *Undergraduate Theses and Professional Papers*, University of Montana 2017, s. 6.

⁵⁰ Sean J. Connolly, *Divided Kingdom: Ireland, 1630-1800*, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 121.

⁵¹ C. Cook ve J. Wroughton, *English Historical Facts...*, s. 39.

⁵² S. J. Connolly, *Divided Kingdom: Ireland...*, s. 173.

Katoliklerin devlet kademelerinde çalışmalarını engelleyen yasaları kaldırmaya çalışmış, ordu içerisinde yüksek rütbeli Protestanları tasfiye ederek yerlerine Katolik askerleri atamıştır. Göreve geldikten 1 yıl sonra rütbeli askerlerin %66'sı, devlet memurlarının da %40'ının Katoliklerden seçilmiş olmasını sağlamıştır. II. James, İrlandalı Katoliklerin parlamentoda görev alabilmelerini de sağlamıştır.⁵³ İrlanda ve İngiltere'deki Protestanlar, hoşgörü politikası ve Katoliklere tanınan haklara tepki göstermişlerdir. Katoliklerin, İrlanda ve İngiltere'de gittikçe güçlenmeye başlaması Protestanları tedirgin etmiştir. 1688 yılında II. James'in oğlu Edward doğduğunda Protestan soylular ve parlamento destekçileri kalıcı bir Katolik hanedanlığın kurulacağı endişesi ile II. James'in kızı ile evli olan Hollanda'daki Orange Prensi III. William'ı ve eşi Mary'yi (II. James'in Protestan kızı) İngiltere'de Protestan hanedanlığını yeniden tesis etmek için davet etmişlerdir. Parlamantonun talebini kabul eden III. William, büyük bir ordu toplayarak eşi Mary ile İngiltere'ye doğru hareket etmiştir. Bu haberi alan II. James ülkeyi terk ederek Fransa'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Herhangi bir sorunla karşılaşmadan İngiltere'ye ulaşan III. William, parlamento tarafından 13 Şubat 1689 yılında kral ilan edilmiştir.⁵⁴

Fransa'ya kaçan II. James, XIV. Louis'in desteğiyle yeniden İngiltere tahtını ele geçirme planları yapmaya koyulmuştur. Bu dönemde Avrupa'da gücünü arttırıp hızla topraklarını genişleten XIV. Louis İngiltere'ye karşı elde edilecek zaferinin kendisini Avrupa'da rakipsiz kılacağını düşünerek II. James'e yardım etmeyi kabul etmiştir. İrlanda'daki Katoliklerin desteğini de alacağını düşünen II. James, 7 bin kişiyi bulan Fransız kuvvetleriyle İrlanda'ya asker çıkarmıştır. Katolik İrlandalılarla birleşen XIV. Louis, Protestan kalelerini tek tek ele geçirmiştir. Katolik İrlandalılar II. James'e destek vererek inançlarını özgürce yaşayabileceklerini ve topraklarını geri alabileceklerini düşünerek yardım etmiştir. II. James'in ilerleyişini durdurmak için karşı taarruza geçen III. William 36 bin kişilik ordusuyla İrlanda'ya hareket etmiştir. 1641 yılında yaşanan isyanda olduğu gibi Katoliklerin saldırılarının tekrarlanmasından endişe duyan Protestan İrlandalılar III. William'ın safında yer almıştır. III. William'ın 36 bin kişilik ordusuna karşı II. James'in komutasında 23 bin kişilik bir ordu bulunmaktaydı. İki ordu Dublin kentinin 40 km güneyinde yer alan Boyne Nehri'nde karşı karşıya gelmiştir. 1 Temmuz 1690 tarihinde Boyne Savaşı'nda iki ordu çarpışmış ve savaş III. William'ın zaferi ile sonuçlanmıştır. Savaşın sonra II. James bir daha dönmek üzere Fransa'ya kaçmıştır. Bu savaş sonucunda Cromwell döneminde topraklarına el konulan Katolik İrlandalıların topraklarını geri alma umutları da tamamen tükenmiştir.⁵⁵

III. William'ın tahta geçmesinin ardından etkin gücünü yeniden tesis etmek isteyen parlamento, kralın da desteğini alarak Haklar Beyannamesi (Bill of Rights)'ni hazırlayarak bir dizi kanunu yürürlüğe koymuştur. Kanunlara göre; parlamento ifade özgürlüğüne sahip olacak, sık sık toplanacak, parlamentodan onay almadan vergi ve asker toplanamayacak, parlamentoda kabul edilen yasalar, kral da dahil herkesi bağlayacaktır. Yeni yasalarla ticaret hukuku da yeniden düzenlenerek hanedanın deniz aşırı ticarete tekelleşmesinin önüne geçilmiştir. Yasalarla kralın ve yönetici sınıfın gücü kısıtlanarak parlamento siyasi ve ekonomik kuralları belirleyen etkin güç olmuştur. III. William ile başlayan ve parlamento etkin şekilde rol aldığı bu döneme *Muhteşem Devrim (Glorious Revolution)* adı verilmiştir.⁵⁶

III. William savaşın sonra farklı dini görüşlere karşı hoşgörülü bir şekilde yaklaşmıştır. Ancak buna karşı çıkan İngiltere ve İrlanda'daki Protestanlar, Katoliklerin Protestanlara karşı

⁵³ S. J. Connolly, *Divided Kingdom: Ireland...*, s. 173-174.

⁵⁴ T. E. Hachey ve L. J. McCaffrey, *The Irish Experience...*, s.11; Chris Cook ve John Stevenson, *English Historical Facts 1688-1760*, Palgrave Macmillan, London 1988, s. 1.

⁵⁵ Edward O'Boyle, "Classical Economics and The Great Irish Famine: A study in limits", *Forum for Social Economics*, Vol. 35/2, s. 35-36; T. E. Hachey ve L. J. McCaffrey, *The Irish Experience...*, s. 11.

⁵⁶ Geoffrey Holmes, *Britain After the Glorious Revolution, 1689-1714*, Macmillan, London 1969, s. 41-42.

saldırıların cezalandırılmasını talep etmiştir. Bu bağlamda İngiltere Parlamentosu 1695 yılında İrlanda'da *Penal Laws* olarak bilinen ceza yasalarını yürürlüğe koymuştur. Yasalara göre; İrlanda'da Katoliklerin oy kullanmaları, parlamentoda bulunmaları, silah satın almaları, devlet memuru olmaları, 5 pounddan pahalı ata sahip olmaları, eğitim için Avrupa ülkelerine gitmeleri, avukat veya yargıç olmaları yasaklanmıştır. Ayrıca Katoliklerin, Protestanlardan kalan toprakları miras olarak almaları, herhangi bir araziyi satın almaları, bir araziyi 31 yıldan daha uzun kiralamaları da yasaklanmıştır. Bunların yanı sıra Katolik bir toprak sahibi öldüğünde mirası oğulları arasında paylaşıldı ancak en büyük oğlu Protestan ise veya sonradan Protestanlığı benimserse tüm toprağa sahip olma hakkı elde etmiştir⁵⁷.

Ceza yasalarının getirmiş olduğu hukuksal baskılar, mülkiyet konularındaki kısıtlamalar Katolik aristokrasininin Protestanlığa geçişine neden olsa da özellikle kırsal kesimde yaşayan Katolik İrlandalı halk mezheplerini değiştirmemişti. Ceza yasaları sadece dini konularda baskı getirmemiş aynı zamanda ekonomik hayatı da derinden sarsmıştır. Katoliklerin toprak mülkiyetlerine sınır getirilmesi ve miras kalan toprakların eşit şekilde bölünmesi büyük toprak sahiplerinin ortaya çıkmasının önüne geçmiştir. Bu durum güçlü bir Katolik burjuvazisinin oluşumunu engellemiştir. Ayrıca Katoliklerin aile birliğini bozmak amacıyla Protestanlığa geçen kişiye babasına ait toprakları elinden alabilme hakkı tanınması Katolik aile birliğini de tehdit etmiştir. Ceza yasaları, 1366 yılında çıkarılan Kilkenny Tüzükleri'nin güncellenmiş bir yorumuna dönüştürülmüştür. İngilizler ele geçirdikleri topraklarda yaşayan Katolik halkı baskı altına alarak Protestanlığın yükselişine engel olabilecek unsurları ortadan kaldırmıştır. İrlanda'daki Katolikler kendi ülkelerinde ikinci sınıf vatandaş konumuna indirgenmiş ve doğrudan İngiltere tarafından yönetilmiştir. Ceza yasaları sadece Katolikleri değil aynı zamanda İrlanda'nın kuzeyinde yaşayan Presbiteryen mezhebine mensup kişileri de etkilemiştir. Protestanlar tarafından yapılan ayrımcı tutumdan kurtulmak, inançlarını özgürce yaşayabilmek ve iyi bir hayat sürdürebilmek için yaklaşık 250 bin Presbiteryen 1717 ve 1776 yılları arasında Yeni Dünya olarak da adlandırılan Amerika'ya göç etmiştir⁵⁸.

Batı Avrupa'da 1741 yılında şiddetli soğukların yaşandığı bir kış gerçekleşmiştir. Şiddetli soğuklar İrlanda'da tahıl ürünleri ve patates mahsulünde verimin düşmesine yol açmıştır. Halkın büyük bir bölümünün temel besin kaynağı patates olduğu için İşçilerin beslenmesinde önemli rol oynayan yulaf ve patates hasadının yapılamaması ve depolanan ürünlerin bozulması sonucunda gıda fiyatları artmıştır. Yeterli alım gücüne sahip olmayan yaklaşık 400 bin⁵⁹ İrlandalı açlık ve salgın hastalıkların etkisi ile hayatını kaybetmiştir⁶⁰.

4. İrlanda Halkının Bağımsızlık Girişimleri

İngiltere XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren savaşların getirmiş olduğu mali yükü hafifletmek için Kuzey Amerika'daki kolonilerinden aldığı vergileri yükseltme kararı almıştır. Artan vergi yüküne tepki gösteren koloni halkı İngiltere'ye karşı isyan etmiş ve 1775 yılında Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı başlatmıştır. Bu savaşta İskoçya ve İrlanda'da İngiltere'nin baskısından kaçan Presbiteryenler savaşı ve savaşın kazanılmasında önemli rol oynamışlardır. Bağımsızlık için savaşan Amerikalı devrimciler Fransa'nın da desteği ile 1783 yılında İngiltere'yi mağlup etmeyi başarmıştır. İngiltere'nin bu yenilgisi İrlanda'da yaşayan Katolikleri ve İrlanda'nın yönetiminde daha fazla güç elde etmek isteyen Protestanları İngiltere'ye karşı harekete geçirmiştir. 1789 yılında Fransa'da yaşanan devrim hareketinin

⁵⁷ Alice Effie Murray, *A History of the Commercial and Financial Relations between England and Ireland from the Period of the Restoration*, P.S. King & Son, London 1907, s. 16-17; T. E. Hachey ve L. J. McCaffrey, *The Irish Experience...*, s. 14.

⁵⁸ S. J. Connolly, *Divided Kingdom: Ireland...*, s. 381.

⁵⁹ Nüfusun yaklaşık %16'sı.

⁶⁰ Cathal Póirtéir, *The Great Irish Famine*, Mercier Press, Cork 1995, s. 53-55.

sonucunda kralın tahttan indirilmesi, İrlandalı Katoliklerin İngiltere'ye karşı mücadele isteğini daha da artırmıştır⁶¹.

1775–1783 Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız İhtilali'nden etkilenen İrlandalı Katolik ve Protestanlar, bağımsız bir İrlanda Cumhuriyeti kurmak için Birleşik İrlandalılar Cemiyeti'ni oluşturarak İngiltere'ye karşı birlikte mücadele etmeye karar vermişlerdir. Cemiyetin bir isyan başlatıp İngiltere monarşisini sona erdirmesinden endişelenen İngilizler, Katoliklere daha fazla hak tanınmasına karar vermişlerdir. Bu bağlamda Katoliklerin oy kullanabilmesine ve İrlanda Parlamentosu'nda milletvekili olarak seçilmesine izin verilmiştir. Bu gelişmelere ek olarak İrlandalı Katoliklere uygulanan ceza yasaları kaldırılmış ve İrlanda kısmen de olsa siyasal bağımsızlığını elde etmiştir⁶².

Elde edilen bu siyasal haklar sonucundan Theobald Wolfe Tone önderliğinde daha fazla hak ve özgürlük elde edilebileceğini düşünen İrlandalılar, yeni bir isyan hareketi planlamışlardır. Wolfe Tone, İrlanda halkını birleştirmek, geçmişte yaşanmış olan tüm çekişmelerin hatırasını silmek, Katolik, Protestan ve muhalif mezhepler yerine “İrlandalı” ortak ismini kullanarak bir millet bilinci oluşturmayı amaçlamıştır. Wolfe Tone, Fransa'ya giderek İngiltere'ye karşı başlatacakları bağımsızlık savaşı için askeri destek talebinde bulunmuş ve bu talep Fransız Devrim Hareketi tarafından kabul edilmiştir. Wolfe Tone daha sonra İrlanda'ya geri dönerek planlarını gerçekleştirmeye yönelik hazırlıklara başlamıştır. Katolik İrlandalıların bir isyan hareketi hazırlığı içerisinde olduğunu fark eden İngiltere, Katolik ve Protestanlar arasındaki birliği sona erdirmek için milis birlikler oluşturarak karşı saldırılarda bulunmuş ve isyanı yöneten birçok lideri tutuklatmıştır⁶³.

1798 yılında başlayan isyan hareketi Wexford, Ulster ve Kılalla gibi bölgelerde başarılı sonuçlar elde etmiş olsa da liderleri tutuklanan Katolik İrlandalılar sistemli bir şekilde hareket edememiş ve binlerce kayıp vermiştir. 15 bin kişilik Fransız kuvveti 43 gemiyle İrlanda'ya doğru harekete geçmiş ancak denizdeki kötü hava koşulları nedeniyle İrlanda'ya ulaşmadan ciddi kayıplar verdiklerinden Fransa'ya geri dönmek zorunda kalmışlardır⁶⁴. Wolfe Tone önderliğinde yaklaşık 3 ay süren bu isyan hareketi, İngilizler tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Tutuklanan isyancılar savaş suçlusu olarak yargılanarak idam edilmiştir. İsyanda yaklaşık 50 bin İrlandalının öldüğü tahmin edilmektedir⁶⁵.

İsyan bastırıldıktan sonra İngiltere Başbakanı William Pitt, İrlanda'da cumhuriyetçilerin sayısının oldukça fazla olduğunu ve olası bir isyan hareketinin önüne geçebilmek için İrlanda'nın yönetim şeklinin değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda 1 Ocak 1801 yılında İrlanda ve İngiltere parlamentolarının almış olduğu ortak bir kararla ilan edilen Birlik Yasası ile Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı kurulmuştur. Bu kararın ardından İrlanda Parlamentosu feshedilmiş ve doğrudan İngiltere tarafından yönetilmeye başlanmıştır⁶⁶. İrlanda 1801 yılından itibaren İngiltere'ye bağlanmış ve İngiliz parlamenter sistemine dahil edilmiştir. İngiltere'deki Lordlar Kamarası'na 4 ruhani ve 28 lord, Avam Kamarası'na da illerden 99 ve Dublin Üniversitesi'nden 1 kişi olmak üzere toplam 100 İrlandalı milletvekili seçilmiştir⁶⁷. Katolik İrlandalılar seçimlerde oy kullanma hakkı elde etmişse de milletvekili olarak seçilmeleri yasaklanmıştır⁶⁸. Manevi konularda kararların alındığı İrlanda Kilisesi'nin

⁶¹ S. J. Connolly, *Divided Kingdom: Ireland...*, s. 385.

⁶² Chris Gilleard, *Old Age in Nineteenth-Century Ireland: Ageing under The Union*, Palgrave Macmillan, London 2017, s. 3.

⁶³ S. J. Connolly, *Divided Kingdom: Ireland...*, s. 494.

⁶⁴ R. D. Edwards ve B. Hourican, *An Atlas of...*, s. 29.

⁶⁵ T. E. Hachey ve L. J. McCaffrey, *The Irish Experience ...*, s. 25.

⁶⁶ T. E. Hachey ve L. J. McCaffrey, *The Irish Experience ...*, s. 26.

⁶⁷ Alvin Jackson, *Ireland 1798-1998*, Wiley-Blackwell, Chichester 2010, s. 26.

⁶⁸ Paul Bew, *Ireland: The Politics of Enmity, 1789-2006*, Oxford University Press, Oxford 2007, s. 65.

adı İrlanda ve İngiltere Kilisesi olarak değiştirilmiştir. Seçilmiş olan milletvekilleri kendi partilerini kurabilme ve İngiliz partilerine katılma hakkı elde etmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra İrlanda ve İngiltere arasında serbest ticaret anlaşması yapılmış ve eşit ticari haklar tanınmıştır⁶⁹.

Birlik yasaının yürürlüğe girmesi İrlanda halkının ikiye bölünmesine neden olmuştur. Katolik Kilisesi'nin içinde bulunduğu kesim birlik yasasını desteklerken Katoliklerin elde edeceği siyasi haklarla güçleneceğinden endişe duyan Protestanlar ile orta sınıf diyebileceğimiz tüccar ve esnaflardan oluşan cumhuriyetçi kesim ise birlik yasasına karşı çıkmıştır. İngiltere Başbakanı William Pitt'in kendilerine vermiş olduğu siyasi hakların arttırılacağı sözüne güvenen Katolik İrlandalılar arasında tam bir fikir birliği oluşmamış olsa da yasa kabul edilmiştir. Birlik yasasıyla beraber İrlanda-İngiltere ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Amerika'ya göç eden Katolikler İrlanda'nın bağımsızlığını elde edebilmesi için yayınlar yaparak dünyanın dikkatini çekmeye çalışmıştır. İrlanda'da XIX. yüzyıl boyunca ortaya çıkan isyan hareketleri İngiltere tarafından bastırılmış olsa da takip eden isyanların boyutu ve isyanı destekleyen sivil halkın sayısı giderek artmıştır. Bu bağlamda İrlanda ve İngiltere'nin tek bir devlet çatısı altında sürdürülebilir bir politika oluşturamadığı görülmektedir.

SONUÇ

İngiltere XII. yüzyıldan itibaren İrlanda topraklarında aşamalı bir şekilde kolonizasyon faaliyetlerine başlamış ve kolonizasyon faaliyetleri, dönemin papası olan IV. Adrian'ın İrlanda halkının dinden saptığını ileri sürerek İngiltere Kralı II. Henry'nin İrlanda'ya hem dini hem de siyasi açıdan müdahalede bulunmasına olanak sağlamıştır. II. Henry döneminde İrlanda halkından İngilizlere karşı bir tepki oluşsa da zayıf durumda olan askeri birlikleri girişimlerinin başarıya ulaşmasını engellemiştir. Bu durumu fırsata çeviren İngiltere kolonileşme faaliyetlerini hızlandırarak İrlanda üzerinde hakimiyet alanını genişletmeyi başarmıştır. XVI. yüzyılda VIII. Henry, Roma Kilisesi'nden ayrılarak Anglikan Kilisesi'ni kurmuş ve Katolik Kilisesi'ne ait toprakları zimmetine geçirecek destek alabilmek için himayesindeki soylulara dağıtmıştır. İrlandalıların VIII. Henry'nin politikalarına tepki göstermesi sonucunda İngilizler, İrlandalıların mezheplerini değiştirmeye yönelik ceza yasaları çıkartarak Roma Kilisesi'ne olan bağlılıklarını koparmaya çalışmıştır. Ancak bu girişimler sonuç vermeyince İngilizler, İrlanda üzerinde hakimiyet kurabilmek için şiddete başvurmuştur. Söz konusu girişimlerden itibaren İrlanda ve İngiltere arasında siyasi problemlerin seyri mezhepsel sorunların da eklenmesiyle daha da sorunlu bir hale gelmiştir.

İngiliz tahakkümü sonucu birtakım isyan hareketleri ortaya çıkmış olsa da Katoliklerin başlatmış olduğu isyanlar İngilizler tarafından bastırılmış ve İrlanda topraklarına Protestanlar yerleştirilerek Katolik nüfusu bastırılmıştır. Katoliklerin toprak sahibi olabilmelerini ceza yasalarıyla sınırlandıran İngilizler, Protestanların ise topraklarını genişletmelerine yardımcı olmuşlardır. İngilizlerin politikaları sonucunda Katolikler kamusal hayattan giderek uzaklaştırılırken Protestan eliti oluşturularak İrlanda'nın siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarında söz sahibi olmaları sağlanmıştır. İngilizlerin İrlanda'nın kuzeyinde yer alan Ulster bölgesinde oluşturmuş olduğu Protestan yerleşim yerleri giderek güçlenmiş ve Katoliklerin buradaki nüfus yoğunluğu azalmıştır. İngiltere'nin politikaları sonucunda İrlanda'nın kuzey ve güneyinde yaşayan insanların yaşam biçimleri ve ideolojik düşüncelerinin giderek birbirinden ayrıştığı ifade edilebilir. Günümüzde Kuzey İrlanda ve İrlanda Cumhuriyeti'nin sahip olduğu sınırların oluşumunda İngilizlerin yüzyıllar önce oluşturduğu plantasyonların bir sonucu olduğu açıktır.

⁶⁹ P. Adelman ve R. Pearce, *Access to History...*, s. 26-27.

Tarihsel süreç incelendiğinde İngiltere'nin İrlanda toprakları üzerinde adım adım kontrollü ele geçirdiği ve İrlanda'yı kontrol altında tutabilmek için yerli halkın dini, iktisadi ve sosyal hayatını kısıtlayıcı yasalarla gücünü muhafaza ettiği görülmektedir. İrlanda'daki toprak mülkiyetindeki dönüşüm toprağa bağlı bir şekilde hayatını idame ettiren Katolik İrlandalıların giderek fakirleşmesine yol açarken, topraklarını genişleten Protestan İrlandalılar ve İngiliz toprak sahipleri aynı ölçüde zenginleşmiştir. Nitekim İrlanda'da 1845-1852 yılları arasında yaşanan patates kıtlığı sonucunda hayatını kaybedenlerin büyük çoğunluğunun Katoliklerden olması, toprak mülkiyetindeki adaletsiz politikaların bir sonucudur.

Theobald Wolf Tone'un İngiltere'ye karşı İrlanda'nın bağımsızlığı için başlatmış olduğu isyan hareketi başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da milliyetçi jenerasyonun bağımsızlık fikrinin güçlenmesinde motivasyon kaynağı olmuştur. Her ne kadar İrlanda ve İngiltere 1801 yılında imzalanan Birlik Yasası ile tek bir ülke olsa da vatandaşlar arasında birliğin gerçek anlamda gerçekleştiği söylenemez. Ayrıca Birlik Yasası, İrlanda'ya ekonomik anlamda güç sağlamış olsa da politik açıdan İngilizlerin kontrolünde Londra'dan yönetilmeye devam edilmiştir. Katoliklerin elde ettiği siyasi haklarla güçleneceğinden endişe duyan Protestanlar korku içinde yaşarken, Katolikler ise İrlanda'nın İrlandalı Katolikler tarafından yönetilmesi gerektiğini savunarak protestolarını sürdürmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- Ackroyd, Peter, *Civil War: A History of England*, 3. Edition, Palgrave Macmillan, London 2014.
- Adelman, Paul ve Pearce, Robert, *Access to History: Great Britain and the Irish Question 1798-1921*, 3. Edition, Hodder Education, London 2010.
- Aşan, Ahmet Melih, *İngiltere 1648-1763*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2012.
- Barnard, Toby, *The Kingdom of Ireland 1641-1760*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2004.
- Bew, Paul, *Ireland: The Politics of Enmity, 1789-2006*, Oxford University Press, Oxford 2007.
- Connolly, Sean J., *Divided Kingdom: Ireland, 1630-1800*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Cook, Chris ve Stevenson, John, *English Historical Facts 1688-1760*, Palgrave Macmillan, London 1988.
- Cook, Chris ve Wroughton, John, *English Historical Facts 1603-1688*, Palgrave Macmillan, London 1980.
- Curtis, Edmund, *A History of Ireland: From the Earliest Times to 1922*, Routledge, London 2002.
- Davies, Rees. R., *Lords and lordship in the British Isles in the late Middle Ages*, (Ed. Brendan Smith), Oxford University Press, New York 2009.
- Dregne, Lukas, "Just Warfare, or Genocide?: Oliver Cromwell and the Siege of Drogheda", *Undergraduate Theses and Professional Papers*, University of Montana 2017.
- Duffy, Sean, *Ireland in the Middle Ages*, St. Martin's Press, New York 1997.
- Edwards, Ruth Dudley ve Hourican, Bridget, *An Atlas of Irish History*, 3. Edition, Routledge, New York 2005.

- Effie Murray, Alice, *A History of the Commercial and Financial Relations between England and Ireland from the Period of the Restoration*, P.S. King & Son, London 1907.
- Ellis, Steven G. ve Maginn, Christopher, *The Making of the British Isles: The State of Britain and Ireland, 1450-1660*, Routledge, New York 2013.
- Encyclopedia of Irish History and Culture*, Vol. 2, Macmillan Reference, Farmington Hills 2004.
- Frame, Robin, *Ireland and Britain 1170-1450*, Hambledon Press, London 1998.
- Fry, Plantagenet Somerset, *A history of Ireland*, Routledge, London 1988.
- Gilleard, Chris, *Old Age in Nineteenth-Century Ireland: Ageing under The Union*, Palgrave Macmillan, London 2017.
- Gillingham, John, *Conquests, Catastrophe and Recovery: Britain and Ireland 1066-1485*, Vintage Books, London 2014.
- Hachey, Thomas E. ve McCaffrey, Lawrence J., *The Irish Experience Since 1800: A Concise History*, 3. Edition, M.E. Sharpe, New York 2010.
- Haskins, Charles H., *The Normans in European History*, Ungar, New York 1959.
- Hempton, David, *Religion and Political Culture in Britain and Ireland From the Glorious Revolution to the Decline of Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Holdridge, Jefferson, "Great Hunger, Unspeakable Home: Landscape, Nature and Original Sin in Lady Morgan's *The Wild Irish Girl* and William Carleton's *The Black Prophet*", *Ireland's Great Hunger Relief, Representation, and Remembrance*, (Ed. David A. Valone), 2. Edition, University Press of America, New York 2010.
- Holmes, Geoffrey, *Britain After the Glorious Revolution, 1689-1714*, Macmillan, London 1969.
- Howe, Stephen. R., *Ireland and Empire: Colonial Legacies in Irish History and Culture*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- Jackson, Alvin, *Ireland 1798-1998*, Wiley-Blackwell, Chichester 2010.
- Jones, Clyve (Ed.), *A Short History of Parliament: England, Great Britain, the United Kingdom, Ireland & Scotland*, The Boydell Press, Woodbridge 2009.
- Kennedy, Liam, *Ulster Since 1600: Politics, Economy, and Society*, Oxford University Press, Oxford 2013.
- Laçiner, Sedat, "İngiltere, Terör, Kuzey İrlanda Sorunu ve İnsan Hakları", *Avrasya Bir Vakfı Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Ankara, 2001.
- Montanno, John Patrick, *The Roots of English Colonialism in Ireland*, Cambridge University Press, New York 2011.
- Morillo, Stephen, *Warfare Under the Anglo-Norman Kings, 1066-1135* Boydell Press, Woodbridge 1997.
- Mullett, Michael A., *Catholics in Britain and Ireland, 1558-1829*, Macmillan Press, London 1998.
- O'Boyle, Edward, "Classical Economics and The Great Irish Famine: A study in limits", *Forum for Social Economics*, Vol. 35/2, ss. 21-53.
- Póirtéir, Cathal, *The Great Irish Famine*, Mercier Press, Cork 1995.

Southcombe, George, Grant Tapsell, *Restoration Politics, Religion, and Culture: Britain and Ireland, 1660-1714*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2010.

State, Paul F., *A Brief History of Ireland*, Facts On File, New York 2009.

Şöhret, Mesut, “Etno-Dinsel Milliyetçilik Bağlamında İrlanda Sorunu” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2/4, 2013, ss. 39-76.

T. Hudson, Benjamin, “The Changing Economy of the Irish Sea Province: AD. 900-1300”, *Britain and Ireland, 900–1300 Insular Responses to Medieval European Change*, (Ed. Brendan Smith), Cambridge University Press, Cambridge 2004.

Temel, Mehmet, “Osmanlı Arşivi Belgelerinde İrlanda İhtilali”, *SUTAD*, S. 43, 2018, ss. 341-354.

Turner, Sharon, *The History of the Anglo-Saxons From the Earliest Period to the Norman Conquest*, Longmans, London 1852.

Wagner, John A ve Walters Schmid, Susan (Edl.), *Encyclopedia of Tudor England*, Vol. 1, California 2012.

Wiesner, Merry E. -Hanks, *Early Modern Europe 1450-1789*, 2. Edition, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

1830-1835 İŞKODRA İSYANININ RUMELİ'YE ETKİSİ*

INFLUENCE OF 1830-1835 ISHKODRA REVOLT ON RUMELI

Ahmet EYİCİL **

Süleyman KEKİL ***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 07/12/2021 Düzeltme/Revised: 29/12/2021 Kabul/Accepted: 29/12/2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atf / Cite as: Eyicil, A. ve Kekil, S. (2021). 1830-1835 İşkodra İsyanının Rumeli'ye Etkisi. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 160-176. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.1033382>

ÖZ

Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki 1828 savaşı sonunda yapılan Edirne Antlaşması sırasında Rumeli'de bulunan paşa ve beyler, kendilerinden beklenen desteği vermedi. Edirne'yi on iki bin Rus askeri kuşatmıştı. Rumeli'de İşkodralı Mustafa Paşa kumandasında silahlı 40 bin asker vardı. İşkodralı, verilen talimata uymayarak Rusları arkadan çevirmedi. Böylece Babıali'yle Rumeli paşaları arasında bir güvensizlik ortamı oluştu.

1826'da Asakir-i Mansure kuruldu. Babıali, Rumeli'deki paşaların ve beylerin bu yeni düzene uymasını istedi. Bunun üzerine eskiden beri bağımsız gibi hareket eden bu paşalar ve beyler, Babıali'yi dinlemeyerek 1831'de isyan ettiler. Babıali'de bu isyanı bastırmak üzere sadrazam Mustafa Reşit Paşa'yı Rumeli'ye gönderdi. Reşit paşa, Rumeli'de şımararak devlete karşı isyan etmeyi adet haline getiren İşkodra, Sofya, Pırlepe, Bosna, Evliye-i Selase ve Kegalık paşalarını etkisiz hale getirdi. Böylece Rumeli'de asayiş ve huzur yeniden sağlandı. Ancak Rumeli'deki isyanı Prusya, Avusturya, Fransa, İtalya ve Rusya gibi devletler siyasi çıkarlarına uygun olarak desteklediği için Babıali, isyancıları affetti. Böylece Babıali, isyancılara müsamahakâr ve bağışlayıcı davrandı. İşkodralı Mustafa Paşa, Kapudan Hüseyin Paşa ve diğer paşalar suçlu olmalarına rağmen Avusturya'nın baskısı sonucunda bağışlandı. Babıali'nin hoşgörülü ve bağışlayıcı davranması nedeniyle, 1831 yılında bastırılan isyan Rumeli'de 1835'e kadar devam etti.

Rumeli'deki isyanı Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa, Bağdat valisi Kölemen Davut Paşa, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa dolaylı olarak destekledi. Aslında bunlar Rumeli'deki isyanları destekleyerek yeni düzene karşı olduklarını Babıali'ye duyurmak istediler. Yani bu paşalar ve beyler devleti dinlemeyerek kendi buldukları yerde bağımsızmış gibi hareket ettiler. Ayrıca, Babıali'den ziyade Avrupalı büyük devletlerin yardımlarına

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/Türkiye, ahmeteyicil@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6190-7384

*** Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/Türkiye, suleymankekil46@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4934-6198

güvendiler. Bu tutumlarından dolayı Rumeli’de İşkodralı Mustafa Paşa’nın çıkardığı isyanın yayılmasında etkili oldular. Ayrıca Rumeli’de çıkarılan isyanlara Arnavutlar, Boşnaklar, Sırlar, Bulgarlar ve Karadağlılar katıldılar. Rumeli’deki bu uluslar kendi başlarına buyruk olmalarından dolayı isyan adı altında bölgede kargaşa oluşturdular. Rumeli’deki halkın Babıali’ye sadakatsizliğini bilen devletler de bu halkları siyasi çıkarlarına alet ettiler. Babıali’nin otorite boşluğundan ve iç isyanlardan yararlanan Rumeliler, uzun süre devleti iç tehdit olarak meşgul ettiler.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Babıali, Asakir-i Mansure, Rumeli, İşkodra, İşkodralı Mustafa Paşa.

EXTENDED SUMMARY

The Janissary Corps was abolished in 1826 and Asakir-i Mansure was established. Articles on the subject were reported to the states. A copy of these articles was also sent to Bosnia. The Bosnians, unwilling to obey the orders, revolted, declaring that they would stick to the old order and did not recognize the newly established Asakir-i Mansure. In order to suppress the uprisings in Bosnia, Ahmet Efendi and Mukataacı Arif Bey were sent here. The orders regarding the observance of the newly established military order were also conveyed to the Bosnian governor through Mustafa Pasha of Ishkodra, the governor of Alexandria. Although they received orders clearly telling them what to do, the Bosnian governor and Alexandria Mutasarrif did not follow the instructions and rebelled. With the influence of the Shkodra governor, on July 30, 1830, signs of rebellion were seen in Rumelia. These rebellions affected the Rumeli region and Albania.

Since the declaration of the Vaka-i Hayriye, difficulties have been encountered during the establishment of the regular soldiers. There has been turmoil over the war with Russia, which has been going on for two years. The Greek revolt, which began in 1820, lasted until 1830. The measures taken to suppress the Shkodra and Egyptian rebellions cost the state very dearly. Russian soldiers entered Edirne on 22 August 1829 and invaded Kırklareli. When the news of the Russian invasion of these places reached Istanbul, Istanbul demanded that Mustafa Pasha, who was in Vidin, to come to Edirne with his soldiers and shoot the enemy from behind. However, Mustafa Pasha from Ishkodra did not comply with the orders given, and he used these measures taken by the state in his own favor in the later rebellion. In other words, the instructions given by Istanbul were effective in the revolt of Mustafa Pasha from Ishkodra.

The Ishkodra Revolt occupied the Porte administration for eight years. The rebellion that started in Ishkodra in 1826 spread to Rumelia and was suppressed in 1831. The Ishkodra Revolt, which started in Rumelia, spread to large areas due to the authority vacuum during the 1828-1829 Ottoman-Russian War. After the revolt was suppressed, the rebels were subjected to forced resettlement in Istanbul.

When the Russians occupied Edirne, the Sublime Porte wanted a large number of soldiers to be kept between Edirne and Istanbul. For this reason, the soldiers under the command of Mustafa Pasha from Ishkodra, who were on the Vidin side, were ordered to come to Edirne. But when forty thousand soldiers under the command of Karaman Governor Emin Pasha and Skopje Minister Hüsnü Pasha and Vidin Treasurer Ahmet Efendi came between Edirne and Istanbul, Mustafa Pasha from Ishkodra was not asked to come. The Governor of Karaman, Misirli Emin Pasha, was accompanied by Mustafa Pasha from Shkodër in the Rumelian army. The rear of the twelve thousand Russian soldiers who occupied Edirne was surrounded by Ağa Hüseyin Pasha in Shumen. On the right side of the front was Mustafa Pasha from Ishkodra. Russian troops could be dispersed as a result of their attacking the Russian soldiers. However, Mustafa Pasha from Ishkodra did not obey the orders.

After the Treaty of Edirne was signed between Russia and the Ottoman State on September 14, 1829, the Governor of Baghdad, Kölemen Davut, and the Governor of Shkodra, Mustafa Pasha, rebelled and put the state in a difficult situation. Although the Baghdad and Shkodra rebellions were suppressed in a short time, it took a long time to suppress the rebellion of the Egyptian governor Mehmet Ali Pasha. The revolt of Mehmet Ali Pasha in Egypt caused England, France and Russia to interfere in the internal affairs of the Ottoman State.

Before these revolts started, the Ottoman State faced internal and problems. For example, in 1826, the Janissary Corps was abolished and replaced by Asakir-i Mansure. State governors did not want to accept this new order. When the problems between the governors and the Porte could not be resolved, the pashas rebelled against the state. With the intervention of England, France and Russia, the Greek state was established in 1830. Russia evaluated the situation of the Sublime Porte, which was left without a navy and had a weak army due to Asakir-i Mansure, in favor of its interests. For this reason, he declared war on the Ottoman State in 1828. While the Porte was dealing with external threats, Ishkodra and Egypt faced revolt. When the Russian soldiers entered Edirne in 1829, a rebellion started in Ishkodra on the same date. So much so that Mustafa Pasha of Ishkodra, with his army

of forty thousand people under his command, did not fight against the twelve thousand Russian soldiers who occupied Edirne. However, the power and strength of the Russian soldiers were weaker and less than the Ottoman soldiers under the command of Ishkodra. The Pasha not only did not obey the orders, but also rebelled. Because Austrian Chancellor Metternich supported Pasha. Mustafa Pasha, taking courage from this, opposed the new order.

The uprising in Bosnia, Alexandria and Sofia began in 1830. To solve the problem of Ishkodra, armed intervention was intervened and the rebellion was dispersed with the defeat of Prilep on April 20, 1831. Rebels like Kara Feyzi Son and Silahtar Poda were silenced. Although the Ishkodra revolt was suppressed on October 9, 1831, complete security and peace could not be achieved here.

After the rebellion, Mustafa Pasha of Ishkodra and his men were captured, he was pardoned at the request of the Austrian Chancellor Metternich. All the states bordering the Adriatic Sea helped the rebels. Prussia and Austria did not want a strong governor in Ishkodra. Supporting Mehmet Ali Pasha, France helped Mustafa Pasha from Ishkodra in Albania. England, Russia, Prussia, Austria, Greece and Italy supported this revolt under the Eastern question. Supported by foreign powers, the rebels took Rumelia into a ring of fire. Western states wanted to drive the Turks away from the regions within the triangle of Ishkodra, Sofia and Egypt.

Keywords: Ottoman, Babiali, Asakir-i Mansure, Rumelia, Ishkodra, Mustafa Pasha of Ishkodra.

GİRİŞ

Yeniçeri Ocağı 1826'a kaldırıldı ve yerine Asakir-i Mansure kuruldu. Konu ile ilgili gerekli yazılar eyaletlere bildirildi. Bu yazıların bir sureti de Bosna'ya da gönderildi. Bosnalılar verilen emirlere ve yeni düzene uymak istemeyerek eski düzene bağlı kalacaklarını ve yeni kurulan Asakir-i Mansure'yi tanımadıklarını açıkladılar. Bosna'da çıkan ayaklanmaları bastırmak amacıyla Pirlepeli Ahmet Efendi ve Mukataacı Arif Bey Bosna'ya gönderildi. Yeni kurulan askeri düzene uyulması hususunda emirler, İskenderiye mutasarrıfı İşkodralı Mustafa Paşa ile Bosna valisine de bildirildi. Kendilerine açıkça ne yapmaları gerektiğini bildiren emirler ulaşmasına rağmen Bosna valisi ve İskenderiye mutasarrıfı talimatlara uymayarak isyan etti. İşkodra mutasarrıfının etkisi ile 30 Temmuz 1830'da Rumeli'de isyan işaretleri görüldü. Bu isyanlar Rumeli bölgesini ve Arnavutluk'u etkiledi.

Vaka-i Hayriye'nin ilan edildiği tarihten beri nizamiye askerlerinin kurulması sırasında iç işlerinde güçlüklerle karşılaşıldı. Rusya ile iki yıldan beri süre gelen savaş sorununda kargaşa oluştu. 1820'de başlayan Yunan isyanı 1830'a kadar sürdü, İşkodra ve Mısır isyanlarını bastırmak için alınan tedbirler devlete çok pahalıya mal oldu. Rus askeri, 22 Ağustos 1829'da Edirne'ye girdi ve Kırklareli tarafını istila etti. Rusların buraları işgali haberi İstanbul'a ulaşınca Babiali, Vidin'de bulunan İşkodralı Mustafa Paşa'nın askeriyle birlikte Edirne'ye gelmesini ve düşmanı arkadan vurmasını istedi. Ancak İşkodralı Mustafa Paşa verilen emirlere uymadığı gibi, daha sonra çıkaracağı isyanda devletin aldığı bu tedbirleri kendi lehine kullandı. Diğer bir ifade ile Babiali'nin verdiği talimatlar, İşkodralı Mustafa Paşa'nın isyan çıkarmasında etkili oldu.

İşkodra İsyanı, Babiali'yi sekiz yıl meşgul etti. 1826'da İşkodra'da başlayan isyan Rumeli'ye yayıldı ve 1831'de bastırıldı. Başta İşkodralı Mustafa Paşa olmakla beraber Kegalık Paşaları¹ da isyana katıldı. Ayaklanmayı Arnavutlar, Boşnaklar, Sırlar, Bulgar ve Karadağlılar destekledi. Avrupalı devletlerden Prusya, Avusturya, Fransa, Rusya ve İtalya isyancıların yanında yer aldı. Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa, Bağdat Valisi Kölemen Davut Paşa ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşalar da Babiali'ye karşı isyan etti. Rumeli'de başlayan İşkodra İsyanı, 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ortaya çıkan otorite boşluğu nedeniyle geniş alanlara yayıldı. Bu nedenle de asileri susturmak çok zor oldu. İsyandan bastırıldıktan sonra asiler İstanbul'da zorunlu iskâna tabi tutuldu ve gerektiğinde bunlara yeni görevler verildi.

¹ Kegalık Paşaları: Ohri, Elbasan, Dukakin, Pirizren ve Üsküp mutasarrıflıklarını ifade etmektedir.

Ruslar Edirne'yi işgal edince Babıâli, Edirne ile İstanbul arasında fazla miktarda asker bulundurulmasını istedi. Bu nedenle Vidin tarafında bulunan İşkodralı Mustafa Paşa'nın kumandasındaki askerlerin Edirne tarafına gelmesi istendi. Fakat Karaman Valisi Emin Paşa ve Üsküp Nazırı Hüsnü Paşa ve Vidin Defterdarı Ahmet Efendi kumandasında kırk bin asker Edirne ile İstanbul arasına gelince, İşkodralı Mustafa Paşa'nın gelmesi istenmedi. Çünkü Karaman Valisi Mısırlı Emin Paşa, Rumeli ordusunda İşkodralı Mustafa Paşa'nın refakatindeydi. Rus savaşı sırasında Mısırlı Emin Paşa da beklenen hizmeti veremedi. Bu nedenle Babıâli, Karaman'ı, Konya Eyaletine çevirdi. Karaman şehrini de Adana'ya bağladı. Adana eyaletinin başına da 28 Aralık 1829'da Esat Paşa'yı tayin etti.

Edirne'yi işgal eden on iki bin Rus askerinin arka cephesi Şumnu'da bulunan Ağa Hüseyin Paşa tarafından sarılmıştı. Cephenin sağ tarafında İşkodralı Mustafa Paşa yer almıştı. Bunların Rus askerlerine hücum etmesi sonucunda Rus birlikleri dağıtılabildi. Ancak İşkodralı Mustafa Paşa verilen emirlere uymadı.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 14 Eylül 1829'da Edirne Anlaşması yapıldıktan sonra Bağdat Valisi Kölemen Davut ve İşkodra Valisi Mustafa Paşa isyan ederek devleti güç duruma soktular. Bağdat ve İşkodra isyanları kısa sürede bastırılmasına rağmen bu isyanları destekleyen Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı bastırılmadı. Bu isyanlar İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına sebep oldu.

1. İşkodra

İşkodra, Arnavutluk'un önemli şehirlerinden birisi olup Rumeli Eyaleti'nde İskenderiye Vilayetinin merkezi idi.² İşkodra, İşkodra Gölü'nün kenarında ve Drina nehri kıyısında yer almaktadır. Rumeli'nin kuzeyinde bulunan İşkodra'nın kuzeyinde Karadağ, doğusunda Kosova, güneyinde Manastır, batısında ise Adriyatik denizi bulunmaktadır. İşkodra'nın sancakları İşkodra ve Dıraç'tı. Bu şehrin toplam nüfusu kırk bir bin idi. Bunların üçte ikisi Müslüman üçte biri ise Katolik'ti. İşkodra sanayi ve kültür merkezi idi.³ Aynı zamanda İşkodra verimli arazileri nedeniyle bölgenin beslenme kaynağıydı.

İşkodra şehri, Makedonya hükümdarı Philip'in oğlu Büyük İskender tarafından kuruldu. İşkodra'da bir süre Sırp'ların ve Venedik Cumhuriyeti'nin idaresi etkili oldu. Nihayet İşkodra, II. Mehmet döneminde Osmanlı hâkimiyetine girdi ve burası bir sancak haline getirildi. Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise Rumeli eyaletine bağlandı⁴. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren İşkodra şehri, belirli aristokrat ailelerin iktidar mücadelelerinin yeri oldu ve Beyoğulları, Çavuşoğulları ailelerinde sonra Buşatlılar'ın idaresine geçti.⁵ Bir müddet sonra Şehir, Arnavut Buşatlı ailesinin merkezi oldu. Zamanla problem olması nedeniyle Osmanlı Devleti, Buşatlı ailesini 1831'de İşkodra'dan çıkardı.⁶ Buşatlar bölgeden çıkarılırlar da Babıâli'ye saygılı davrandılar. Bu arada Buşatlıların toplu olarak Müslüman olmaları Arnavutlar arasında da önemli görev almalarına neden oldu.⁷ Buna rağmen Arnavutlar dolduruşa gelerek isyan etmek suretiyle Karadağ ve Avusturya'nın siyasi amaçlarına hizmet ettiler.

XVIII. yüzyıl başlarında İşkodra, Karadağ ve Sırbistan Babıâli'nin hâkimiyetinde idi. Buralarda siyasi faaliyetlerde bulunan her devletin amacı farklıydı. Rusya, Avusturya ve Macaristan'ın çıkarları çatışmaktaydı. Ayrıca bölgede İtalya'nın da hâkimiyet mücadelesi

² Aydın Ayhan, *Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013, s. 241.

³ Ahmet Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, s. 176; Ahmet Eyicil, "İşkodra İsyanı", *Yeni Türkiye* 68, *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı-III*, Mart Haziran 2015, s. 2944-2946; Machiel Kiel, "İşkodra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, s. 433.

⁴ A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2945.

⁵ Mustafa Gençoğlu, "İşkodra Vilayetinin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/ 1868- 1908)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 3, s. 260.

⁶ Machiel Kiel, "İşkodra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, s. 433-434.

⁷ M. Gençoğlu, "İşkodra Vilayetinin İdari...", s. 260.

vardı. Devletler siyasi amaçlarına ulaşmak için farklı politikalar takip etti. Rusya, Sırbistan ve Karadağ'a destek vererek güneyde Slav birliğini kurmak istedi. İtalya, siyasi yönden İşkodra'ya sahip olmak istiyordu. Bu arada İtalya, sosyal yardım kampanyaları ve okullar açtırarak İşkodra'da nüfuz sahibi oldu. İtalya'nın yanı sıra Avusturya da Doğu Siyaseti adı altında dağlık arazide yer alan İşkodra'da kiliseler yaptırdı. Avusturya, Katolik Arnavutlardan yetiştirilen papaz ve piskoposların maaşlarını ödedi. İtalya, İşkodra'yı eğitim ve sosyal yardımlar ile elde etmek isterken, Avusturya ise dini yollarla onları siyasi çıkarlarına alet etti. Üç devletin yanı sıra dağlık bir arazide yer alan Karadağ, geçimini sağlamak için tarıma elverişli yerler aradı. Bu amacına ulaşabileceği yerlerden biri İşkodra idi. İşkodra, siyasal, kültürel ve askeri bakımından çok önemli olmakla birlikte Karadağ'a yapılacak bir harekâtın üssü konumundaydı. İşkodra, Rusya, İtalya Avusturya ve Macaristan, için ne kadar önemli ise Osmanlı Devleti için de o kadar önemliydi. Bu nedenle Osmanlı Devleti, İşkodra'ya Babıali'ye bağlı vezirler atadı.⁸ Zira buraları yerli yöneticiler tarafından idare edemez olmuştu.

2. İşkodra İsyanının Genişlemesi

İskenderiye Mutasarrıfı İşkodralı Mustafa Paşa, 1825'te Babıali'den bazı isteklerde bulundu. Bu isteklerden biri Dukakin sancağının uhdesine verilmesiydi. Ancak bu istekleri Babıali tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine İşkodralı Mustafa Paşa, Vidin muhafızlığının uhdesine verilmesini, Kegalık paşalarının maiyetine memur edilmesini ve kumandasına on bin asker gönderilmesini istedi. Ayrıca Bosna Eyaleti'nden yirmi bin asker istedi. İşkodralı Mustafa Paşa'nın Kegalık paşalarını kumandasına almaktaki amacı, Üsküp Nazırı Hıfzı Paşa'ya karşı üstünlük sağlamaktı. Bu talepleri de Babıali tarafından kabul edilmedi. Çünkü Kegalık paşaları ihtiyaç duyulan yerlerin muhafazasına memur edildi. Onların yerini değiştirmek Babıali'nin sıkıntı yaşamamasına neden olabilirdi. Vidin muhafızlığı ve ilave asker uhdesine verilirse onun rahat durmayacağını anlaşıldı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, İşkodralı Mustafa Paşa'yı uyararak gereksiz konularla ilgilenmemesini ve işleriyle meşgul olması bildirdi.⁹ Aslında Babıali İşkodra isyanı büyümeden bastırabilirdi. Fakat merkez yabancı devletlerin etkisi altında idi.

İşkodralı Mustafa Paşa'nın isteklerini üst düzeyde yer alan yöneticilere bildirmesi gerekirken padişaha bildirmesi ve sefere çıkmaya memur edilmediği halde yanında fazla askeri bulundurması hoş karşılanmadı. Osmanlı Rus savaşı, Edirne antlaşması ile neticelendikten sonra II. Mahmut ıslahat girişiminde bulundu ve bu ıslahatların yürütülmesini sağlamak için de bazı görevlendirmeler yaptı. Arnavutluk, ıslahat girişimlerinin yapılması gereken yerler arasındaydı. II. Mahmut, Arnavutluk'ta ıslahat yapması için Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'yı görevlendirdi. Mustafa Reşit Paşa, Arnavutluk'ta Nizamiye taburlarını kurdu. Ancak bu düzenlemeye karşı olanlar harekete geçti. Mustafa Reşit Paşa, bölgenin bütün idari yapısını temelden almayı ve gerekli düzenlemeyi de yapmak istedi. II. Mahmut, olası isyan faaliyetlerini önlemek için Rumeli eyaletini ve Evliye-i Selase (Elbasan, Ohri ve Dukakin) sancaklarını da Mustafa Reşit Paşa'nın uhdesine verdi. Mustafa Reşit Paşa'nın çalışmalarından İşkodralı Mustafa Paşa rahatsız oldu. İşkodralı Mustafa Paşa, bu rahatsızlığını göstermek istedi. Kegalık ve Bosna taraflarına yazılar göndererek onları ayaklanmaya davet etti. Mustafa Reşit Paşa'nın Arnavutluk'ta yaptığı yeni düzenlemeler, Arnavutluk'ta bulunan paşaların da işine gelmediğinde İşkodra'da isyan çıktı. 1830'da İşkodralı Mustafa Paşa, İşkodra'da güvenliği sağlamak adına harekete geçti. Bu arada İşkodralı Mustafa Paşa, Babıali'nin gönderdiği Arnavutluk nizamnamesi ile Toskalık'ta ıslahat yapılacağını ve buna karşı olduğunu çevresindekilere anlattı.¹⁰ Yani İşkodralı, yeni düzene karşı çıkıyordu.

İşkodra'da zamanla çeşitli nedenlerle isyan hareketleri baş gösterdi. Bu nedenle İşkodra isyanına karşı gerekli önlemler alındı. Mustafa Reşit Paşa kumandanlığında asker Edirne'den

⁸ A. Eyicil, *İşkodra İsyanı...*, s. 2945.

⁹ BOA, *HAT*. 418/21648-A.

¹⁰ A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s.180; A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2945.

Toskalık'a kadar bölgeyi eşkıyadan temizledi. Daha sonra Kegalık'a giderek bölgedeki isyancıları etkisiz hale getirdi.¹¹

İsyanı sona erdirmek kolay değildi. Bu nedenle Yanya ve Perun'a beş tabur asker gönderildi. Manastır'da asker toplamak uzun sürünce Yanya'da bulunan taburlardan birinin isyancılar üzerine sevki istendi. Ancak İşkodralının Üsküp'e gitmesi ile isyanın seyri değişti. Bunun üzerine yönetimde yeni kadrolaşma sağlandı. Kürt Yusuf Ağa, Köprülü'ye gönderildi. Köprülü Emin Ağa ve Manastır eski kaymakamı Behrem Ağa'ya yetkiler verildi. Emin Ağa'ya bağlı olan birlikler İşkodralı Mustafa Paşa'nın birliklerine katıldı.¹²

Osmanlı Devleti, 1831'de İşkodra isyanını bastırmaya çalışırken İşkodralı Mustafa Paşa firar etti ve adamları kaçtı.¹³ Ayrıca Mısır valisine güvenilmediğinden İskenderiye limanına gemiler gönderildi.¹⁴ İşkodralı Mustafa Paşa'nın ve adamlarının kaçması Boşnakları olumsuz yönde etkiledi.¹⁵

Arnavutluk ve Toskalık ile ilgili 1831'de görüşmeler yapıldı. Bu görüşmede Ferik Ahmet Paşa da yer aldı.¹⁶ Görüşmeye katılmak için Timurhisar, Zihne, Biravuşta ve Toprak ayanları Babıali'ye geldi. Drama nazırı ile Kavala ayanı birer temsilci gönderdi. Toplantıya katılanlara toplumun istikrarını sağlamak gerektiği ifade edildi. İsyanı önlemek için ihtiyaç duyulan askerin temini konuşuldu. Hazinesdar İsmail Bey, Siroz ve bazı yerlerde güvenliğin sağlandığını ve fakir halkın güvenliği konusunda endişeleri olduğunu bildirdi. Ayrıca İskenderiye'ye gelen ayan, halkı isyana teşvik etti. Rumeli tarafından gönderilen askere güvenilmiyordu. Bu nedenle asayiş ve huzuru sağlamak için Asakir-i Mansure'den iki tabur asker gönderildi.¹⁷

Siroz müdürü Yakup Paşa'nın çalışmaları önemli idi. Yakup Paşa, Sofya'da memur olan Petriç kazası ayanı İbrahim Bey'i, Kara Feyzi Bey'in yanına isyanı destekleyen biri gibi gönderdi. İbrahim Bey'in gözlemlerine göre kaza halkı, İşkodralı Mustafa Paşa'nın yanında yer alıyordu. Bu faaliyetler devam ederken şüpheli bulunan ayan vekili Mehmet ve Molla Ali tutuklandı. Gelişmeler Timur kazası ayanı Ali Bey'e haber verildi.¹⁸ Aslında bu isyancılar büyümeden ortadan kaldırılmalıydı. Fakat Babıali bu sert tedbirleri alamadı.

Ayan vekillerin yanı sıra bazı kazaların yöneticileri de isyan hareketine destek vermekteydi. Mesela 1831'de Petriç kazası halkı 400 askerle İşkodra isyanına yardımda bulundu. Petriç kazası ayanı İbrahim Bey, halkın isyana katılmasına engel olamadı. Babıali, İbrahim Bey aracılığıyla ayaklanmaları önlemeye çalıştı fakat başarılı olamadı. Bunun üzerine Timur kazası ayanı olan Ali Bey, Petriç kazasına gönderildi. Mustafa Ağa da maiyetindeki askerlerle Petriç'e komutan olarak atandı. Ali Bey ve Mustafa Ağa buradaki gelişmelerin takip etti ise de başarılı olamadı. Bölge halkının ihtiyaçlarını karşılamak için gönderilen zahire ve lojistik malzeme isyancıların eline geçti.¹⁹

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, 1831'de sadarete gönderdiği yazıda Arnavutluk'ta çıkan isyan nedeniyle huzur ve asayişin kalmadığını bildirdi. Mısır valisinin uyarılarını dikkate alan Babıali, Rumeli'de huzur asayişini sağlamak için yeni düzenlemelerde bulundu. Önce Ohri, Elbasan ve İskenderiye sancaklarını İşkodralı Mustafa Paşa'nın idaresinden aldı. İşkodralı Mustafa Paşa, Babıali'nin bu uygulamasına karşı çıkarak isyana kalkıştı. Babıali, İşkodralı

¹¹ BOA, HAT. 419/21687.

¹² BOA, HAT. 433/21978, H. 1246.

¹³ BOA, HAT. 417/21592.

¹⁴ BOA, HAT. 417/21589.

¹⁵ BOA, HAT. 417/21592.

¹⁶ BOA, HAT. 417/21603.

¹⁷ BOA, HAT. 405/21177.

¹⁸ BOA, HAT. 419/21684.

¹⁹ BOA, HAT. 419/21685.

Mustafa Paşa'nın faaliyetlerine karşı sahillerde tedbirler aldı. İşkodra sahillere yakın olan Dıraç iskelesini korunması için asker gönderdi. İskelede yaşayanların ihtiyaçlarının karşıladı ve güvenliği sağlamak için görevlileri değiştirdi.²⁰

Mehmet Ali Paşa bir yandan Rumeli isyanlarını hatırlatırken kendisinin de Mısır'da isyan ettiğini unuttuyordu. Yanı Babıali ikiye bölünmüş davranan paşalarına karşı yaptırım gücüne sahip değildi. Çünkü Babıali'deki akıl almaz entrikalar valileri cesaretlendiriyordu.

Arnavutluk'ta meydana gelen isyanı, Bulgarlar ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa destekledi. Babıali, İşkodra isyanını, Mehmet Ali Paşa'nın desteklediğini biliyordu fakat önleyemiyordu. Mısır'ın İskenderiye Rus konsolosu Duhamil, Mehmet Ali Paşa'nın isyancıları maddi olarak desteklediğini bildirdi. Duhamil, Mehmet Ali'nin isyancılara yardımcı olmakla hem kendisine hem de Babıali'ye zarar verdiğini anlattı. Duhamil, Mehmet Ali Paşa'nın isyancılara maddi destek verdiğini İşkodralı Mustafa Paşa tarafından gönderilen mektuplarla açıkladı. Bu mektupları Mehmet Ali Paşa Duhamil'e göstermişti.²¹

Mısır Valisinin, Arnavutlara belli bir miktarda para vermekle bunların isyana katıldıkları konusunda bilgiler bulunmaktadır. Mısır valisi her ne kadar Arnavutluk'ta çıkan isyanlara desteği olmadığını söylese de, söz konusu olan valinin Taflaboz'a 500 kuruş aylık verdiği bilinmektedir. Rusya konsolosunun dediği gibi Mısır valisi, İşkodra'dan firar eden beyleri Mısır'da korumakta ve böylece isyanı desteklemektedir.²²

Vidin muhafızı Ali Paşa 1832'de, İşkodralı Mustafa Paşa'nın adamları ile birlikte Köprülü'den İşkodra'ya kaçtıklarını bildirdi. Bundan sonra Mustafa Paşa teslim oldu ve Babıali'nin talimatlarına uydu. II. Mahmut, İşkodra Paşalığının güçlenmesini istemiyordu. Bu nedenle bir araya gelerek güçlenmek isteyen, Babıali'ye karşı olan ve yarı bağımsız hareket eden Arnavut beylerini ortadan kaldırmak istedi. Bu arada İşkodralı Mustafa Paşa ve adamlarına yardım eden Arnavutluk ileri gelenleri padişahın af istedi. Buna rağmen II. Mahmut, Rumeli komutanı Mustafa Reşit Paşa idaresinde isyancı 500 Arnavut beyini toplayarak öldürttü. Böylece İşkodra Paşalığına son verdi.²³ Fakat alınan bu tedbirler yeterli olmadı. Çünkü kendileri Rumeliye işinin ehli paşa ve valileri atayamadılar.

1832'de İstolça kalesine varan Hersenik sancağı mütesellimi, bölgenin ileri gelenleri ve Kilis sancağında devlete bağlı olanlarla görüştü. Babıali, her türlü tedbirleri aldı. Fakat Mostar kazasında gerekli tedbirleri alamadı.²⁴

Babıali askerinin gıda ihtiyacını karşılamak için Üsküp, Köprülü, Aştid gibi farklı yerlerden koyun topladı. Pirlepe savaşından sonra Manastır kazasından beş bin koyun ve kasaplardan ise on dokuz bin koyun aldı. Toplanan koyun sayısı otuz beş bin oldu. Ohri tarafından otuz bin koyun daha alarak askerinin et ihtiyacını bu bölgelerden karşıladı.²⁵ İşkodra'da ordunun gemi, zahire ve mühimmat ihtiyacı vardı. İhtiyacı karşılamak için Babıali'den 1832'de gemiler göndermesini istendi. Dıraç iskelesinden zahire, mühimmat ve cephane gönderildi. İhtiyaçlar artınca daha fazla arpa, buğday, top ve barut gönderildi.²⁶

Babıali bir yandan askerinin ihtiyaçların karşılarken bir yandan da isyancılara uyarılarda bulundu. İşkodralı Mustafa Paşa'nın isyan etmesinden dolayı cezalandırılması istendi. İşkodra kalesinde tutulan İşkodralı Mustafa Paşa suçlu idi. Babıali söz konusu olan Paşa'yı ve ailesini

²⁰ BOA, HAT. 416/21515; A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s. 189-190.

²¹ A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s. 217, 211, 212; A. Eyicil, *İşkodra İsyanı...*, s. 2951-2969.

²² BOA, HAT. 434/ 22007-A; A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s. 214.

²³ BOA, HAT. 417/21536; Ahmet Uzun. "Tepeden Ali Paşa ve Mal Varlığı" *Bellekten*, Cilt: LXV, S. 244, s. 1053-1052.

²⁴ BOA, HAT. 417/21536.

²⁵ BOA, HAT. 405/21180- G.

²⁶ BOA, HAT. 405/21180-E.

ikamet etmek şartıyla İstanbul'a getirdi. Böylece Rumeli'de huzur ve asayiş sağlanmaya çalıştı. Akabinde suçlular İbrahim Tatar vasıtasıyla Elbasan mahkemesine bildirildi. Babıali, yardıma muhtaç olanların yanında yer aldı.²⁷ Babıali, isyan etmesi nedeniyle Bodgoratça kazasında bulunan mallara el koydu. 1831'de devlet hazinesine aktarılan malları, 1865'de İškodralının varislerine iade edildi.²⁸ Ayrıca Babıali, devlete sadık kalanlara yardım etti. Babıali'nin bu tutumundan Rumeli halkı memnun kaldı.²⁹ Daha sonra devlete sadık olan Rumeli vatandaşlarının mal ve can güvenliği sağlayamaz oldular.

Çeşitli yerlerde isyanlar devam etti ve bundan dolayı halk korkuya kapıldı. 1832'de Hacca giden Müslümanlar, dönüşte Şam'da, Mehmet Ali Paşa'nın adamları tarafından çevrildi. Hacılar arasında huzursuzluk oluştu. Bu gelişmeler üzerine Mir el Hac Paşa, duruma müdahale ederek haç yolunu açtı. Babıali yol boyunca tedbirler aldı, toplar ve tüfeklerle yolun güvenliğini sağladı. Babıali'nin aldığı bu tedbirler karşısında Mehmet Ali Paşa'nın adamları geri çekildi.³⁰

1832'de İškodralının malı olup olmadığı araştırıldı. Dıraç tarafında İškodralıya ait kerestenin bulunduğu tespit edildi. Bunun üzerine Dıraç Gümrük memuru Necip Bey, kereste işlerinin tanzimiyle görevlendirildi. Alınan karar üzerine Babıali, bu keresteleri İstanbul'a getirtti.³¹

Toskalık'ta 9 Eylül 1833'te çıkan ihtilal Elviye-i Selase Mutasarrıfı Emin Paşa tarafından Babıali'ye bildirildi.³² 1833'de İškodra isyanı bastırılmışsa da iç karışıklıklar devam etti. İškodra esnafı burayı idare eden yöneticilerden rahatsızdı. Halid Bey'in adamları zorbalık yapıyor ve Manastır'da bozgunculuk çıkarıyordu.³³ 1836'da Toskalık'ta isyan çıkaran eşkıya Taflaboz bozguna uğratıldı.³⁴ 1836'da Kegalık halkı isyan hareketlerinde bulundu. Mütesellim ve beyler de isyancıların yanında yer aldı. Mesela Anaba, Bakova, Epik mütesellimleri, Arslan, Seyfettin, Prizrenli Mahmut, Hakkı ve Hacı Paşalar, Tiran ve Elbasan mütesellimi Abdurrahman, Talip, Nuri ve Kavalalı İbrahim Beyler isyancıları destekledi. Buna rağmen Babıali kendisine sığınanlara karşı hoşgörü ile yaklaştı.³⁵

İsyan hareketlerinden dolayı Arnavutluk'ta huzur ve asayiş kalmadı. Bu kargaşa durumdan Sırp Beyi Miloş memnun oldu. Miloş, Babıali'ye bir mektup göndererek İškodralı Mustafa Paşa'nın cezalandırılmasını istedi. Onun amacı Arnavutluk idaresinin zayıf birine bırakılmasını sağlamaktı.³⁶

Nihayetinde Babıali hem vekillere hem de isyanı kışkırtanlara karşı mücadelesini arttırdı. Babıali görevini layıkıyla yapacak olan kişilerin vekil olmasını istiyordu. Pirlepe'de isyan çıkaran eşkıyalar etkisiz hale getirildi. İškodralı Mustafa Paşa'ya yardımcı olanlar araştırıldı. Devlet, isyana destek verenlere yardımını kesti. Yine devletin yardım elini uzattığı Sırp'ların da isyana yönelik desteğini fark edince, bunlara sağlanan yardımı da sona erdirdi.³⁷

İškodra isyanının sona ermesiyle İstanbul'da oturan yabancı devlet elçileri de gelişmelerden memnun olduklarını belirttiler. Babıali, isyanda dolaylı ya da dolaysız ilgisi

²⁷ BOA, *AE-SMHD-II.00073.05470.001*.

²⁸ Mustafa Lütfi Bilge, "Mustafa Paşa-Buşatlı (1797-1860)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s. 345.

²⁹ BOA, *HAT. 406/21187-B*.

³⁰ BOA, *HAT. 369/20355*.

³¹ BOA, *HAT. 406/21187-J*.

³² BOA, *HAT. 00433/21993-B 00001*.

³³ BOA, *HAT. 421/21716-G*.

³⁴ BOA, *HAT. 434/22007-A*.

³⁵ BOA, *HAT. 420/21699*.

³⁶ A. Eyicil, "İškodra İsyanı...", s. 2953.

³⁷ BOA, *HAT. 412/21535*.

bulunanları diplomatik bir lisanla uyardı. İşkodralı Mustafa Paşa'nın etkisiz hale gelmesi sonucunda Buşatlı ailesinin İşkodra da mutasarrıflık dönemleri son buldu.³⁸

3. Bosna İsyanı

İşkodralı Mustafa Paşa'nın faaliyetleri sonucu çıkan isyan Bosna ve Sofya'ya kadar genişledi. Bu nedenle isyan hareketlerini kontrol altına almak zorlaştı.³⁹ Bosna'da isyanı alevlendiren Yeniçeri ocağının kaldırılması ve akabinde Asakir-i Mansure'nin kurulmasıydı. Onların amaçları yeni düzene başkaldırmaktı. Bosna'da ileri gelenler, halkı da etkileyip toplumda huzursuzluğa neden oldular. Babıali de asayışı sağlamak için önlemler aldı.⁴⁰ Babıali, Bosna'da çıkan ayaklanmaları bastırmak ve sorunu çözmek için ulemadan Pirlepeli Ahmet Efendi'yi ve mukataacı Arif Bey'i buraya gönderdi. Bosna'da çıkan isyan Rumeli ve İşkodra'ya yayıldı.⁴¹

İşkodra isyanının yayıldığı yerlerden biri Bosna idi. Burada eşkıyalık faaliyetlerinin görülmesi üzerine Mahmut Hamdi Paşa görevlendirildi. Bosna'nın yanı sıra İşkodra'da da huzursuzluk devam ediyordu. Buralarda huzurunu sağlamak için 1831'de asker gönderildi. Yanya'da Arnavut ulemasından Silahdar Pode başkaldırdı.⁴² Silahdar Pode, Toskalık Arnavutluklarını isyana teşvik ettiği gibi fesatlıklarda da bulundu.⁴³ Silahdar Pode, isyan ederek Yanya Kalesi'ne sığındı. İsyanı bastırmak için silah kullanıldı. Bosna ve Elbasan halkı Kegalık halkına göre daha fakir olup eşkıyanın zulmüne maruz kalmışlardı. Fakir olan Bosna ve Elbasan halkının ihtiyaçları karşılandı. Elbasan, eşkıyanın hâkimiyetinde idi. Buraya ulaşmak için Kegalık güzergâhından Toskalık'a gelmek gerekmekteydi.⁴⁴

1831 İşkodra isyanının yayılma sahasında olan Bosna'da, isyanı önleme hareketlerine geçildi ise de başıbozuk askerler nedeniyle başarılı olunamadı. Bunun üzerine Babıali'den nizamiye askeri istendi. Babıali, bölgeye nizamiye askerlerini gönderdi ve İşkodralı Mustafa Paşa'yı mağlup etti. İşkodralı bu bölgeden kaçarak Üsküp'e gitti. Bu esnada Sofya'da zor durumda kalan Kara Feyzi Oğlu da Sofya'dan firar edip Niş Kalesi'ne sığındı.⁴⁵

Bosna'da çıkan karışıklıkta paşalar, ihtiyaçlarının karşılanmadığını bahane ederek isyanı destekledi. Böylelikle Babıali'nin başarılı olması engellendi. Babıali İşkodralı Mustafa Paşa'nın yaptıklarını hainlik olarak değerlendirdi. Bu durumdan rahatsız olan Babıali, Kara Feyzi Oğlu ve ailesini uygun gördüğü yere ikamet ettirdi.⁴⁶

Babıali, Bosna'da Müslümanlara karşı yapılan zulümleri önleyip huzur ve sükûneti sağlamak istedi.⁴⁷ İşkodralı Mustafa Paşa da olup bitenleri öğrenmek için ajanlarını Bosna'ya göndererek isyancıları destekledi. Böylece İşkodralı, Sırpların İşkodra'nın altı nahiyelerini ele geçirmelerine fırsat verdi. Bu arada İşkodralı, isyan eden Hüseyin Kaptan ile ittifak yaptı. İttifakı önlemek için 1831'de Babıali derhal harekete geçti ve isyanı bastırdı.⁴⁸ Bugünkü PKK olayı gibi Devlet, bir yerde isyancıları etkisiz hale getiriyor diğer tarafta dışardan destek alan isyancılar terör hareketlerine devam ediyor.

³⁸ A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2977; M. L. Bilge, "Mustafa Paşa-Buşatlı (1797-1860)...", s. 345.

³⁹ A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2952.

⁴⁰ A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2980.

⁴¹ A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s. 170.

⁴² A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s. 205; A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2962-2963.

⁴³ BOA, *HAT*. 415-21492

⁴⁴ A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s. 206-207; A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2962-2968.

⁴⁵ BOA, *HAT*. 417/ 21548; BOA, *HAT*. 417/ 21548; A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2974.

⁴⁶ BOA, *HAT*. 432/ 21962.

⁴⁷ A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 12963.

⁴⁸ Fatma Sel Turhan, "The Rebellious Kapudan of Bosnia: Hüseyin Kapudan (1802-1834)", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, C. 44, S. 44, s. 463.

Bosna ve İşkodra'da çıkan isyan hareketlerine son vermek için 1832'de buraya asker gönderildi. Babıali İşkodralı Mustafa Paşa'yı ele geçirmek istediye de bölgede başka bir problemlerle karşılaştı. Alınan tedbirler neticesinde Bosna'da ele geçirilen isyancıların bir kısmı Manastır'a gönderildi.⁴⁹

Bosna valisi İbrahim Paşa, 1832'de bölgede yaşayan halkın İşkodralıya karşı olduğunu bildirdi.⁵⁰ Bosna mütesellimi olarak tayin edilen Eyüp Paşa ise İşkodralı Mustafa Paşa'ya karşı harekete geçti. Eyüp Paşa'ya karşı direnen İşkodralı Mustafa Paşa adamlarını alıp Yenipazar'a gitti.⁵¹ Asiler Yenipazar'da bir araya gelerek İpek şehri üzerine hareket etti.⁵² İsyancılar Yenipazar'da rahat durmayıp orada yaşayan insanlara kötü davrandı ve memurların bir kısmını da İskenderiye'ye götürdü. Yenipazar'da yapılanlara seyirci kalmayan Hüseyin Kaptan, 400 askerle burayı savundu ve yardımına da Bosna mütesellimi olan Eyüp Paşa yetişti.⁵³

4. Pirlepe Olayları

Pirlepe, Mora'da başlayan isyana karşı Osmanlı Devleti'nin yardım alan yerlerden biri idi.⁵⁴ Fakat İşkodralı Mustafa Paşa, başarılı olmak için bölgeye on bin eşkıya gönderdi. İşkodralı Mustafa Paşa'nın faaliyetlerine karşı Babıali harekete geçti.⁵⁵ 1831'de Pirlepe'de yapılan mücadelede Babıali, İşkodralı Mustafa Paşa'yı etkisiz hale getirdi.⁵⁶

İşkodralı Mustafa Paşa, askerleriyle birlikte Pirlepe'ye geldi. Bölgede keşif ve güvenlik önlemleri almamıştı. Sadrazam Mehmet Reşit Paşa, askeri kuvvetinin yeteri kadar çok olmamasına rağmen beklenmedik bir şekilde Pirlepe'yi bastı ve İşkodralı Mustafa Paşa'yı mağlup etti. Paniğe kapılan askerler kaçtı. Mustafa Paşa, Toplayabildiği askerlerle İşkodra'ya kaçtı.⁵⁷ Bölgede Toska eşkıyasına karşı Asakir-i Mansure savaştı. Bu savaş sonunda Toska eşkıyası yenildi.⁵⁸ İşkodralı Mustafa Paşa ve adamları da dağılmak zorunda kaldı. Babıali, suçluları cezalandırırken asılsız haberlere karşı halkı uyardı. Sofya ve Niş aileleri dağılınca buraya asker ve memur bırakıldı.⁵⁹ İşkodralı Mustafa Paşa yenilince Üsküp'e ve oradan da Karadağ'a kaçtı.⁶⁰

5. Sofya Olayları

Sofya, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda önemli sancaklarından biri olarak yer almaktadır. Sofya ismini 14. yüzyılın sonlarında şehir merkezinde bulunan Aya Sofia kilisesinden aldı. Babıali, Avrupa üzerine sefere çıkacağı zaman çoğunlukla Sofya'yı bir üs olarak kullanırdı. Sofya civarındaki yerler stratejik öneme haizdi.⁶¹

Sofya'da 1831'de halk zor durumda kaldığından Babıali harekete geçti. Buraya pişto marka 300 adet silah gönderdi. Pazarcık'a asayışı sağlaması için Salih Ağa gönderildi. Çemren

⁴⁹ BOA, HAT. 441/22179.

⁵⁰ BOA, HAT. 440/22148.

⁵¹ BOA, HAT. 439/22138-D.

⁵² A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2952.

⁵³ BOA, HAT. 439/22138-D.

⁵⁴ BOA, C-AS- 00023.01039.011.001.

⁵⁵ A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2972-2973.

⁵⁶ BOA, HAT. 418/21639.

⁵⁷ Abdurrahman Nafiz ve Kiramettin, *1912-1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C.I-II, Ankara 2007, s. 5.

⁵⁸ A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2972-2973.

⁵⁹ BOA, HAT. 418/ 21639; A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s. 225.

⁶⁰ A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2972-2973.

⁶¹ Selim Hilmi Özkan, "Balkanlarda Bir Osmanlı Şehri", *Avrasya Etüdüleri Balkanlar Özel Sayısı*, C. 50, Ankara 2016, s. 281-295; BOA, HAT. 01130.45051.A00001.

mutasarrıfı Hüseyin Paşa gerekli tedbirleri aldı. Bu tedbirlere rağmen Kara Feyzi Oğlu Sofya’da, halkı soyuyordu. Onu önlemek için buraya İzzet Paşa gönderildi.⁶²

1831 yıllarında Sofya’da meydana gelen olaylar, halkın zor durumda kalmasına neden oldu. Sofya’yı 40 gün kuşatan asiler bölge halkına kötü davrandı. İşkodralı Mustafa Paşa’nın yakalanması için harekete geçildi. Fakat Alacahisar sancağı mutasarrıfı İşkodralı Mustafa Paşa’ya yardım edince isyanı bastırmak zorlaştı. Bu yardımlara rağmen Babıali, baskın sırasında İşkodralı Mustafa Paşa’ya bağlı isyan eden eşkıyanın yarısını yok etti.⁶³

İşkodralı Mustafa Paşa’ya karşı yürütülen faaliyetler devam etti. Sofya’da çıkan karışıklığı önlemek için asker gönderildi.⁶⁴ İşkodralı Mustafa Paşa’nın isyanı yanında Depreli Hasan Paşa ve silahtar Poda isyancılara yardım etti. Bu arada Rusçuk muhafızı Mehmet Paşa, Sofya’ya hareket etti. Sofya’daki isyanı bastırmak için Hüseyin Paşa ve İzzet Paşa harekete geçti. Böylelikle Sofya her taraftan kuşatılarak isyan bastırıldı.⁶⁵

Babıali Sofya’nın yanı sıra Niş’te de halkın kötü bir durumda olduğunu anladı. Niş’e yardım ulaştırmak için İzzet Paşa’nın yanı sıra Alacahisar mutasarrıfı İsmail Paşa’ya talimat verildi.⁶⁶ Serasker Mustafa Reşit Paşa, Niş kadısı ve Niş muhafızı olan Abdullah Ağa’ya durumu bildirdi ve isyancıları zorla Sofya’ya girdiğini haber verdi. İsyani eden kişilerin Müslümanlara karşı silah kullandıklarından Türklerin Niş Kalesi’ni alması gerekiyordu. Asilerin bu uzaklaştırılma konusu Sofya mütesellimi olan Ali Bey’e yazılı emir olarak verildi. Sofya mütesellimi asilerin faaliyetlerine karşı gerekli önlemleri aldı.⁶⁷

6. Boşnakların Ayaklanması

Boşnakların ana yurdu Bosna ve Hersek olup yoğun olarak Yenipazar ve Taşlıca sancaklarında yaşıyorlardı.⁶⁸ 1831’de Boşnak ileri gelenleri ile Babıali arasında gerginlik çıktı. Bu gerginliğe neden reform hareketleriydi. Boşnak liderleri reformlara karşı idi. Babıali’nin kendileri üzerinde kontrollerinin artırmasından ve yetkilerinin azaltılmasından korkuyorlardı. Yine Boşnak liderleri, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitlik sağlayan reformları istemiyordu. Çünkü Müslüman Boşnakların Hristiyan Sırp ve Hırvatlarla karşı üstünlüğü sona erecekti. Boşnaklar, kendi kimliklerini korumak için Sırp ve Hırvat milliyetçiliğine karşı mücadele verdi.⁶⁹

Bosna ve Hersek eyaletinde reformları uygulamak isteyen Babıali ve Boşnaklar arasında ilişkiler bozuldu. Böylece 1813, 1820 ve 1826’da Boşnak isyanları baş gösterdi. Özellikle 1826 yılında gerçekleşen isyanın reform hareketine karşı bir ayaklanma idi. 1826 isyanının nedeni Yeniçeri Ordusunun II. Mahmut tarafından kaldırılmasıydı. Bu isyanda Bosna Eyaleti’ndeki Boşnak Yeniçeri komutanları etkili oldu. 1826 Boşnak isyanına, Boşnak ileri gelenleri (çiftlik beyleri, kapudanlar, ayanlar, lonca liderleri, ulema...) destek verdi. Çıkan isyan Babıali tarafından zorlukla bastırıldı. 1813, 1820 ve 1826 yıllarında görülen Boşnak isyanları 1831’de de baş gösterdi. 1831 isyan, en büyük Boşnak isyanıydı. Bu isyanı alevlendiren neden Babıali’nin Sırbistan’a Özerk Prenslik statüsü vermesiydi. Yani Bosna eyaletine ait olan altı

⁶² BOA, HAT. 418/21635; A. Eyicil, “İşkodra İsyani...”, s. 2974; BOA, HAT. 418/21635.

⁶³ A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s. 227; A. Eyicil, “İşkodra İsyani...”, s. 2975.

⁶⁴ BOA, HAT. 407/21245 A.

⁶⁵ BOA, HAT.417/21581.

⁶⁶ BOA, HAT. 418/21639.

⁶⁷ BOA, HAT. 418/21650-A; A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s. 228-229.

⁶⁸ Caner Sancaktar, “Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 23, S.10, s. 26; *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*, Haz. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1987, s. 41; A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s.232-233.

⁶⁹ C. Sancaktar, “Osmanlı Hâkimiyeti Altında...”, s. 28-38.

nahiyenin Sırbistan Prenslığı' ne bırakılmasıydı. Bu durum Boşnaklıları olumsuz etkiledi. Hatta bu durum Babıali ile aralarının daha da bozulmasına yol açtı.⁷⁰

Boşnakların faaliyetleri nedeniyle Kegalık'ta asayiş ve düzeni sağlamak zorlaştığı gibi İşkodra isyanını engellemek te güçleşti. İsyân eden Boşnaklar, Kegalık'ın içine girip isyancılarla birleşti. Kegalık ve Boşnak isyancıları Babıali'ye karşı birlikte hareket etti.⁷¹

Boşnakların, Babıali'den talepleri şunlardı: Bosna Eyaleti'ne özerklik verilmesini, Bosna Valisi, Boşnak Bey ve Kapudanlar arasında seçilmesini, Bosna'da askeri reformların durdurulmasını, Bosna'ya ait toprakların Özerk Sırbistan Prenslığıne verilmemesini istedi. Bu istekler II. Mahmut tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine Boşnak ordusu oluşturuldu ve başına da Kapudan Hüseyin getirildi.⁷² 1831'de Boşnakların bir kısmı İşkodralı Mustafa Paşa'nın adamlarını ve isyancıları destekleyen Hüseyin Kapudan'ın yanına geldi.⁷³

Kapudan Hüseyin, ordusu ile birlikte Travnik'e girdi ve Bosna valisini tutsak alıp Babıali'ye karşı başarı kazandı. Bosna Ejderi lakabını alan Kapudan Hüseyin halk arasında itibar gördü. Babıali ve Boşnak lideri arasında gerçekleşen toplantı da Kapudan Hüseyin yine isteklerde bulunsa da II. Mahmut, 60 bin kişilik orduyu 1832'de Bosna'ya gönderdi. Kapudan Hüseyin ve Babıali arasında mücadele devam etti. Ancak Kapudan Hüseyin isyancılıkta başarılı olamadı.⁷⁴ 1832 yılında Bosna valisi Ali Namık Paşa burada asayiş ve huzuru sağladı. Bu arada Piriştine'de bulunan Boşnak eşkıyaları iyi niyetlerinden dolayı memleketlerine gönderildi.⁷⁵

1834'te Boşnaklar ve Sırlar arasında çıkan olaylardan Boşnakların sorumlu olmadığı tespit edildi. Kapıcılar kethüdası saldırıların Sırlılar tarafından yapıldığını bildirdi. Elde edilen bilgiler Miloş tarafına gönderildi.⁷⁶

7. Saraybosna İsyanı

Saraybosna, Bosna- Hersek Cumhuriyeti'nin başşehridir. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Saraybosna'da halk ve idareciler arasında silahlı çatışmalar yaşandı. 1814'te huzur ve asayiş sağlamak için çalışıldı ise de başarılı olunamadı. Celalettin Paşa 1820'de Saraybosna'da huzur ve asayiş sağladı.⁷⁷

Bosnalılar sert bir yapıda olduklarından dolayı Babıali'nin her emrine uymazdı. 1823'te Travnik şehrinde çıkan isyan Vali Seyyid Celaleddin Paşa tarafından etkisiz hale getirildi.⁷⁸ 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılması ile çıkan isyan, Bosna Müftüsü Şerifzâde Mustafa Nuri Efendi'nin çabasıyla bastırıldı.⁷⁹ Yeniçeriler askeri ıslahatlara karşı idi. Yeniçerileri bu şımarık hareketlerinden dolayı halk da sevmiyordu.⁸⁰ Yeniliklere karşı olan kesimlerin hareketleri zaman içerisinde farklı bir boyut kazandı. 1831'de bazı yenilikleri uygulamaya koyan Hüseyin Kapudan'a karşı çıkan Gradaşçeviç'in liderleri ayaklandı. İsyancılar başarılı olmalarına rağmen anlaşamadıklarından dağıldılar.⁸¹

İsyancılar 1832'de, Mahmut Hamdi Paşa ve İstolçeli Ali Paşa birlikleri tarafından püskürtüldü. Hüseyin Kapudan ise Saray'dan kaçarak ve Gradacac'a gitti. Hüseyin Kapudan,

⁷⁰ C. Sancaktar, "Osmanlı Hâkimiyeti Altında...", s. 32.

⁷¹ A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2978.

⁷² C. Sancaktar, "Osmanlı Hâkimiyeti Altında...", s. 33.

⁷³ BOA, HAT. 417/21592.

⁷⁴ C. Sancaktar, "Osmanlı Hâkimiyeti Altında...", s. 33.

⁷⁵ BOA, HAT. 433/21975.

⁷⁶ BOA, HAT. 00428.21878.M.00001.

⁷⁷ Muhammed Aruçi, "Saraybosna", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 128-130

⁷⁸ Murat Akgündüz, "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18. İzmir 2003, s. 114.

⁷⁹ M. Akgündüz, "Osmanlı İdaresi Döneminde...", s. 114.

⁸⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 11-12, 1891, s. 143.

⁸¹ M. Aruçi, "Saraybosna...", s.130

gelişmeleri aleyhine görünce buradan Avusturya'ya sığındı. Babıali, Avusturya ile iletişime geçerek Hüseyin Kapudan'ın iade edilmesini istedi. Ancak Avusturya, Hüseyin Kapudan'ın Osmanlı Devleti'nin göndermiş olduğu yazıdan önce kendilerine sığındığını bildirdi. İsyancılar ve Hüseyin Kapudan'ın ailesi, Mahmut Hamdi Paşa'nın kendilerini affedeceklerini düşünerek Bosna'ya döndüler. Ancak Mahmut Hamdi Paşa onlara ceza verme yoluna gitti.⁸² Bu arada II. Mahmut, Hüseyin Kapudan ve yanında yer alan üç komutanla aralarında ilişkilerin farklı bir boyut alacağını düşünerek onları affetti. Böylece aftan yararlanan Hüseyin Kapudan ve yanında yer alan üç komutan da İstanbul'a döndü.⁸³

8. 1835 İşkodra İsyanının Bastırılması

1834'te Çerkez Hafız Paşa, İşkodra mutasarrıflığına atanınca kısa zaman içerisinde bölgede huzursuzluk çıktı. Hafız Paşa, gerekli önlemleri almak için çalışsa da ve hatta Arnavutluk'tan yardım istese de isyanı bastırmada başarılı olamadı. Daha sonra nizami askerlerden destek alan Hafız Paşa isyanı bastırdı. Hafız Paşa isyanda başarı göstermesine rağmen halk ona itibar etmedi. Bu nedenle Hafız Paşa'nın yerine Mirimiran Osman Paşa atandı.⁸⁴ Babıali, asayiş ve huzurun devamlılığı için atama konusunda dikkatli oldu. 16 Nisan 1835'de padişahın uygun görmesi üzerine Rumeli valisi ve Selanik mutasarrıfının değişmesi gündeme getirildi.⁸⁵

İşkodra'da 1835'te çıkan isyanda eşkıyalar çarşığı yağmaladı ve halk çaresiz kaldı. Bu durumun farkına varan Babıali de gerekli hazırlıkları yaptı. Gece vakti İşkodra'ya asker sevkıyatı yaptı. İşkodra'daki eşkıyalar ve isyanı bastırmaya çalışan Babıali yetkilileri arasında gerginlik arttı. Babıali, askeri teçizatı top ve tüfek gibi araçları sağladı. Bu olay esnasında Tiran mütesellimi Abdurrahman Bey'in de yeterli miktarda askeri ile yardıma geldi. Babıali bu tedbirleri karşısında eşkıya zor durumda kaldı. Ancak olayların seyri değişti ve eşkıyalık giderek arttı.⁸⁶

İşkodra'da çıkan isyanda eşkıyaların çarşıda yaptıklarını öğrenmek için Tatarların ifadesine başvuruldu.⁸⁷ 1835'te Arnavutlar, eşkıyalarla ittifak etti. Eşkıya toparlandıktan sonra İşkodra ve Yanya'ya saldırdı. Bunlar gittikleri yerde halka din için savaştıklarını söyleyerek halkı kışkırttılar. Babıali de bu hadiselerden dolayı toplumda huzuru sağlamak için harekete geçti.⁸⁸

31 Mayıs 1835'te İşkodra ve Berat'ta eşkıya faaliyetleri arttı. Babıali de, sakin bir ortamı oluşturmak için gerekli olan hazırlıkları yaptı. Bu nedenle yakın civarlardan asker tedarik etti.⁸⁹ Babıali 1835 İşkodra isyanına son vermek istedi ise de, 1836'da Niş'te bulunan Hakkı Paşa ve Abdurrahman Paşa'nın emrinde bulunan askerler eşkıyaya yardım etti. Pirizrenli Mahmut Paşa cephaneye desteğinin yanı sıra eşkıyaya para yardımında bulundu. Niş muhafızı Sinan Bey isyancılar lehine toplar ile hareket etti. Babıali bu olaylar karşısında önlemler aldı.⁹⁰

Rumeli valisi kethüdası askerleri ile İşkodra'ya girdiğinde burada top ve tüfeklerle şenlikler yapılmaktaydı. İşkodra ulema ve ileri gelenleri, kethüdanın 1836'da eşkıyayı dağıtmak için harekete geçtiğini gördü.⁹¹ Haydar Paşa ile Ülgün'de olan iki tabur asker İşkodra'ya gönderildi. Bu taburlar Niş kalesi karşısında bulunan manastıra girdi. Burada

⁸² F. S. Turhan, "The Rebellious Kapudan of Bosnia...", s. 467-168.

⁸³ C. Sancaktar, "Osmanlı Hâkimiyeti Altında...", s. 33.

⁸⁴ A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s. 249; A. Eyicil, "İşkodra İsyanı...", s. 2987-2988.

⁸⁵ BOA, *HAT*. 408/21247.

⁸⁶ BOA, *HAT*. 00414/21465.A.00002.

⁸⁷ BOA, *HAT*. 00415/1506.C.00002.

⁸⁸ BOA, *HAT*. 1309/5101.

⁸⁹ BOA, *HAT*. 00415/21506.00002.

⁹⁰ BOA, *HAT*. 408/21247; A. Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939...*, s.250.

⁹¹ BOA, *HAT*. 00422/217.B.00001.

İşkodra eşkıyası ile çatıştı. Askerler için gerekli olan zahire ve mühimmat Dıraç'tan Ülgün'e gönderildi. Ülgün'de bulunan birlikler İşkodra'ya gitti. Asayiş ve güvenliği tesis sağlamak için Molla Bey'e özel memurlar gönderildi.⁹² Böylece Rumeli'de asayiş ve huzur sağlandı.

II. Mahmut Dönemi'nde Rumeli'de meydana gelen isyanlar bastırılarak bölgede huzur ve asayiş sağlanmasına rağmen, daha sonraki tarihlerde farklı ayaklanmalar meydana gelmeye devam etti. Bu ayaklanmalar sonucunda Balkanlarda Rusya, Avusturya, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletlerin de etkileriyle Osmanlı Devleti'ne karşı ittifaklar oluşturulmaya başlandı. Böylelikle XIX. yüzyılın başlarında Balkan Savaşları meydana geldi.⁹³

SONUÇ

XIII yılın başlarında Osmanlı Devleti'nde önlenmesi mümkün olmayan olaylar meydana geldi. Sırasıyla 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure kuruldu. Aynı yıl Yunanistan bağımsızlığını kazanmak için isyana etti. 1827'de İngiltere, Rusya ve Fransa'nın müttefik donanması, Navarin'de Osmanlı Donanmasını yaktı. Babıali'nin durumunu Rusya, kendi lehine değerlendirerek 1828'de Osmanlı'ya savaş açtı. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın desteği ile 1830'da Yunanistan devleti kuruldu. Donanmasız kalan ve zayıf orduya sahip olan Babıali dış tehlikelerle uğraşırken İşkodra ve Mısır isyanı ile karşı karşıya kaldı. Rus askeri 1829'da Edirne'ye girince aynı tarihte İşkodra'da da isyan başladı. Öyle ki, İşkodralı Mustafa Paşa, kumandasında bulunan kırk bin kişilik ordusuyla Edirne'yi işgal eden on iki bin kişilik Rus askerine karşı savaşmadı. Hâlbuki Rus askerlerinin güç ve kuvveti, İşkodralı kumandasında bulunan Osmanlı askerinden daha zayıf ve daha azdı. Paşa, verilen emirlere uymadığı gibi bir de isyan etti. Çünkü Paşa'yı Avusturya Başbakanı Metternich yönlendiriyordu. İşkodralı yeni düzene karşı çıkarak Kegalık (Ohri, Elbasan, Dukakin, Pirizren ve Üsküp) Paşalarını da isyana teşvik etti. İşkodra ve Kegalık'te çıkan isyan Rumeli'nin tamamına yayıldı. Eğer İşkodralı Mustafa Paşa, isyan etmeseydi ve Rus askerini arkadan vursaydı Edirne anlaşması imzalanmaz ve Babıali Ruslar karşısında mağlup duruma düşmezdi. Hatta Rus askerleri geri çekilmek zorunda kalırdı.

Bosna, İskenderiye ve Sofya da çıkan ayaklanma 1830'da başladı. İşkodra problemini çözmek için müdahale edildi ve 20 Nisan 1831'de Pirlepe bozgunu ile isyan dağıtıldı. Kara Feyzi Oğlu gibi asiler susturuldu. İşkodra isyanı 9 Ekim 1831'de bastırılmasına rağmen burada 1835'e kadar asayiş ve huzur sağlanamadı.

İşkodralı Mustafa Paşa'nın başlattığı isyan, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından desteklendi. Kegalık, Toskalık ve Bosna gibi yerlerde bölge halkından yardım alınmasına rağmen Pirıştine, Pirlepe, Saraybosna ve Sofya'da asiler ilerledi. Arnavutlar, Boşnaklar, Sırp, Karadağlılar ve gayrimüslimler isyancıların yanında yer aldılar.

İşkodralı Mustafa Paşa ve adamları ele geçirildikten sonra, Avusturya Başbakanı Metternich'in isteği üzerine af edildi. Çünkü Rumeli İsyanının iç ve dış bağlantıları vardı. Adriyatik denizinde sınırı olan bütün devletler asilere yardım etti. Prusya ve Avusturya İşkodra'da güçlü bir valinin bulunmasını istemedi. Bunlar Osmanlı birliklerini karşı karşıya getirerek Sırp, Boşnak ve Karadağlıları Babıali aleyhine kışkırttı. Mehmet Ali Paşa'yı destekleyen Fransa, Arnavutluk'ta İşkodralı Mustafa Paşa'ya yardım etti. Fransa Adriyatik ve Akdeniz'de söz sahibi olmak için iç Osmanlı'nın içişlerine müdahale ederek paşaları Babıali üzerine gönderdi. Şark politikası adı altında bu isyanı İngiltere, Rusya, Prusya, Avusturya, Yunanistan ve İtalya destekledi. Dış güçlerden destek alan asiler Rumeli'yi ateş çemberi içine

⁹² BOA, HAT. 434/22007.A.

⁹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Yaşar Arslanyürek, "Balkan Savaşları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Asos Journal*, 2019, S. 89, ss. 99-113.

aldı. Bundan sonra Rumeli’de asayiş ve huzur sağlanamadı. Doğal olarak bu isyanlarda Rumeli’de bulunan Osmanlı vatandaşlarının da ciddi kusurları vardı.

Sonuç olarak batılı devletler İşkodra, Sofya ve Mısır üçgeni içinde yer alan bölgelerden Türkleri uzaklaştırmak istiyorlardı. Babıali’nin, Adriyatik, Balkanlar, Ortadoğu ve Mısır’da egemen olması Avrupalı devletlerin siyasi çıkarlarına uygun düşmüyordu. Bundan dolayı Rumeli isyanlarını bastırmak uzun sürdü. Rumeli’deki Osmanlı vatandaşları, Avrupalı devletlerin ulusalcılık ve özgürlük vaatlerine kanarak sadık oldukları devlete isyan ettiler. Rumeli’yi idare eden paşalar ve beyler de Avrupalı devletlerin aracılığı ile atandıklarından hizmetlerini onlara yaptılar. Babıali’ye karşı sorumluluklarını yerine getirmediler. Hatta Babıali, isyancıları Avusturya gibi devletlerin baskısıyla af etmek zorunda kaldı. Daha da ileri giderek bu asilere yeni ve çok önemli grevler verdi. Netice olarak İşkodralı Mustafa Paşa’nın çıkarmış olduğu isyan, Osmanlı Devleti’nin Rumeli’deki otoritesi zayıflattı. Daha sonraki dönemde Rumeli’nin kısa bir zamanda Osmanlı’nın elinden çıkmasının alt yapısı hazırlanmış oldu.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri

- BOA, *HAT*. 369/20355.
- BOA, *HAT*. 419/ 21687.
- BOA, *HAT*. 417/21592.
- BOA, *HAT*. 417/21589.
- BOA, *HAT*. 417/21603.
- BOA, *HAT*. 405/21177.
- BOA, *HAT*. 419/21684.
- BOA, *HAT*. 419/21685.
- BOA, *HAT*. 416/21515
- BOA, *HAT*, 417/21536.
- BOA, *HAT*. 420/21699.
- BOA, *HAT*. 412/21535.
- BOA, *HAT*. 415/21492
- BOA, *HAT*. 417/21548.
- BOA, *HAT*. 432/21962.
- BOA, *HAT*. 441/22179.
- BOA, *HAT*. 440/22148.
- BOA, *HAT*. 418/21639.
- BOA, *HAT*. 418/21639
- BOA, *HAT*. 418/21635.
- BOA, *HAT*. 417/21581.
- BOA, *HAT*. 417/21592.
- BOA, *HAT*. 433/21975.
- BOA, *HAT*. 408/21247
- BOA, *HAT*. 1309/5101.
- BOA, *HAT*. 418/21648-A.
- BOA, *HAT*. 434/22007-A.
- BOA, *HAT*. 405/21180- G.
- BOA, *HAT*. 405/21180-E.
- BOA, *HAT*. 406/21187-B.

BOA, *HAT*. 421/21716-G.
BOA, *HAT*. 434/22007-A.
BOA, *HAT*. 439/22138-D.
BOA, *HAT*. 407/21245-A.
BOA, *HAT*. 418/21650-A.
BOA, *HAT*. 434/22007-A.
BOA, *HAT*. 406/21187-J.
BOA, *HAT*. 433/21978, H. 1246.
BOA, *HAT*. 00415/21506- 00002.
BOA, *HAT*. 00433/21993- B.00001.
BOA, *HAT*. 01130/45051- A.00001.
BOA, *HAT*. 00428/21878- M.00001.
BOA, *HAT*. 00414/21465- A.00002.
BOA, *HAT*. 00415/1506- C.00002.
BOA, *HAT*. 00422/217- B.00001.
BOA, *C-AS*. 00023.01039.011.001.
BOA, *AE-SMHD-II*.00073.05470.001.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgündüz, Murat, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18, İzmir 2003, ss. 111-130.

Arslanyürek, Yaşar, “Balkan Savaşları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Asos Journal*, 2019, S. 89, ss. 99-113.

Aruçi, Muhammed, “Saraybosna”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, ss. 128-132.

Ayhan, Aydın, *Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013.

Bilge, Mustafa Lütfi, “Mustafa Paşa-Buşatlı (1797-1860)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul, ss. 344-345.

Eyicil, Ahmet, “İşkodra İsyanı”, *Yeni Türkiye* 68, *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı-III*, Mart Haziran 2015,

Eyicil, Ahmet, *Siyasi Tarih 1789-1939*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020.

Fatma Sel Turhan, “The Rebellious Kapudan of Bosnia: Hüseyin Kapudan (1802-1834)”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, C. 44, S.44, ss. 457-474.

Gençoğlu, Mustafa, “İşkodra Vilayetinin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/ 1868-1908)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 3, ss. 259-290.

İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa, Haz. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1987.

Kiel, Machiel , “İşkodra”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, ss. 433-434.

Nafiz, Abdurrahman ve Kiramettin, *1912-1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C.I-II, Ankara 2007.

Özkan, Selim Hilmi, "Balkanlarda Bir Osmanlı Şehri (1385-1878)", *Avrasya Etüdlere Balkanlar Özel Sayısı*, C. 50, S. 2, ss. 279-314.

Paşa, Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C. 11-12, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, 1891.

Sancaktar, Caner, "Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 10, S. 2, ss. 23-44.

Uzun, Ahmet, "Tepedelenli Ali Paşa ve Mal Varlığı" *Belleten*, Cilt: LXV, S. 244, ss. 1035-1078.



ARŞİV BELGELERİNE GÖRE İKİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ (20-25 Eylül 1937)*

SECOND TURKISH HISTORY CONGRESS ACCORDING TO ARCHIVE DOCUMENTS (20-25 September 1937)

Ahmet KUŞÇI**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received:25/10/2021 Düzeltme/Revised: 09/12/2021 Kabul/Accepted: 15/12/2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atf / Cite as: Kuşçi, A. (2021). Arşiv Belgelerine Göre İkinci Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 177-191. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.1014472>

ÖZ

Bu çalışmada 20-25 Eylül 1937 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu tarafından İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen İkinci Türk Tarih Kongresi ele alınmıştır. Bu çalışmada İkinci Türk Tarih Kongresi'nin toplanma amacı, İkinci Türk Tarih kongresinde ele alınan tarih tezleri ve kongrenin Türk basınındaki yankıları incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, 1937 yılında Atatürk'ün önderliğinde toplanan İkinci Türk Tarih Kongresini ele almak ve kongrede tartışılan tarih tezlerini ve kongrenin çalışmalarını arşiv belgeleri ışığında ulusal basına yansımalarını incelemektir. Bu amaçla çalışmada, İkinci Türk Tarih Kongresi ne zaman, niçin, nerede ve kim tarafından toplanmıştır sorularına cevap aranmıştır. İkinci Türk Tarih Kongresi'ni tek başına ele alan özgün bir çalışmanın olmayışı bu konuda bir eksiklik olarak görülmekte ve bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi olarak tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Verilerin analizinde ise doküman analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışmada başta arşiv belgeleri olmak üzere Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan kongrenin çalışma tutanakları ve tebliğleri ile birlikte dönemin gazeteleri olan Akşam, Anadolu, Haber, Cumhuriyet, Kurun, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Türk Dili, Ulus, Yeni Asır gazeteleri ile birlikte telif ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, uluslararası alanda tanınmış ilim adamlarının iştirakiyle başlayan ve altı gün süren İkinci Türk Tarih Kongresinin, Atatürk'ün ilim dünyasına açtığı yepyeni çığırını, ana hatları ile bütün dünyaya anlatan tarihi bir vesika olma özelliğini taşıdığı görülmektedir. İkinci Türk Tarih Kongresinin düzenlenmesi Atatürk'ün kurduğu yeni cumhuriyetin sadece Türk milli kültür hayatı için değil aynı zamanda beynelmilel ilim âlemi için de bir tekâmül devresine girildiğini göstermesi açıdan önem arz etmektedir. İkinci Türk Tarih Kongresi, Atatürk'ün sadece Türklere değil tüm insanlığa sunduğu bir irfan armağanı olarak tarihe geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afet İnan, İkinci Türk Tarih Kongresi, Saffet Arıkan, Türk Tarih Kurumu, Ulusal Basın

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

** Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Hatay/Türkiye, kusci Ahmet78@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7168-6466

EXTENDED SUMMARY

In this study, the Second Turkish History Congress held in Istanbul Dolmabahçe Palace by the Turkish Historical Society between 20-25 September 1937 is discussed. In this study, the purpose of the Second Turkish History Congress, the history theses discussed in the Second Turkish History Congress and the echoes of the congress in the Turkish press were examined. The aim of this study is to deal with the Second Turkish History Congress, which was convened under the leadership of Atatürk in 1937, and to examine the history theses discussed at the congress and their reflections on the national press in the light of archival documents. For this purpose, in this study, answers were sought to the questions of when, why, where and by whom the Second History Congress was held. The absence of an original study dealing with the Second Turkish History Congress on its own is seen as a deficiency in this regard and increases the importance of this study.

In this study, historical research method was used as a qualitative research method. In the analysis of the data, the document analysis technique was used. In this study, together with the working minutes and communiqués of the congress published by the Turkish Historical Society, especially the archival documents, the newspapers of the period, Akşam, Anadolu, Haber, Cumhuriyet, Kurun, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Türk Dili, Ulus, Yeni Asır, were copyrighted. and research works were used. According to the results obtained in the study, it is seen that the Second Turkish History Congress, which started with the participation of internationally known scientists and lasted for six days, is a historical document that tells the whole world with its outlines and the brand new ground that Atatürk opened to the world of science. The organization of the Second Turkish History Congress is important in terms of showing that the new republic established by Atatürk has entered a period of evolution not only for the Turkish national cultural life, but also for the international scientific world. The Second Turkish History Congress went down in history as a gift of wisdom that Atatürk presented not only to Turks but to all humanity.

The Second Turkish History Congress was held on 20-25 September 1937 by the Turkish Historical Society in Istanbul Dolmabahçe Palace under the presidency of Saffet Arıkan, Deputy Minister of Education. Papers on history theses were presented at the congress, in which international scientists also participated. Due to the large number of papers presented to the congress, the congress had to carry out its studies in the form of Sections A and B.

The fact that the Second Turkish History Congress was held in Istanbul Dolmabahçe Palace instead of Ankara and that the papers to be read were examined by Atatürk before the congress is an indication that the congress was directed by Atatürk himself. The papers presented at the Second Turkish History Congress, which was convened with the participation of international scientists, were met with great interest and the discussions at the congress were expressed in a free environment.

Although the First Turkish History Congress was a convention that brought together only Turkish intellectuals, the Second Turkish History Congress took its place in the history of Turkish education as an international cultural event that brought together international academics from many different disciplines such as Archeology and Anthropology. Another feature that distinguishes the Second Turkish History Congress from the first is that no criticism was brought to the theses presented at the Second Turkish History Congress. This situation can be accepted as an indication that the Turkish History Thesis is now accepted.

After the Second Turkish History Congress, a series of decisions were taken. First of all, the Turkish History Thesis chair was established under the Ankara Faculty of Language, History and Geography, and the Vice President of the Turkish Historical Society, Afet İnan, was appointed to this chair by the decision of the Council of Ministers. With a decree issued in 1940, it was accepted that the Turkish Historical Society, which examined Turkish history and published the results it obtained, and gained worldwide appreciation for its studies on this subject, was deemed to be the Menafii Umumiye Hadım Cemiyeti (Public Beneficial Association).

As a result, the fact that the Second Turkish History Congress was held under the auspices of Atatürk himself and Atatürk's frequent participation in the congress meetings ensured that this event was given special importance and ensured that the congress studies were given wide coverage in the national press. The opening of the history exhibition the day before the congress is also an indication that the public's attention is sought to be drawn on the congress. Although the First Turkish History Congress was of a national nature, the Second Turkish History Congress gained an international character with the participation of foreign scientists. By organizing the Second Turkish History Congress, the Turkish Historical Society implemented the shortest way to introduce Turkey to large masses, the world of science and the world public opinion.

Key Words: Afet İnan, Second Turkish History Congress, Saffet Arıkan, Turkish Historical Society, National Press

GİRİŞ

İkinci Türk Tarih Kongresi'nin hazırlıklarına aylar öncesinden başlanmıştır. 24 Mayıs 1937 tarihinde kongrenin ne şekilde düzenleneceğine dair ön raporu Atatürk'ün onaylamasıyla kongre hazırlıkları için çalışmalar başlamıştır. Kongre organizasyonu iki heyet şeklinde çalışmıştır. Bunlardan biri kongrede okunacak olan tez ve tebliğleri inceleyip yayınlatacak olan tezler ve tebliğler komisyonu diğeri ise tarih sergisini hazırlamakla görevli heyettir.¹ Kongreye katılımı kabul edilen Türk ve yabancı bilim adamlarının bildiri özetlerini veya tam metinleri Temmuz ayına Türk Tarih Kurumu'na gönderilmesi istenmiştir. Türk Tarih Kurumu'na gelen bu bildirimler önce bir komisyonda incelenip yazım yanlışları düzeltilmiştir. Daha sonra Türkçe bildirimler yabancı dillere, yabancı bildirimler de Türkçeye çevrilmiştir. Bu bildirimler broşür halinde basılıp kongre üyelerine dağıtılmıştır.² Ayrıca Dahiliye Vekili, bir yazı göndererek Eylül ayında İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda İkinci Türk Tarih Kongresinin toplanacağı ve bu münasebetle sarayın muayede salonunda bir Türk Tarih Müzesi'nin kurulacağı ve bu müzenin cumhuriyet devrine ait bölümünde Atatürk'ün milli mücadeleye başladığı ilk günden itibaren tarihi, askeri, siyasi ve hukuki vesikaların teşhis olunacağı ve teşhis edilecek belgelerin hukuki belgelerin tanziminde İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bozkurt'un, dahili siyaset ve Büyük Millet Meclisine ait kısmının düzenlenmesinde ise Kütahya Milletvekili Recep Peker'in görevlendirildiğini bildirmiştir.³

Türk Tarih Kurumu Başkanı, Başbakanlığa gönderdiği bir yazıda İkinci Türk Tarih Kongresi ve tarih sergisinin masrafları için 10 bin liraya ek olarak 79 bin 170 lira daha bütçe verilmesini talep etmiştir.⁴ Ayrıca Türk Tarih Kurumu kongre ve sergi masrafları için Adliye Bakanlığında 1.000 lira, Hariciye Bakanlığında 1.000 lira, Maliye Bakanlığında 5.000 lira, Dahiliye Bakanlığında 3.000 lira, Ziraat Bakanlığında 1.000 lira, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığında 1.000 lira, İktisat Bakanlığında 5.000 lira, İnhisarlar ve Gümrük Bakanlığında 3.000 lira ve Bayındırlık Bakanlığında 5.000 lira olmak üzere bakanlıklardan toplam 25.000 lira para talep etmiştir.⁵ Türk Tarih Kurumu ayrıca İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel'den Lozan anlaşması hakkında en fazla yarım saat sürecek bir inceleme/konuşma metni ile yabancı ilim adamları için Fransızcaya tercüme ettirilecek iki sayfalık bir özet metin de istemiştir.⁶ Ayrıca CHP, İzmit Halkevinin İkinci Türk Tarih Kongresine delege olarak gönderdiği İzzet Arın'ın harcırah işlemleri için 5 lira 58 kuruş göndermiş ve Niğde Halkevi üyesi Hüseyin Ulusoy'un yolluk masraflarını karşılamıştır.⁷ Kongreye Başbakanlık adına Neşriyat-Müdevvenat ve Yazı İşleri Daire Müdürleri Bahattin Kutay ve Rıza Ertan iştirak etmiştir.⁸

Tablo 1: Kongreye Davet Edilen Yabancı İlim Adamları

| Sıra No | Geldiği Ülke ve Görevi | Ünvanı-Adı |
|---------|--|---------------|
| 1 | Almanya-Berlin Devlet Müzesi | Dr. Andrae |
| 2 | Almanya-Turova ve Bergama Hafiri | Dr. Dörpfeld |
| 3 | Almanya-Berlin Üniversitesi | Dr. Hartmann |
| 4 | Almanya-Berlin Kaiser Friedrich Müzesi | Dr. Kühnel |
| 5 | Almanya-Berlin Kaiser Friedrich Müzesi | Dr. Sarre |
| 6 | Almanya-Berlin Devlet Arşivi Müdürü | Prof. Scheele |

¹ Türk Tarih Kurumu, *İkinci Türk Tarih Kongresi İstanbul: 20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 1.

² Muzaffer Göker, "İkinci Türk Tarih Kongresi". *Belleten*, C. 2, S. 5-6, s. 1-4.

³ *BCA*, 490/1-1174/122/1/76-78, 14 Eylül 1937.

⁴ *BCA*, 030/10/1-2-229/541/19, 3 Eylül 1937.

⁵ *BCA*, 030/10-117/817/10, 16 Haziran 1937.

⁶ *BCA*, 030/10-117/817/13, 04 Eylül 1937.

⁷ *BCA*, 490/10-1549/304/2/14, 13 Mayıs 1938.

⁸ *BCA*, 030/10-117/817/14, 11 Eylül 1937.

| | | |
|----|------------------------------------|-----------------------|
| 7 | Avusturya-Viyana Üniversitesi | Doç. Brandeustein |
| 8 | Avusturya-Viyana Üniversitesi | Doç. Hanjar |
| 9 | Avusturya-Viyana Üniversitesi | Prof. Menghin |
| 10 | Avusturya-Viyana Üniversitesi | Prof. Koppers |
| 11 | Avusturya-? | Prof. Melzig |
| 12 | Çekoslovakya-Prag Üniversitesi | Prof. Rypka |
| 13 | Yugoslavya-Belgrat Üniversitesi | Prof. Fehim Bayrakdar |
| | | Oriteh |
| 14 | Romanya-Bükreş Milli Müzesi | Dr. Nestor |
| 15 | Macaristan-Sofya | Prof. Feher Geza |
| 16 | Macaristan-Budapeşte Üniversitesi | Doç. Fettich |
| 17 | Macaristan-? | Prof. Moravesik |
| 18 | Macaristan- Budapeşte Üniversitesi | Prof. Alföldi |
| 19 | Macaristan-Macar İlimler Akademisi | Prof. Kont Zichy |
| 20 | Lehistan-Varşova Üniversitesi | Doç. Przeworski |
| 21 | İtalya-Roma Üniversitesi | Prof. Rossi |
| 22 | İsviçre-Jönev Üniversitesi | Prof. Pittard |
| 23 | İsviçre-? | Prof. Deonna |
| 24 | İsveç-İsveç İlimler Akademisi | Prof. Arne |
| 25 | İsveç-Upsala Üniversitesi | Prof. Persson |
| 26 | İngiltere-Edinbourg Üniversitesi | Prof. Childe |
| 27 | İngiltere-Oxford Üniversitesi | Prof. Myres |
| 28 | Yunanistan-Kandiye Heraklion Müze | Prof. Marinatos |
| | Müdürü | |
| 29 | Fransa-? | Prof. Deleporte |
| 30 | Fransa-Toulouse Üniversitesi | Prof. Valois |
| 31 | Fransa-? | Prof. Pere Azais |

Kaynak: Akşam, 20 Eylül 1937: 1-5; Türk Tarih Kurumu, 2010.

Tablo-1’de görüldüğü gibi İkinci Türk Tarih Kongresi’ne Almanya’dan altı, Avusturya’dan beş, Macaristan’dan beş, Fransa’dan üç, İsviçre’den iki, İsveç’ten iki, İngiltere’den iki, Yunanistan’dan bir, Lehistan’dan bir, İtalya’dan bir, Çekoslovakya’dan bir, Yugoslavya’dan bir, Romanya’dan bir olmak üzere toplam 31 yabancı bilim adamı katılmıştır. Ayrıca 23 Temmuz 1937 tarihinde çıkarılan bir kararname ile İkinci Türk Tarih Kongresi’ne Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Irak, İsveç, İsviçre, Macaristan, Mısır, Polonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan gibi ülkelerden Türk Dil Kurumu’nun misafiri olarak davet edilen bilim adamlarına buldukları ülkelerdeki Türk konsoloslukları tarafından davetiyelerini ibraz edenlere ücretsiz vize verilmesi kararlaştırılmıştır.⁹ Yabancı bilim adamlarının İstanbul’daki Tokatlıyan otelinde konaklamaları sağlanmış ve otelin önüne yabancı bilim adamlarının geldikleri ülkelere ait bayraklar asılmıştır.¹⁰

Kongreden bir gün önce Afet İnan tarafından yabancı bilim adamlarına Ertuğrul yatında bir çay ziyafeti verilmiştir.¹¹ Sovyet tarihçiler de kongreye davet edilmiş olmasına rağmen Dışişleri Bakanlığına bildirdikleri yazı ile yoğunluklarından dolayı kongreye katılamayacaklarını bildirmişlerdir.¹² Ayrıca 14 Temmuz 1937 tarihinde İkinci Türk Tarih Kongresi’nin hatırası için resimleri Türk Tarih Kurumu tarafından tespit olunacak 100 bin posta pulunun bastırılması için bir kararname çıkarılmıştır.¹³

⁹ BCA, 030/18/1/2-77/68/4, 23 Temmuz 1937.

¹⁰ Akşam, 14 Eylül 1937, s. 1-4; Y. Emre Özkul, *Siyaset – Tarih İlişkisi Bağlamında Atatürk Dönemi Tarih Kongreleri (1932-1937)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2017, s. 57.

¹¹ Akşam, 20 Eylül 1937, s. 1-5.

¹² BCA, 030/10-117/817/11, 20 Ağustos 1937.

¹³ BCA, 30/18/1/2-77/65/7, 14 Temmuz 1937.

Tablo 2: *Halkevlerinin İkinci Türk Tarihine Gönderdikleri Delegeler*

| No | Sıra | Halkevi | Adı-Soyadı | Mesleği |
|----|------|------------|----------------------|---|
| | 1 | Kayseri | A.Naci Özsun | Hususi İdare Avukatı |
| | 2 | Ankara | Refik Epikran | Erkek Lisesi Resim Öğretmeni |
| | 3 | Kastamonu | Ş. Süleyman Onurkan | Kastamonu Lisesi Tarih Öğrt. |
| | 4 | Bolu | Tayyar Çulha | Sosyal Yardım Şube Başkanı |
| | 5 | Antalya | Nahit Tarhan | Dil-Tarih Komitesi Başkanı |
| | 6 | Erzurum | Ömer Duygun | Erzurumu Gazi Okulu Öğrt. |
| | 7 | Niğde | Hüseyin Ulusoy | 23 Nisan Okulu Başöğretmeni |
| | 8 | Beyoğlu | Ekrem Tur | Beyoğlu Halkevi Başkanı |
| | 9 | Diyarbakır | T. Cahit ÇUBUKÇU | Diyarbakı Gazetesi Baş Muharriri |
| | 10 | Zonguldak | Hilmi Uluğ | Zonguldak Vilayeti Mektupçusu |
| | 11 | Bursa | Şevket İşcan | Tarih Öğretmeni |
| | 12 | Gaziantep | Sabahat Göğüş | Ankara DTCF Müdavimi |
| | 13 | Eskişehir | Cemal Duru | Edebiyat Öğretmeni |
| | 14 | Samsun | Naşit Arı | Dil-Tarih, Şube Komitesi Üyesi |
| | 15 | İzmir | Hüsnü ? | Erkek Lisesi Tarih Öğretmeni |
| | 16 | Balıkesir | Mükerrem Kamil Su | Lise Öğretmeni |
| | 17 | Aydın | Etem Kadri Mendres | Aydın Halkevi Başkan Vekili |
| | 18 | Konya | Faik Soyman | Emekli Tarih Öğretmeni |
| | 19 | Üsküdar | Reşat Kaynar | Haydarpaşa Lisesi Tarih Öğretmeni |
| | 20 | Afyon | Galip Demirer | Afyon Halkevi Başkanı |
| | 21 | Isparta | H. Hüsnü Özdamar | Isparta Saylavı |
| | 22 | Adana | Halit Sarıkaya | Adana Erkek Lisesi Müdürü |
| | 23 | Denizli | Hüseyin Vasıf Isıkan | Kültür Müdürü |
| | 24 | Eminönü | Halit Bayrı | İstanbul Belediyesi İktisat Müdür Yrd. |
| | 25 | İzmit | İzzet Arın | İzmit Halkevi Üyesi |

Kaynak: *BCA*, 490/1-1174/122/64/1, 14 Eylül 1937).

Tablo-2’de görüldüğü gibi Halkevleri Genel Başkanlığı, farklı şehirlerden ve çeşitli meslek gruplarından oluşan toplam 25 delegeyi İkinci Türk Tarih Kongresi’ne temsilci olarak göndermiştir.

1. Kongrenin Açılışı ve Amacı

Resim 1: İkinci Türk Tarih Kongresinin Açılışı



Kaynak: *Akşam*, 21 Eylül 1937.

Resim 1’de görüldüğü gibi İkinci Türk Tarih Kongresi, 20 Eylül 1937 tarihinde Dolmabahçe Sarayı’nda Atatürk’ün huzurunda Kültür Bakanı Saffet Arıkan tarafından saat 15:00’te açılmıştır. Kongreye milletvekilleri, Türk Profesörler, Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu üyeleri, İstanbul’daki yabancı dil öğretmenleri, ortaokul ve lise tarih öğretmenleri, 31 yabancı bilim adamı ile davetliler katılmıştır. Kongreye iştirak eden yabancı bilim adamları kongrenin açıldığı gün Taksim abidesine giderek bir çelenk koymuşlardır.¹⁴ Kongreye gelenlere yapılan inkılapların anlatıldığı birer broşür ile üzerinde “*İkinci Türk Tarih Kurultayı: Eylül 1937*” yazılı birer rozet verilmiştir.¹⁵ Ayrıca kongre başlamadan önce İkinci Türk Tarih Kongresi münasebetiyle hazırlanmış olan tarih sergisi de Atatürk’ün katılımıyla saat 10:00’da açılmıştır. Tarih sergisine Atatürk’le birlikte milletvekilleri, generaller, siyasi müsteşarlar, elçiler, vekaletler erkanı ve gazeteciler de katılmıştır.¹⁶ Tarih sergisi, Taş devrini ayrılmış olan A bölümü, milattan önce Anadolu, Türkistan, İran, Sümer ve Mısır uygarlıklarına ayrılmış olan B bölümü, milattan önce ikinci bin yılda Asur ve Eti ticaret kolonilerine ayrılmış olan C bölümü ve buna müteakip cumhuriyet devrine kadar olan diğer kısımlardan oluşmuştur.¹⁷ Falih Rıfkı Atay, *Tan* gazetesindeki “*Tarih Kongresi*” başlıklı yazısında Türk Tarih Kurumunun tüm araştırmalarında vesikalara, metinlere ve kazılara ne kadar ehemmiyet verdiğini ve araştırmaları maddesiz edebiyattan uzak tutmak istediğini ispat ettiğini belirtmiştir.¹⁸

Kongrenin açış konuşmasını Türk Dil Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel yapmıştır. Çambel, yaptığı konuşmada İkinci Türk Tarih Kongresinin toplanma amacının senelerdir ilmi

¹⁴ *Türk Dili*, 21 Eylül 1937, s. 1.

¹⁵ *Son Posta*, 21 Eylül 1937, s. 1.

¹⁶ *Kurun*, 21 Eylül 1937, s. 1.

¹⁷ *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1937, s. 1.

¹⁸ *Tan*, 21 Eylül 1937, s. 5.

araştırmalarda elde edilen neticelerin hem Türk bilim adamlarının hem de Türkiye'ye gelen yabancı bilim adamlarının tetkikine sunmak olduğunu belirtmiştir. Çambel, İkinci Türk Tarihi Kongresinde yapılacak olan çalışmaların tarihi hakikatlerin bir kat daha aydınlatılmasına yardım edeceğini söyleyerek konuşmasına son vermiştir.¹⁹ Daha sonra Kongrenin divan kurulu seçimine geçilmiştir. Kongre Başkanlığına Maarif Vekili Saffet Arıkan, Kongre Asbaşkanlığına Afet İnan, Kongre Fahri Başkanlığına ise İsviçreli Prof. Pittard seçilmiştir. Maarif vekili Saffet Arıkan kongrenin toplanma amacını ve Türk Tarih Kurumunun faaliyetlerini anlatan bir konuşma yapmıştır.²⁰

2. Kongrede Komisyonların Kurulması ve Çalışmaları

Kongrede çalışmaları yürütmek amacıyla iki komisyon kurulmuştur. Bunlardan birincisi Prehistoryadan ortaçağa kadar incelemelerde bulunacak A Seksiyonu (Bölümü) ve ortaçağdan itibaren günümüze kadar ele alacak olan B Seksiyonu (Bölümü)'dür.

Tablo 3: Kongre Başkanlık Divanı

| No | Sıra- | Adı-Soyadı | Görevi |
|----|-------|-----------------------|----------------------|
| 1 | | Saffet Arıkan | Kongre Başkanı |
| 2 | | Eugene Pittard | Kongre Fahri Başkanı |
| 3 | | Hasan Cemil Çambel | Kongre Asbaşkanı |
| 4 | | Halil Ethem Eldem | Kongre Asbaşkanı |
| 5 | | Afet İnan | Kongre Asbaşkanı |
| 6 | | Mesih Gürer | Kongre Sekreteri |
| 7 | | Sıdika İnankur | Kongre Sekreteri |
| 8 | | Reşat Kaynar | Kongre Sekreteri |
| 9 | | İsmail Müştak Mayakon | Kongre Sekreteri |
| 10 | | Fakihe Öymen | Kongre Sekreteri |
| 11 | | Faik Reşit Unat | Kongre Sekreteri |
| 12 | | Kemal Ünal | Kongre Sekreteri |

Kaynak: Anadolu, 21 Eylül 1937: 1, Türk Tarih Kurumu, 2010.

Tablo-3'te görüldüğü gibi Kongrenin başkanlık divanı bir başkan, bir fahri başkan, üç asbaşkan ve yedi sekreter olmak üzere toplam 12 kişiden oluşmuştur.

Tablo 4: A Bölümü Yönetim Kurulu

| No | Sıra- | Adı-Soyadı | Görevi |
|----|-------|--------------------------|--------------|
| 1 | | Prof. Yusuf Hikmet Bayur | Başkan |
| 2 | | Prof. Menghin | Fahri Başkan |
| 3 | | Prof. Myres | Fahri Başkan |
| 4 | | Prof. Axel Persson | Fahri Başkan |
| 5 | | Doç. Prezeworski | Fahri Başkan |
| 6 | | Prof. Kont E. Zichy | Fahri Başkan |
| 7 | | Dr. S. Marinatos | Fahri Başkan |
| 8 | | Doç. Sadi Irmak | Sekreter |
| 9 | | Prof. Şevket Aziz Kansu | Sekreter |
| 10 | | Dr. Hamit Z. Koşay | Sekreter |
| 11 | | Doç. Arif Müfid Mansel | Sekreter |

Kaynak: Türk Tarih Kurumu, 2010.

Tablo-4'te görüldüğü gibi A Bölümü Yönetim Kurulu bir başkan, altı fahri başkan ve dört sekreter olmak üzere toplam 11 kişiden oluşmuştur.

¹⁹ *Ulus*, 21 Eylül 1937, s. 1.

²⁰ *Anadolu*, 21 Eylül 1937, s. 1.

Tablo 5: B Bölümü Yönetim Kurulu

| No | Sıra- | Adı-Soyadı | Görevi |
|----|-------|---------------------------|--------------|
| 1 | | Halil Ethem Eldem | Başkan |
| 2 | | Prof. Hartman | Fahri Başkan |
| 3 | | Prof. Rypka | Fahri Başkan |
| 4 | | Prof. A. Gabriel | Fahri Başkan |
| 5 | | Prog. Rossi | Fahri Başkan |
| 6 | | Prof. Fehim Bayraktareviç | Fahri Başkan |
| 7 | | Dr. John Nestor | Fahri Başkan |
| 8 | | Doç. Cavit Baysum | Sekreter |
| 9 | | Prof. Hamit Sadi Selen | Sekreter |
| 10 | | Dr. Nusret Hızır | Sekreter |
| 11 | | Doç. Enver Ziya Karal | Sekreter |

Kaynak: Türk Tarih Kurumu, 2010.

Tablo-5'te görüldüğü gibi B Bölümü Yönetim Kurulu bir başkan, altı fahri başkan ve dört sekreter olmak üzere toplam 11 kişiden oluşmuştur. Ancak bu bölümde Halil Ethem Eldem rahatsız olduğu için başkanlığı Prof. Fuat Köprülü yapmıştır.

Kongrenin ikinci gününde beş yabancı, iki Türk profesör konuşma yapmıştır. İlk olarak Prof. Pittar Neolitik devirde Ön Asya ile Avrupa arasındaki münasebetleri anlatan bir konuşma yapmıştır. Daha sonra Necmi Dilmen Türk tarih tezinde güneş-dil teorisinin yeri ve önemi, Prof. Landsberger Ön Asya tarihinin esas meseleleri, Prof. Andrea, Sümerlerin sanatları, Arif Müfit Mansel Ege tarihinde Akarlar meselesi, Prof. Dörpfeld Truva-Hisarlık hafriyatı, Prof. Blegen Truva hafriyatı başlıklı konuşmalarını yapmışlardır.²¹

İkinci Türk Tarih Kongresi, 22 Eylül 1937 tarihinde saat 14:15'te Kongre Asbaşkanı Hasan Cemil Çambel'in başkanlığında toplanmıştır. Öğleden önce komisyonların çalışması olmadığı için kongreye iştirak eden yabancı bilim adamları Topkapı Sarayı, Yerebatan Sarnıcı, Ayasofya ve Sultanahmet camilerini gezmişlerdir.²² Kongrenin üçüncü gününde öğleden sonraki oturumunda bir konuşma yapan Prof. Yusuf Ziya Özer, Türklerin önemli bir kolu olan Subar ve Avarların Filistin, Mısır ve Avrupa'ya medeniyet götürdüklerini coğrafi yer isimleriyle karşılaştırarak izah etmiştir. Ayrıca Türklerin, batıda ve Yakındoğu'da kurduğu şehirlerin isimlerini belirtmiştir.²³ Daha sonra söz alan Yunanlı Profesör Marinatos, konuşmasında beşeriyetin beşiğinin Asya, kültürün beşiğinin ise Anadolu olduğunu söylemiştir.²⁴ Ayrıca Sovyet Akademisi ve Roma Üniversitesi çektikleri telgraflarla kongreyi selamlamışlardır.²⁵

Kongrenin dördüncü gününde A ve B bölüm komisyonları çalışmalarına saat 09:30'da başlamıştır. Genel toplantı ise öğleden sonra saat 14:00'te yapılmıştır.²⁶ (Bu toplantı İsviçreli Profesör Pittardın başkanlığında toplanmıştır. Başkan, konuşma yapması için sözü Profesör Menghin'e vermiştir. Menghin konuşmasında MÖ 3. Bin yılındaki Anadolu ve Avrupa'daki medeniyetlerden bahsetmiştir.²⁷ Kongre beşinci gününde Afet İnan'ın Başkanlığında saat 14:15'te toplanmıştır. Toplantının sekreterliğini Münire Güner ile Faik reşit Unat yapmıştır. Önceki günkü tutanaklar okunup kabul edildikten sonra Başkan sözü Prof. Gabriel'e vermiştir. Prof. Gabriel konuşmasında Anadolu'daki Selçuklulara ait abidelerin layıkıyla tanınmadığını

²¹ *Son Telgraf*, 21 Eylül 1937, s. 1.

²² *Yeni Asır*, 23 Eylül 1937, s. 3.

²³ *Son Posta*, 23 Eylül 1937, s. 11.

²⁴ *Yeni Asır*, 23 Eylül 1937, s. 3.

²⁵ *Akşam*, 23 Eylül 1937, s. 1.

²⁶ *Tan*, 24 Eylül 1937, s. 1.

²⁷ *Haber*, 24 Eylül 1937, s. 7.

ve nerelerde Selçuklulara ait eserlerin bulunduğunu anlatmıştır. Prof. Gabriel'den sonra başkan sözü Prof. Şevket Aziz Kansu'ya vermiştir. Kansu yaptığı konuşmada Selçuklu tarihinin ana hatlarından kısaca bahsettikten sonra Selçuklu Türklerinin hangi beşer tipine dahil olduklarına dair izahatta bulunmuştur.²⁸

3. Kongrenin Kapanışı ve Kongrede Alınan Kararlar

Kongrenin kapanış toplantısı 25 Eylül 1937 tarihinde saat 14:00'de Maarif Vekili Saffet Arıkan başkanlığında yapılmıştır. Oturumun sekterliğini ise Faik Reşit ile Fakihe Öymen yapmıştır.²⁹ Sabahki oturumda kongrenin A bölümü umumi toplantı salonunda B bölümü de sarayın yukarı kat salonunda toplanmıştır. A ve B bölümleri saat 09:30'dan saat 12:00'ye toplanarak çalışmalarını bitirmiştir.³⁰ A bölümünde Prof. Kerim Sümer riyaziyesinin esas ve mahiyetine dair raporunu, Prof. Fettich Seket'te bulunan bir prens mezarı hakkındaki tebliğini, Hüsnü Hamid riyaziye tarihinde Türk okulu, Prof. Przeworki Anadolu'da tunç kalıntılarının ehemmiyetini, Salih Murad iki Türk aliminin medeniyet hizmetleri, Besim Darkot iklim tarihinin son safhalarına dair bazı görüşleri, Şükrü Akkaya Sümer dilinin Babil diline tesiri ile ilgili tezler sunulmuştur. B bölümünde Prof. Wittemore Ayasofya mozaikleri, Mükrimin Yinanç XII. Asır tarihçileri, Şevki Uludağ tıp ilmi ve Osmanlı Türkleri, Süheyl Ünver ortaçağda Türkçe takrir konulu tebliğlerini sunmuşlardır.³¹

Öğleden sonraki toplantıya Atatürk ve beraberindeki bazı milletvekilleri de katılmıştır. Başkan sözü ilk olarak Prof. Hartmann'a vermiştir. Hartmann konuşmasında Atatürk ve Türk Tarih Kurumu'nun dünya medeniyet tarihini aydınlatmak hususundaki çalışmalarından takdirle bahsetmiştir. Hartmann'ın konuşmasından sonra oturuma 10 dakika ara verilmiştir. Aradan sonra başkan sözü Afet İnan'a vermiştir. Afet İnan konuşmasına "*En büyük Türk bayanlar ve baylar*" diye başlamıştır.³² Afet İnan konuşmasında Türklerin yaratıcılık ve inkılapçılık vasıfları üzerinde durmuştur.³³ Kongrenin kapanmasından sonra Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ tarafından Tarabya'daki Sümer Palas otelinde kongreye iştirak eden yerli ve yabancı bilim adamlarına bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafette Afet İnan ve Muhittin Üstündağ tarafından bir konuşma yapılmıştır.³⁴

İkinci Türk Tarih Kongresinden sonra bir dizi kararlar alınmıştır. İlk olarak Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesine bağlı olarak Türk Tarih Tezi kürsüsü kurulmuş ve bu kürsüye de Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Afet İnan Bakanlar Kurulu kararı ile atanmıştır.³⁵ 1940 yılında çıkarılan bir kararname ile Türk tarihini inceleyip elde ettiği neticeleri yayınlayan ve bu konudaki çalışmaları ile dünya çapında takdir toplayan Türk Tarih Kurumu'nun Menafii Umumiye Hadım Cemiyeti (Kamuya Yararlı Dernek) sayılması kabul edilmiştir.³⁶ İkinci Türk Tarih Kongresi'nde arkeolojik faaliyetler, Türk dilinin menşei, Türklerin ilkçağ uygarlıkları ile bağlantısı ve Türk dilinin kökeni gibi konuların öne çıktığı görülmektedir.³⁷ Türk Tarih

²⁸ *Kurun*, 25 Eylül 1937, s. 1-2.

²⁹ *Kurun*, 26 Eylül 1937, s. 1-2.

³⁰ *Yeni Asır*, 26 Eylül 1937, s. 3.

³¹ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1937, s. 1-8.

³² *Akşam*, 26 Eylül 1937, s. 1-7.

³³ *Ulus*, 26 Eylül 1937, s. 1.

³⁴ *Son Telgraf*, 26 Eylül 1937, s. 1.

³⁵ *BCA*, 30/18/1/2-85/91/15, 26 Ekim 1938.

³⁶ *BCA*, 30/18/1/2-92/99/16, 21 Ekim 1940.

³⁷ Kenan Pala, *Atatürk Dönemi Türk Tarih Kongreleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2008, s. 82.

Kurumu, İkinci Türk Tarih Kongresi'nden sonra 1938 yılında kongrede sunulan tezler doğrultusunda Türk tarih tezini savunan kitap yayınlamıştır.³⁸

SONUÇ

İkinci Türk Tarih Kongresi 20-25 Eylül 1937 tarihleri arasında Maarif Vekili Saffet Arıkan başkanlığında İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenmiştir. Uluslararası bilim adamların da katılım gösterdiği kongrede tarih tezlerine ait bildirimler sunulmuştur. Kongreye sunulan bildirimlerin fazla olmasından dolayı kongre çalışmalarını A ve B Sektörleri şeklinde yürütmek zorunda kalmıştır.

İkinci Türk Tarih Kongresi'nin Ankara yerine İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda toplanması ve okunacak bildirimlerin kongreden önce Atatürk tarafından incelenmesi kongrenin bizzat Atatürk tarafından yönlendirildiğinin bir göstergesidir. Uluslararası bilim adamlarının katılımıyla toplanan İkinci Türk Tarih Kongresi'nde sunulan bildirimler büyük bir ilgiyle karşılanmış ve kongredeki görüşmeler serbest bir ortamda dile getirilmiştir.

Birinci Türk Tarih Kongresi sadece Türk münevverlerini bir araya getiren bir kurultay olmasına rağmen İkinci Türk Tarih Kongresi, Arkeoloji, Antropoloji gibi birçok farklı disipline sahip uluslararası akademisyenleri bir araya toplayan enternasyonal bir kültür hadisesi olarak Türk eğitim tarihindeki yerini almıştır. İkinci Türk Tarih Kongresi'ni birincisinden ayıran diğer bir özellik ise İkinci Türk Tarih Kongresi'nde sunulan tezlere herhangi bir eleştiri getirilmemiş olmasıdır. Bu durum Türk Tarih Tezinin artık kabul edildiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Sonuç olarak, İkinci Türk Tarih Kongresi'nin bizzat Atatürk'ün himayesi altında toplanması ve Atatürk'ün kongre toplantılarına sık sık katılması bu hadiseye özel bir önem gösterilmesini sağlamış ve kongre çalışmalarına ulusal basında geniş bir şekilde yer verilmesini sağlamıştır. Kongrenin açılmasından önceki gün tarih sergisinin açılması da kamuoyunun dikkatinin kongre üzerine çekilmek istendiğinin bir göstergesidir. Birinci Türk Tarih Kongresi ulusal nitelikte olmasına rağmen İkinci Türk Tarih Kongresi yabancı bilim adamlarının katılımıyla uluslararası bir mahiyet kazanmıştır. Türk Tarih Kurumu, İkinci Türk Tarih Kongresini düzenlemekle büyük kitlelere, ilim dünyasına ve dünya kamuoyuna Türkiye'yi tanıtanın en kestirme yolunu uygulamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, 030/10-117/817/10, 16 Haziran 1937.

BCA, 30/18/1/2-77/65/7, 14 Temmuz 1937.

BCA, 030/18/1/2-77/68/4, 23 Temmuz 1937.

BCA, 030/10-117/817/11, 20 Ağustos 1937.

BCA, 030/10/1-2-229/541/19, 3 Eylül 1937.

BCA, 030/10-117/817/13, 04 Eylül 1937.

BCA, 030/10-117/817/14, 11 Eylül 1937.

BCA, 490/1-1174/122/64/1, 14 Eylül 1937.

³⁸ Orhan Türkdoğan, "50. Yılında Atatürk'ün Dil ve Tarih Tezi", *Türk Milli Eğitimi Birinci Kurultayı Tebliğleri*, Ankara 1979, s. 64.

BCA, 490/1-1174/122/1/76, 14 Eylül 1937.

BCA, 490/1-1174/122/1/78, 14 Eylül 1937.

BCA, 490/10-1549/304/2/14, 13 Mayıs 1938.

BCA, 30/18/1/2-85/91/15, 26 Ekim 1938.

BCA, 30/18/1/2-92/99/16, 21 Ekim 1940.

Resmi Yayınlar

Türk Tarih Kurumu, *İkinci Türk Tarih Kongresi İstanbul: 20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 14 Eylül 1937.

Akşam, 20 Eylül 1937.

Akşam, 21 Eylül 1937.

Akşam, 23 Eylül 1937.

Akşam, 26 Eylül 1937.

Anadolu, 21 Eylül 1937.

Haber, 24 Eylül 1937.

Cumhuriyet, 21 Eylül 1937.

Cumhuriyet, 26 Eylül 1937.

Kurun, 21 Eylül 1937.

Kurun, 25 Eylül 1937.

Kurun, 26 Eylül 1937.

Son Posta, 21 Eylül 1937.

Son Posta, 23 Eylül 1937.

Son Telgraf, 21 Eylül 1937.

Son Telgraf, 26 Eylül 1937.

Tan, 21 Eylül 1937.

Tan, 24 Eylül 1937.

Türk Dili, 21 Eylül 1937.

Ulus, 21 Eylül 1937.

Ulus, 26 Eylül 1937.

Yeni Asır, 23 Eylül 1937.

Yeni Asır, 26 Eylül 1937.

Kitap ve Makale ve Tezler

Aydın Suavi, "Türk Tarih Tezi ve Halkevleri", *Kebikeç*, S. 3, ss. 107-130.

Göker Muzaffer "İkinci Türk Tarih Kongresi". *Bellekten*, C. 2, S. 5-6, ss. 1-4.

Özkuş, Y. Emre, Siyaset – Tarih İlişkisi Bağlamında Atatürk Dönemi Tarih Kongreleri (1932-1937), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2017.

Pala Kenan Atatürk Dönemi Türk Tarih Kongreleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2008.

Türkdoğan Orhan “50. Yılında Atatürk’ün Dil ve Tarih Tezi”, Türk Milli Eğitimi Birinci Kurultayı Tebliğleri, Ankara 1979.

Ekler

Ek 1: Yabancı Bilim Adamlarına Ücretsiz Vize Verilmesi Hakkında Kararname

| | | | | | |
|--|--------------------------------------|--------------------------------|---------------------------------|--|--|
| T. C. BAŞVEKÂLET KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ | | Kararname | | T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ | |
| Karar sayı: 2 <u>4153</u> | | | | | |
| <p>Eylülde Dolmabahçe Sarayında toplanacak İkinci Türk Tarih Kongresine Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Irak, İsveç, İsviçre, Macaristan, Mısır, Polonya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan memleketlerinden Kurumun misafiri olmak üzere davet edilen bilimlere, buldukları memleketlerdeki Türk konsoloslukları tarafından davetiyelerini ibraz ile müracaatları halinde meccanî vize verilmesi; Hariciye Vekillığının 22/7/1937 tarih ve 16058/458 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 23/7/1937 tarihinde onanmıştır.</p> | | | | | |
| 23/7/1937 | | | | | |
| REİSİCUMHUR <i>K. Atatürk</i> | | | | | |
| Bğ. V. <i>[Signature]</i> | Ad. V. <i>[Signature]</i> | M. M. V. <i>[Signature]</i> | Da. V. <i>[Signature]</i> | | |
| Ha. V. <i>[Signature]</i> | Ma. V. V. <i>[Signature]</i> | Mf. V. <i>[Signature]</i> | Na. V. V. <i>[Signature]</i> | | |
| İk. V. <i>[Signature]</i> | S. İ. M. V. V. <i>[Signature]</i> | G. İ. V. <i>[Signature]</i> | Zr. V. <i>[Signature]</i> | | |
| 080 18 01 02 77 68 4 | | | | | |

Kaynak: BCA, 030/18/1/2-77/68/4, 23 Temmuz 1937.

Ek 2: Denizli Halkevi'nin İkinci Türk Tarih Kongresi'ne Gönderdiği Delege

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

4 Eylül 1937

C.H.P.
DENİZLİ HALKEVİ
Yönetim kurulu Başkanlığı


Sayı
154

C . H . P . Genel Sekreterliğine

24.8.937 tarih ve 5/1053 sayılı genelgeye cevap:
İkinci Türk Tarih Kurultayına iştirak edecek Halkevleri
muraahhası olarak evimiz yönetim kurulu üyesinden aşağıda adı, soy
adı ve vazifesi yazılı arkadaş seçilmiş ve üç adet fotoğrafı ili
şik olarak sunulmuştur. Arzeder, saygılarımı sunarım.

Halkevi Başkanı
E. Kaymakçı



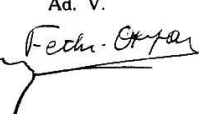
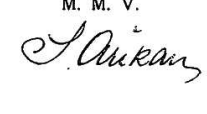
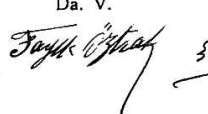
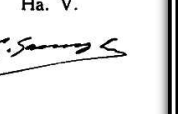
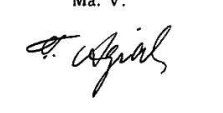
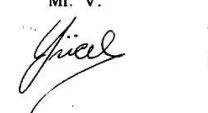
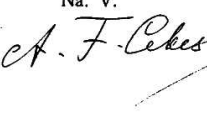
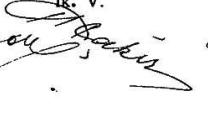
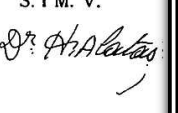
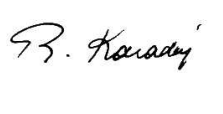

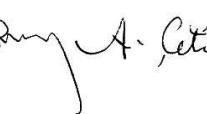
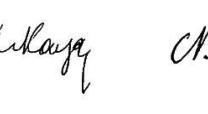
Adı : Hüseyin Vassıf
Soy adı : Isıkan
Vazifesi : Kiltür Direktörü



64

Kaynak: BCA, 490/1-1174/122/1/64, 14 Eylül 1937.

Ek 3: Türk Tarih Kurumunun Kamuya Yararlı Dernek Olmasını Sağlayan Genelge

| | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|--|---|-----|----|----|----|----|----|----|
| T. C. BAŞVEKÂLET KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ | | Kararname | | | | | | | | | |
| Karar sayısı 2 | | | | | | | | | | | |
| 19556 | | | | | | | | | | | |
| <p>Türk tarihini tetkik ve elde ettiği neticeleri neşretmek gayesiyle kurulmuş olup ilmî çalışmaları dünya ilim aleminde takdir edilmekte bulunan (Türk Tarih Kurumu)nun Cemiyetler kanununun 37 inci maddesine tevfikan menafii umumiyyeye hadim cemiyetler meyanına ithali hakkında Devlet Şurası ikinci dairesile Umumi heyetinden yazılan 25/7/1940, 12/9/1940 tarih ve 2471/2522, 300/303 sayılı mazbatalar icra vekilleri heyetince 21. TEŞ.EV.1940 tarihinde tetkik ve mütalea olunarak adı geçen cemiyetin menafii umumiyyeye hadim cemiyetlere meyanına ithali kabul olunmuştur.</p> | | | | | | | | | | | |
| REİSİCÜMHUR | | | | | | | | | | | |
|  | | | | | | | | | | | |
| Bş. V. | Ad. V. | M. M. V. | Da. V. | Ha. V. | | | | | | | |
|  |  |  |  |  | | | | | | | |
| Ma. V. | Mf. V. | Na. V. | İk. V. | S. İ. M. V. | | | | | | | |
|  |  |  |  |  | | | | | | | |
| G. İ. V. | Zr. V. | Mü. V. | Ti. V. | | | | | | | | |
|  |  |  |  | | | | | | | | |
| <table border="1"><tr><td>030</td><td>18</td><td>01</td><td>02</td><td>92</td><td>99</td><td>16</td></tr></table> | | | | | 030 | 18 | 01 | 02 | 92 | 99 | 16 |
| 030 | 18 | 01 | 02 | 92 | 99 | 16 | | | | | |

Kaynak: BCA, 30/18/1/2-92/99/16, 21 Ekim 1940.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA BİR GÖÇ TRAJEDİSİ: STRUMA*

A MIGRATION TRAGEDY IN WWII: STRUMA

Çağhan SARI**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 02/11/2021 Düzeltme/Revised: 30/11/2021 Kabul/Accepted: 18/12/2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atf / Cite as: Sarı, Ç. (2021). İkinci Dünya Savaşı'nda Bir Göç Trajedisi: Struma. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 192-212. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.1018232>

ÖZ

İnsanların buldukları yeri kendi iradeleri dışında terk etmeleri zorunlu göç olarak tanımlanmıştır. Savaşlar, dini siyasi etnik baskılar ve güvenlik ihtiyacı zorunlu göçün nedenleri arasındadır. İkinci Dünya Savaşı'nda insanlık suçları yönünden birçok suça imza atan Nazi Almanya'sı faaliyetlerini Almanya ile sınırlı tutmamıştır. Nazi Almanya'sının Avrupa'da işgal ettiği ülkelerde de Yahudi karşıtı yasaları uygulamalarıyla Romanya'da ikamet etmekte olan Yahudilerin can güvenliği tehlikeye girmiştir. Romanyalı Yahudiler, Campania Mediteranea de Vapores Limitada isimli bir acenteden Panama bandıralı Struma gemisini kiralayarak, Türkiye karasularından geçip Filistin'e ulaşmak istemişlerdir. Struma, 1830 model bir kömür gemisidir. 12 Aralık 1941'de Köstence limanından 769 yolcu ve 10 mürettebatla yola çıkan geminin motoru İstanbul'a varmadan çatlamıştır. Onarıldıktan sonra İstanbul Boğazına varınca ikinci kez motor arızası yaşamıştır. Almanya'nın baskısıyla gemideki yolcuların kıyıya çıkmasına izin verilmezken Struma, dokuz hafta boyunca Sarayburnu'nda bekletilmiştir. İngiltere, ABD büyükelçiliği ile Vehbi Koç'un girişimleriyle bazı yolcuların inmesine izin verilmiştir. 23 Şubat 1942'de Struma Şile açıklarına çekilmiştir. 24 Şubat 1942 sabahı bir denizaltı tarafından batırılmıştır. 768 kişi hayatını kaybederken iki kişi kurtulmuştur. 1970'lerde Sovyet arşivleri ışığında geminin bir Sovyet denizaltısı tarafından batırıldığı anlaşılmıştır. Türk edebiyatında birçok romanın konu edindiği Struma'nın zorunlu göç yolculuğu felaketle sonuçlanmıştır. Bu çalışmayla Struma faciasını inceleyerek göç araştırmaları literatürüne katkı sağlanması amaçlanmıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, tetkik ve telif eserler ile dönemin Türk basını bu çalışmanın kaynaklarını teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Holokost, İkinci Dünya Savaşı, Romanya, Struma, Yahudi, Zorunlu Göç.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir.

** Öğretmen, Özel Acarkent Doğa Anadolu Lisesi, İstanbul/Türkiye, e-mail: caghansari@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1851-6123

EXTENDED SUMMARY

By general definition, migration is the change of population mobility. It is the movement of people to other places by leaving the geographical area where they live partially or deeply. In international law, migrations are divided into two as regular and irregular migration in terms of legal procedure. Migrations according to their distance are grouped under two headings as migrations within the borders of the country and out of the country. According to the formation process, there is a distinction between voluntary and forced migration. Wars, natural disasters, inadequacy of social services, difficulties in meeting basic needs, unemployment, religious, political and ethnic pressures, the need for security, the effect of state plans such as dam and road construction are the causes of forced migration. Seasonal and permanent migrations also make migrations a title according to their duration. In 1933, when the Nazi Party came to power in Germany and Adolf Hitler became Chancellor of Germany, the country entered a totalitarian regime. By enacting anti-Jewish laws, Hitler implemented the policies of oppression and intimidation against the Jewish population in the country. In 1935, the Nuremberg laws were passed, defining Jews as second-class citizens. With these laws, which racialized the society, marriage between Jews and non-Jews was prohibited. Discrimination began in economic life, and Jews were oppressed in all economic activities ranging from rental contracts to taxes. The genocide against the Jews in Europe has passed to the stage of massacre. In 1940, while the Nazi expansionism was advancing unabated in Europe, Romania got closer to Germany. On October 8, 1940, German troops entered the country under the pretext of protecting Romania. On November 23, 1940, Romania joined the Axis. In order to avoid the danger of extinction, the Jewish presence in Europe tried to immigrate to Palestine, where the British mandate was administered. Before the war, the number of Jews who came to Palestine illegally due to the pressures of the Nazi administration reached 37,000. In June 1941, 4000 Jews were massacred in the city of Iasi in northern Romania. Upon this development, the Jews in Romania accelerated their efforts to immigrate to Palestine. However, on July 31, 1941, the French Embassy announced that the British authorities prohibited Jews from entering Palestine, that they could not issue a transit visa to the Jews for this reason, and that the Jews in the direction of Palestine would return to their place of origin or extradite them to Meadan-Ekbes. While Turkey's diplomatic correspondence with Romania continued, Romanian Jews chartered the ship Struma from an agency called Compania Mediteranea de Vapores Limitada in Bucharest to take them to Palestine. The ship was an 1830 model. It was 46 meters long, 5.70 meters wide, and weighed 180 tons. Their machines were manufactured by Benz company. However, these machines were assembled from a sinking ship in the Danube. Previously owned by a Greek company, the ship was called Macedonia, and when it was bought by a Bulgarian company, it was renamed Struma. On February 15, 1941, Dr. When Baruch bought Konfino, the ship's flag was changed to Panama instead of Bulgaria. The technical features of the ship reveal its unsuitability for human transportation. There was no collection and rescue equipment on the ship, which was used for animal transportation in the Danube. The water tank and food storage compartment were inadequate. There was only one toilet and four sinks on board. The ship did not have its own doctor. For passengers, there were triple wooden bunk beds 65 cm wide. The necessary permits were obtained through bribery in order for the ship, which had a transport document as a cargo ship, to set off. Advertisements of the ship began to be published in various newspapers in September. The date of departure in the advertisements was October 6th. It was 200,000 lei for adults, 100,000 lei for children under 12 years old, and 350,000 lei for spacious cabins. On December 7, passengers were brought from Bucharest to Constanta by train. Between 8 and 12 December, passengers were taken aboard by making body and baggage searches. Valuables were confiscated. The passengers reacted when they saw that Struma was waiting for them in the port instead of a transatlantic. Greek Pandelis lied that the main ship was waiting in the open sea, that it was a transport ship. On 12 December 1942, at 14.00, Struma sailed from the port of Constanta under the command of Bulgarian captain Yona Berkovici. While some sources gave the captain's name as Garbotenco, the main captain Emil Paraschivescu did not accept the mission on the grounds that the ship could not withstand this voyage. The Struma stopped at 2:40 p.m. due to a malfunction in its engines. There was a problem in the electrical parts of the ship, which was far above the capacity it could carry, and lack of oxygen began. In the morning of 13 December, a tugboat docked. The mechanic from the tugboat said he could fix the engines but he had to be paid for it. Struma arrived in Turkish territorial waters on 15 December 1941. When it was noticed that he had entered the mined area off the Bosphorus, he encountered the first intervention of the Turkish authorities. Struma was towed off Sarayburnu by the tugboat Alemdar, which was dispatched to the region due to repeated machine failure. Some passengers were allowed to disembark with the initiatives of the British, US embassy and Vehbi Koç. On February 23, 1942, Struma was withdrawn off the coast of Şile. It was sunk by a submarine on the morning of February 24, 1942. While 768 people lost their lives, two people were saved. On February 28 and March 6, the Turkish Ambassador to the United States, Münir Ertegün, also relayed the news of Struma in the American press and confirmed to the Turkish authorities that Struma was sunk by a submarine. On March 8, 1942, the British Embassy in Turkey also claimed that the ship may have been "deliberately" sunk. After the incident, Pandelis, the owner of the agency chartered the ship, was tried by the Romanian judiciary and was acquitted. A few days after the sinking of the Struma, posters were hung in the Jewish neighborhoods in Palestine: "The murderer Sir Harold Macmichael is WANTED for the crime of causing the drowning death of 800 immigrants on the British Government's Palestine High Commissioner Struma". In the 1970s, the ship was a Soviet submarine in the light

of Soviet archives It was found that it was sunk. The forced migration journey of Struma, which is the subject of many novels in Turkish literature, ended in disaster. With this study, it is aimed to contribute to the migration research literature by examining the Struma disaster. The Republic Archive of the Presidency of State Archives, research and copyrighted works and the Turkish press of the period constitute the sources of this study.

Keywords: Forced Migration, Holocaust, Romania, Second World War, Struma.

GİRİŞ

Genel tanımla göç, nüfus hareketliliğinin değişimidir. İnsanların kısmen veya köklü olarak yaşadıkları coğrafi bölgeyi terk ederek başka yerlere yerleşmeleridir.¹ Tarih boyunca birçok teorisyen göçlerle ilgili sosyolojik tanımlamalar arayışına girmişlerdir. William Farr, göçün hiçbir kesin kanuna bağlı olmaksızın yürüdüğünü iddia ederken Ravenstein göçleri, göç ve mesafe, göç ve basamakları, yayılma ve emme süreci, göç zincirleri, doğrudan göç, kır kent yerleşimcileri farkı ve kadın erkek farkı prensipleri ile açıklamaktadır.² William Petersen, göçleri kategorileştirmektedir. Bunlar; ilkel göçler, zoraki ve yönlendirilen göçler, serbest göçler ve kitlesel göçlerdir. Zoraki ve yönlendirilen göçlerde, doğanın veya sosyal baskının meydana getirdiği göçler olarak açıklamaktadır. Petersen, Nazilerin Yahudileri göçe zorlamak için uyguladıkları anti-Semitik eylemleri, Yahudi karşıtı kanunları ve Yahudileri toplama kamplarına taşımak için meydana getirdikleri politikaları zoraki göçe örnek olarak vermektedir.³

Uluslararası hukukta da göçler, düzenli ve düzensiz göç olarak yasal prosedür açısından ikiye ayrılmaktadır. Mesafesine göre göçler, ülke sınırları içerisinde ve ülke dışına gerçekleşen göçler olarak iki başlıkta toplanmaktadır. Oluşum sürecine göre ise gönüllü ve zorunlu göç ayrımı vardır. Savaşlar, doğal afetler, sosyal hizmetlerin yetersizliği, temel ihtiyaçların karşılanmasındaki zorluklar, işsizlik, dini, siyasi ve etnik baskılar, güvenlik ihtiyacı, baraj ve yol yapımı gibi devlet planlarının etkisi zorunlu göçün nedenleridir. Mevsimlik ve sürekli göçler de süresine göre göçleri başlık haline getirmektedir.

1933 yılında Nazi Partisi'nin Almanya'da iktidara gelip Adolf Hitler'in Almanya Şansölyesi olmasıyla, ülkede totaliter rejime girilmiştir. Hitler, Yahudi karşıtı kanunları çıkartarak, ülkedeki Yahudi nüfusa yönelik baskı ve yıldırma politikalarını tatbik etmiştir. 1935'te Yahudileri ikinci sınıf vatandaş statüsünde tanımlayan Nüremberg yasaları çıkarılmıştır.⁴ Toplumu ırksal sınıflandırmaya tabii tutan bu kanunlarla, Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasında evlilik yasaklanmıştır. Ekonomik yaşamda ayrımcılık başlatılmış, kira kontratlarından vergilere kadar uzanan bütün iktisadi faaliyetlerde Yahudilere baskı uygulanmıştır. 1938 yılının başlarında Yahudilerin dükkanlarını Almanlara satılmasına zorlanmış, satılmayan dükkanlar ise tamamen kapatılmıştır. 1938 yılının Ekim ayında, Almanya'da doğmuş 18.000 Polonyalı Yahudi sınır dışı edilmiştir.⁵ Ayrımcılık hareketi 9 Kasım 1938'i 10 Kasım'a bağlayan gece zirveye ulaşmış ve Almanya genelinde pogrom yaşanmıştır. Olaylarda yüzlerce sinagog yakılmış, Yahudilerin evleri ve dükkanları yağmalanmış, Yahudi mezarlıkları tahrip edilmiştir. Olayların sonunda 30.000 kadar Yahudi toplama kamplarına götürülmüştür. Mayıs 1939'da Almanya'daki Yahudiler, angaryaya zorlanmış, belediye ve yol yapım işlerinde çalıştırılmışlardır. Almanya, 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmış, Polonya'nın müttefikleri İngiltere ve Fransa'nın da Almanya'ya savaş ilan etmeleriyle İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Polonya'nın ardından Danimarka ve Norveç'i

¹ Ahmet Vedat Savaşgür, "Göç Olgusunun İzahına Yönelik Geliştirilen Teoriler", *BABIR International Journal for Human Sciences*, C. 2, S. 3, s. 68.

² Savaş Çağlayan, "Göç Kuramları ve Göçmen İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, S. 17, s. 68-70.

³ S. Çağlayan, "Göç Kuramları...", s. 76.

⁴ Jane Caplan, *Hitler Almanyası 1933-1945*, çev. İdem Erman, İnkılap Yayınları, İstanbul 2012, s. 127.

⁵ J. Caplan, *Hitler Almanyası...*, s. 128.

istila eden Almanya, 10 Mayıs 1940'ta Almanya'nın Batı Avrupa'da taarruza geçmesiyle beş haftada Benelüks ülkeleri ile Fransa'yı savaş dışı bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı'yla beraber dışlama politikasının yerini imha politikası almıştır.⁶

31 Temmuz 1941 tarihinde Nazi Almanya'sında ikinci adam konumundaki Hermann Goering, Sicherheitsdienst (SD) Şefi Reinhard Heydrich'e gönderdiği emirle şu talimatı vermiştir; "*Alman etkisinde bulunan Avrupa topraklarında Yahudi sorununun topyekûn çözümü bakımından gerekli hazırlıkların yapılmasına sizi memur ediyorum... Ayrıca sizi, Yahudi sorununun düşünülen şekilde son çözümünü uygulamak üzere şimdiye kadar alınmış olan tedbirleri... gösteren bir raporun olabildiğince çabuk tarafıma verilmesi işi ile de görevlendiriyorum.*"⁷ Bu emrin Yahudilerin yok edilmesi anlamını taşıdığı, savaş sonrası kurulan Nüremberg Savaş Suçları Mahkemesi'nde ortaya çıkmıştır. Almanya Başbakanlığı şefi Hans Lammers'in mahkemede verdiği ifadesinde "Hitler'in Son Çözüm Emri" olarak isimlendirilen talimatın detaylarını aktarmıştır. 20 Ocak 1942 tarihinde Berlin Wannse'de bakanlık temsilcileri, Schutzstaffel (S.S.) ve S.D şeflerinin hazır bulunduğu bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya ait tutanaklar savaştan sonra ele geçirilip Nüremberg Savaş Suçları Mahkemesi'nce incelenmiştir. Toplantıya başkanlık eden Heydrich, o tarihte Avrupa'da on bir milyon kadar Yahudi'nin yaşadığını vurgulayarak şunları söylemiştir:⁸

"Yahudiler, Son Çözüm uygulaması meyanında bugün için Doğuya götürülecekler... Orada çalıştırılacaklar. Kadınlardan ve erkeklerden ayrı ayrı büyük iş taburları kurulacak, çalışabilecek Yahudiler bu bölgelere getirildikten sonra onlara yol yaptırılacaktır. Bu sırada elbette büyük bir kısmı doğal azalma gösterecektir. Sonunda bütün koşullar altında dayanıp ölmeyenlere- çünkü dayananlar elbette en kuvvetliler olacaktır- ona göre işlem yapılacaktır, çünkü doğal bir seçmeden geçen insanlar yeni bir Yahudi gelişmesinin çekirdeği olabilirler."

Böylelikle Avrupa'da Yahudilere yönelik soykırımın katliam aşamasına geçilmiştir. 1940 yılında Avrupa'da Nazi yayılcılığı hız kesmeden ilerlerken Romanya, Almanya ile yakınlaşmıştır. Haziran 1940'ta petrol yataklarının bulunduğu Besarabya'nın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi üzerine General Ion Antonescu, Kral Carol'un tahtını oğlu Mihail'e terk etmesine zorlamıştır. Bu tarihten itibaren Antonescu Romanya'da idareyi fiilen eline almıştır. Sanayici Dış İşleri Bakanı Ion Gigurtu'nun, Romanya Başbakanı olmasıyla Almanya ve Romanya arasında ekonomik ilişkileri geliştiren anlaşma imzalanmış, kendisi de Yahudi karşıtı olan Gigurtu, Ağustos 1940'ta Hitler ile görüşmüştür. Gigurtu, görüşmesinde Hitler'e Avrupa Yahudilerinin tamamının kıtadan tahliye edilmesi fikrini açmıştır.⁹

8 Ekim 1940'ta Alman birlikleri, Romanya'yı koruma bahanesiyle ülkeye girdi. 23 Kasım 1940'ta Romanya, Mihver'e katıldı.¹⁰ 9 Eylül'de Romanya'da anti-Semitist kanunlar yürürlüğe girdi. Haziran 1941'de Kuzey Romanya'da Yaş kentinde 4.000 Yahudi katledildi.¹¹ Yahudilerin kollarına sarı bant takma zorunluluğu getirildi. Romanya'daki Yahudi Cemaat Teşkilleri Birliği kapatıldı. Yahudi kökenli 1430 Avukat Rumen barolarından atıldı. Romanya'daki Yahudi toplumu için ülkeyi terk ederek Filistin'e göç etmekten başka bir çare kalmadığı öngörüldü.

1. Romanya Yahudilerinin Ülkeden Ayrılışı

Avrupa'daki Yahudi varlığı yok olma tehlikesinden kurtulmak için İngiltere'nin manda yönetiminin bulunduğu Filistin'e göç etmeyi denemiştir. Savaştan önce Nazi yönetiminin

⁶ J. Caplan, *Hitler Almanyası...*, s. 131.

⁷ William L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, c. III, çev. Rasih Güran, İnkılap Yayınları, İstanbul 2002, s. 1215.

⁸ W. L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu...*, s. 1217.

⁹ Mark Mazower, *Hitler İmparatorluğu İşgal Avrupası'nda Nazi Yönetimi*, çev. Yavuz Alogan, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 195.

¹⁰ Çetin Yetkin, *Struma Bir Dramın İç Yüzü*, Gürer Yayınları, İstanbul 2016, s. 26.

¹¹ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 27.

baskıları nedeniyle Filistin'e kaçak yollarla gelen Yahudi sayısı 37.000'i bulmaktadır.¹² Savaşın başlamasıyla göçmen sayısı artış göstermiştir. İngiltere, mandası altındaki Filistin'deki Araplarla sorun yaşamamak adına kaçak göçleri önlemeye çalışmıştır. Göç sertifikası bulunmayan Yahudilerin, Filistin'e ulaştıklarında geri gönderilmeleri, trajedilerin meydana gelmesine neden olmuştur. Nazi işgalinden kaçan Yahudiler, geri gönderildikleri yerlerde infaz ediliyorlardı. Türkiye, Avrupa'dan Filistin'e göç yollarında önemli bir geçiş güzergahıydı. Türk hükümeti, Filistin'e kaçak Yahudi göçleri nedeniyle İngiltere ile karşı karşıya gelmek istememekteydi. Yahudi nüfusuna kapılarını açarak Almanya ile de bir çatışmaya girmekten kaçınan Türkiye, savaş boyunca sürdürdüğü denge politikasının insanî boyutlarıyla uğraşmıştır. 3 Ekim 1940 tarih ve 6/4564 sayılı kararname ile İngiliz ve Fransız pasaportu taşıyan Yahudilerin, Türkiye'de kalmamaları ve transit geçmeleri şartıyla göçmen gemilerinin Türk karasularından geçişlerine izin verdi.¹³

Romanya hükümeti, 27 Eylül 1940'ta Ankara'daki büyükelçiliği aracılığıyla Türkiye Dış İşleri Bakanlığı'na diplomatik dilde *Note verbale* (şifahi nota) vererek, ülkelerinde bulunan her yaştan Yahudi'nin Filistin'e gitmek için formaliteleri tamamladıklarını, Türkiye'nin bu yolculara müsaade etmesini talep etti.¹⁴ 25 Kasım 1940 tarihinde Romanya Büyükelçiliği, Türkiye'nin şifahi notaya cevap vermemesi üzerine yeni bir nota vererek Romanya'daki Fransız Konsolosluğu'nun Yahudilere vize vererek, İngiltere'den de göç için gerekli izinlerin alınacağını temin etmektedir. Filistin'e ulaşımında Suriye'nin Fransız mandası olması nedeniyle Fransa Hükümeti de devreye girmiştir. İngiltere hükümeti ise Filistin'deki manda yönetimi altındaki Arapların asayiş bozacakları endişesi ile Yahudilerin Filistin'e göçlerini sınırlandırma kararı almıştır.¹⁵ Türkiye, İngiltere'nin Filistin politikası sebebiyle Filistin istikametindeki transit geçişlere temkinli yaklaşmış ve İngiltere'nin de müsaadesini beklemiştir. Romanya 9 Aralık 1940 tarihinde Türk makamlarına yine bir nota vererek Fransa Hükümetinin Rumen Yahudilerinin Filistin'e gidebilmeleri için transit vizesi vermekten vazgeçtiklerini bildirdi. 1940 yılı içerisinde Romanya'daki Yahudilerin Filistin'e nakli gerçekleşmedi. Fransa ile tekrar temas kuran Romanya, Fransız hükümeti ile vize sorununda aşama kaydettiğini bildiren yazısını Türk Dış İşleri Bakanlığı'na 16 Ocak 1941 tarihinde ilettili;¹⁶

"Fransa Hükümeti, Yahudi göçmenlerin Suriye üzerinden Filistin'e gönderilmesini sonunda kabul etmiştir. Ancak şu şartları öne sürmektedir: Göçmenler, önceden, Filistin'e giriş vizesi ve göç belgesi almış olacaktırlar. Suriye'den geçişler haftalık 50 kişiyi geçmeyecektir. Romanya Elçiliği, bunları Dışişleri Bakanlığının bilgisine sunarken, bu durumda Türk makamlarının da Yahudi Göçmenlere transit vizesi vereceklerini ümit etmektedir..."

Türkiye Dış İşleri, Fransa Büyükelçiliği'nden Romanya'nın ilettiliği yazıyı teyit etti. 11 Şubat 1941 tarihinde Romanya Hükümeti, Yahudi göçmenlerin Suriye'den geçememeleri durumunda ülkeye geri kabul edeceklerinin garantisini verdi.¹⁷ 12 Şubat'ta Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığını bir yazı ile haftada 50 kişiyi geçmeyecek şekilde göçmenlerin geçeceği hususunda bilgilendirdi.

Haziran 1941'de Kuzey Romanya'daki Yaş kentinde 4000 Yahudi katledildi.¹⁸ Bu gelişme üzerine Romanya'daki Yahudiler, Filistin'e göç edebilmek için çalışmalarını hızlandırdılar. Ancak 31 Temmuz 1941'de Fransa Büyükelçiliği, İngiliz makamlarının Yahudilerin Filistin'e girmelerini yasakladıklarını, bu gerekçe ile Yahudilere Suriye'den geçiş

¹² Tahir Kodal, "Türk Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı (1939-1945) Yıllarında Türkiye Üzerinden Filistin'e Yahudi Göçleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 3, s. 140.

¹³ T. Kodal, "Türk Arşiv...", s. 141.

¹⁴ Bilal N. Şimşir, *Türk Yahudiler*, c. II, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010, s. 328.

¹⁵ B. N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 330.

¹⁶ B. N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 331.

¹⁷ B. N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 332.

¹⁸ Stanford J. Shaw, *Yahudi Soykırımı ve Türkiye*, çev. Fahir Armaoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 481.

vizesi veremeyeceklerini, Filistin istikametindeki Yahudilerin geldikleri yere döneceklerini veya Meadan-Ekbes'e iade edeceklerini bildirdi.¹⁹

Romanya'da tehlike altındaki Yahudi toplumu hakkında Türkiye'nin Romanya Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in 1 Kasım 1941 tarihli telgrafı tarihi önem taşıyan bir vesikadır.²⁰ Tanrıöver'in telgrafı şöyledir:²¹

"...Musevi meselesi hakkında son vaziyet arz olunur.

... Odesa'da Romen ricalinin ifadesine nazaran 80 bin Musevi katledilmiştir. Mareşal, Musevi cemaati reisi tarafından kendisine gönderilen mektuba verdiği aleni cevapta en selahiyetar bir lisanla Musevileri Romenler aleyhine binbir hile ve ihanet ile itham ediliyor. Beserabya kıtallerini takip eden Odesa kıtali vaziyetin fecaatini bir lat daha arttırmıştır. Ölüm tehlikesine maruz bir kütleye toprağımızdan geçmek hakkı verilmemek meselesinin bir defa daha mütalea buyurulmasını rica ederim. Elçilik mütemadiyen müracaatlar karşısında yeniden tasvirinde aciz olduğum müşkül vaziyete düşmüştür. Sokaklarda, mağazalarda, her yerde bizi kurtarınız diyorlar. Devletimizin dünya nazarında haiz olduğu insaniyet ve merhamet itibarı, ilanihaye kapımızı kapalı tutmayacağımıza dair bu insanlarda mevcut ümidi takviye etmektedir... Müracaat her yoldan mütemadiyen artarak tekerrür edecektir. Gözyaşı ile etrafımızda dolaşan bir insan kütesine, geçen defa olduğu gibi Fransız ve İngilizlerle anlaşarak, mevcudiyetini pek iyi bildiğim bütün müşkülata rağmen halaskâr bir cevap vermenizi tekrar rica ederim."

Türkiye'nin Romanya ile diplomatik yazışmaları devam ederken, Rumen Yahudileri, kendilerini Filistin'e götürmesi için Bükreş'te Compania Mediteranea de Vapores Limitada isimli bir acenteden Struma gemisini kiraladılar. Gemi, 1830 modeldi. Boyu 46 metre, eni 5,70 metre, ağırlığı 180 tondur. Makinaları Benz firması tarafından imal edilmişti. Ancak bu makinalar, Tuna'da batan bir gemiden sökülerek monte edilmişlerdi. Öncesinde Yunan bir şirkete aitken adı *Macedonia* olan gemi, Bulgaristan menşeli bir firma tarafından alınca *Struma* adını almıştı.²² 15 Şubat 1941'de Dr. Baruh Konfino satın alınca geminin bandırası Bulgaristan yerine Panama ile değiştirilmişti. Geminin teknik özellikleri ise insan taşımacılığına elverişsizliğini ortaya koymaktadır. Tuna'da hayvan taşımacılığında kullanılmış gemide tahsiliye ve kurtarma donanımı yoktu. Su deposu ve yiyecek stok bölümü yetersizdi. Gemide yalnızca bir tuvalet, dört adet lavabo bulunuyordu. Geminin kendi doktoru yoktu. Yolcular için 65 cm genişliğinde üçlü ahşap ranzalar vardı. Yük gemisi olarak taşımacılık belgesine sahip geminin yola çıkabilmesi için gerekli izinler rüşvet yoluyla alınmıştı.²³ Bu belgelerde dahi taşınabilir yolcu miktarı 250 idi.²⁴ Acente sahibi Yunanlı iş adamı Pandelis, yolculara katalogdan Queen Mary transatlantiğin fotoğraflarını göstererek bilet satmıştı.²⁵

Geminin ilanları Eylül ayı içerisinde çeşitli gazetelerde yayınlanmaya başladı. İlanlarda hareket tarihi 6 Ekim'di. Yetişkinler için 200.000 Ley, 12 yaş altındaki çocuklar için 100.000 Ley, geniş kamaraların ücreti ise 350.000 Ley'di.²⁶ Yolculara günde üç öğün yemek verilecekti. Filistin'e giriş vizeleri İstanbul'da alınacaktı. Yolcular yanlarında 20 kilogram bagaj taşıyabileceklerdi. 4 Eylül'de Romanya'daki Siyonist Teşkilatı Aliyah Komitesi Romanya İç İşleri Bakanlığı'na Struma'nın yola çıkması için resmen başvurdu. 8 Ekim'de Struma'nın kalkış tarihinin ertelendiği duyuruldu. Yolculara, seyahat için devlet yetkililerinin ikna çalışmalarının sürdürüldüğü, bu arada biletlerin 1000 dolara yükseltildiği açıklandı. İngiltere'nin Filistin Yüksek Komiseri Sir Harold MacMichael, Struma'dan haberdar olunca, 9 Ekim'de İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'na bir yazı yazarak, geminin Filistin'e ulaşmasının engellenmesini,

¹⁹ B.N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 334.

²⁰ B.N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 327.

²¹ Metinde herhangi bir düzeltme yapılmamıştır.

²² Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 47.

²³ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 48.

²⁴ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 49.

²⁵ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 62.

²⁶ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 83.

Mihver devletlerinin Filistin'e Yahudi mültecileri yollayarak İngiltere'yi güç durumda bırakmak istediklerini bildirdi.

11 Ekim 1942 tarihinde İngiltere Sömürgeler Bakanlığı, bu yazıya yanıt vererek, Montreaux Boğazlar Sözleşmesi hükümlerince bu geminin Boğazlardan geçmesinin engellenemeyeceğini ilettiler. Macmichael'in görüşündeki ısrarı üzerine Sömürgeler Bakanlığı, Türk Dış İşleri'ne geminin geçişine izin verilmemesi ricasında bulundu.

7 Aralık günü yolcular trenle Bükreş'ten Köstence'ye getirildiler. 8-12 Aralık tarihleri arasında yolcular üst ve bagaj aramaları yapılarak gemiye alındılar. Değerli eşyalarına el konuldu. Yolcular, limanda kendilerini bir transatlantik yerine Struma'nın beklediğini görünce tepki gösterdiler. Yunan Pandelis, açık denizde esas geminin beklediği, bunun bir nakil gemisi olduğu yalanını söyledi.²⁷ Pandelis, ayrıca yolculara kendisinin trenle İstanbul'a geçerek, Filistin vizelerini alacağına teminatını verdi.

Yolcular gemiye alınırken Türkiye'nin Köstence Konsolosu Fuak Aktan, Türkiye'ye bir telgraf çekti. Aktan'ın telgrafı şöyledir;²⁸ “*İstanbul'dan transit geçecek vizesiz 700 Yahudi Bükreş'ten geldi. Bir Yunan ve 54 İtalyan idaresinde bulunan 350 tonilatonluk Struma vapuruna adam başına elli üç bin lira ila sekiz yüz bin navlon verilerek irkap edilmektedirler. Salı günü hareketleri mukarrerdir.*”

2. Struma'nın Yolculuğu

12 Aralık 1942 tarihinde, saat 14.00'da Struma Köstence limanından Bulgar kaptan Yona Berkovici idaresinde yola çıktı. Bazı kaynaklar kaptanın ismini Garbotenco olarak verirken esas kaptan Emil Paraschivescu, geminin bu yolculuğa dayanacağı gerekçesiyle görevi kabul etmedi. Struma'nın taşıdığı yolcu sayısı üzerinde de görüş birliği yoktur. Tarihçi yazar Rifat N.Bali, “*Devletin Yahudileri ve 'Öteki' Yahudi*” isimli eserinde Struma'nın yolcu sayısını 778 vermektedir (Bali, 2004: 263). Bali'nin bir başka eseri “*Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*” isimli eserinde de Amerikan konsolosluk raporuna dayanarak 769 yolcunun bulunduğu bilgisini vermektedir (Bali, 2005: 183). Mustafa Hergüner de 769 sayısını verirken, diğer kaynaklardan farklı olarak bunun toplam mevcut olduğunu, 761 yolcu 8 mürettebat olduğunu aktarmaktadır.²⁹ Struma ile ilgili en kapsamlı çalışmanın sahibi Çetin Yetkin ise toplam yolcu sayısını 748'i izimli 21'i kaçak olarak 769 olarak belirlemektedir. Ömer Lütfi Kamburoğlu yolcu sayısını 770 olduğunu iddia etmektedir.³⁰ United States Holocaust Memorial Museum'un ansiklopedi sayfasına göre yolcu sayısı 767'dir.³¹ Yolcu sayısına tartışmalarına Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri ile nihayet verilmektedir. Arşiv vesikalarına göre gemideki yolcu sayısı 769'dur.³²

Struma, saat 14.40'ta motorlarındaki arıza nedeniyle durdu. Taşıyabileceği kapasitenin çok üstüne çıkan gemide elektrik aksamında da sorun çıktı, oksijensizlik başladı. 13 Aralık sabah saatlerinde bir römorkör gemiye yanaştı. Römorkörden gelen makinist, motorları tamir edebileceğini ancak bunun için kendisine ücret ödenmesi gerektiğini söyledi. Yolcuların yanlarında para yoktu. Değerli eşyalarına da Köstence limanında el konulmuştu. Bu nedenle yolcular arasında evlilik yüzükleri toplandı. 250 adet alyans römorkörün makinistine tamirat bedeli olarak verildi.³³ Yolculuğa bu tamiratın ardından devam eden Struma, 15 Aralık 1941 tarihinde Türk karasularına vardı. İstanbul boğazı açıklarında mayınlı bölgeye giriş yaptığı fark

²⁷ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 62

²⁸ B.N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 335.

²⁹ M. Hergüner, *İkinci Dünya Savaşında...*, s. 340.

³⁰ <http://kanburoglu.com/makale203.htm> (son erişim: 17.05.2021).

³¹ <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/voyage-of-the-struma> (son erişim: 17.05.2021).

³² *BCA*, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer Kodu: 124.881.6: 2.

³³ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 91.

edilince, Türk makamlarının ilk müdahalesi ile karşılaştı. Tekrarlayan makine arızası yüzünden bölgeye sevk edilen Alemdar römorkörü tarafından Struma, Sarayburnu açıklarına çekildi.³⁴

3. İstanbul'da Bekleyiş

Geminin İstanbul'a varmasıyla beraber diplomatik girişimlerde ikinci aşamaya geçildi. Alman ordularının 1 Mart 1941'de Bulgaristan'a girmesiyle Trakya sınırında iki ülke komşu olmuştu. Hitler, İnönü'ye hitaben bir mektup göndererek Türkiye'ye saldırmazlık konusunda güvence vermekteydi.³⁵ Almanya'nın Türkiye'yi yanında savaşa sokma girişimlerinin yanı sıra Türkiye'den transit geçiş talep ederek Irak ve İran'ı işgal etme planları da bulunuyordu.³⁶ Almanya'nın Türkiye'ye yönelik baskılarını arttırdığı süreçte, Struma'da bulunan Yahudi göçmenlerin Türkiye tarafından himaye edilmesi, iki ülke arasında siyasi bir kriz yaratması ihtimalini doğuruyordu. Almanya'nı tamamen karşısına almak istemeyen Türkiye'nin bir diğer çekincesi de Almanya'nın Rus topraklarında mağlup olması üzerine savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin Türkiye için tehlike arz edecek olma ihtimaliydi.³⁷ İngiltere'nin de geminin Filistin'e ulaşmasını engellemesi de Türkiye'nin hareket alanını kısıtlamaktaydı.

19 Aralık günü İstanbul Valisi, acele kaşesiyle İç İşleri, Dışişleri ve Ulaştırma Bakanlıklarına bir telgraf çekti. Telgraf;³⁸ "1 – Struma motoru hakkında. 2- 769 Romen Yahudisini hamil bulunan Panama bandıralı 148 net, 226 groston hacminde 80,90 senelik bir teknedir. Makine arızalı, kasten yapılmış deliktir. Ehli vukuf tamir için on günlük bir mühlete lüzum görmektedirler. Bu hal siyasi ve iktisadi bakımdan geminin limanda kalmasına mahzurlu kılmaktadır". Dış İşleri Bakanlığı geminin tamirinin derhal yapılarak, yolculuğuna devam etmesi talimatını İstanbul Valiliği'ne bildirdi. Yolcular ise Türkiye'nin kendilerini himaye edebileceği umuduyla gemideki çarşafların üstüne "Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti! Kurtarın Bizi!" yazarak gemiden görülecek şekilde astılar.³⁹ (Yetkin, 2016: 92).

Amerikan Yahudi Ortak Yardım Komisyonu, Türk makamlarına Yahudi göçmenleri mülteci olarak bir kampa yerleştirmelerini talep ederek, bütün masrafları karşılayacaklarını ilettiler. Ancak Türk makamları, bunun emsal karar teşkil edeceği düşüncesiyle reddetti. Gemiden sadece dokuz yolcunun inmesine müsaade edildi. Bunların beşi, vizelerinin süresi geçmiş olmasına rağmen İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'nca Filistin sertifikaları bulunan kişilerdir. Diğer yolcular kanaması olan hamile bir kadın ile *Standard Oil Company of Newyork*'un Romanya temsilcisi Martin Segal ve ailesidir. Bu şirketin Türkiye temsilcisi Vehbi Koç, özel girişimleri sonucunda Segal ailesinin gemiden inmesini sağlamıştır.⁴⁰

Gemideki insanların ihtiyaçları, Yahudi Yardım Komisyonu ile Kızılay tarafından karşılanıyordu. Kızılay'ın İstanbul temsilciliğinden temin edilen günlük iye ihtiyaçları 23 Aralık 1941 tarihli Kızılay'ın İstanbul İhracat Gümrüğü Müdürlüğü'ne yazdığı mektuba göre şöyledir: 300 kilo ekmek, 100 kilo galeta, 100 kilo tuzlu uskumru balığı, 50 adet limon, 10 sandık portakal, 50 kilo şeker, 100 kilo havuç, 50 kilo helva, 1 sandık yumurta (1600 adet), 250 kilo patates, 3 kilo tuz, 50 kilo hurma, 50 kilo incir, 50 kilo salam, 10 şişe kanyak, 2 kilo ihlamur, 200 paket onbirlik sigara, 50 kilo fındık, 50 kilo beyaz peynirdir.⁴¹ Ayrıca

³⁴ M. Hergüner, *İkinci Dünya Savaşında...*, s. 341.

³⁵ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945)", *Türk Dış Politikası*, C.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 439.

³⁶ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 127-128.

³⁷ Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

³⁸ B.N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 335.

³⁹ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 92.

⁴⁰ Corry Guttstadt, *Türkiye, Yahudiler ve Holokost*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 202.

⁴¹ N. Rifat Bali, *Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 184.

İstanbul'daki Yahudi Yardım Komisyonu temsilcisi Simon Brod'un gemiye çıkmasına izin verilmesi üzerine Brod, gemiye insanî yardım malzemesi sevk etmeyi sürdürdü.

27 Aralık 1941 tarihinde Romanya, Türk hükümetine, geminin yasadışı yollarla ayrıldığı için Romanya'ya geri dönmelerinin mümkün olmadığını açıklayan bir telgraf gönderdi.⁴² Struma'nın Romanya'ya dönme ihtimali ortadan kalktı. 10 Ocak 1942 tarihinde gemi kaptanı Berkovici, İstanbul Liman Reislğine ve İstanbul acentesi Litopulos'a ayrı birer yazı gönderdi. İstanbul Liman Reislğine gönderdiği yazıda özetle, Panama'nın Mihver devletlerle savaş halinde olduğunu, Akdeniz'de seyrederken bir Türk harp gemisinin refakatçi olmasını, Bulgaristan'ın Panama ile harpte olmasından dolayı gemi mürettebatının kendi ülkelerine karşı sorumlu olduklarını, dolayısıyla geminin kaptanlığına devam etmek istemediklerini, Struma'daki yolcuların başka bir gemiyle yola devam etmelerini talep etmektedir.⁴³ Bilal Şimşir, kaptanın bu mektubunu, 'işin içinden sıyrılma' girişimi olarak değerlendirmektedir. Şimşir, mektubun tam metnindeki ifadeleri ve kaptanın ileri sürdüğü bahaneleri çürütmektedir.⁴⁴ Kaptanın Litopulos'a yazdığı mektupta ise, sinyalizasyon bayrakları, radyo alıcı cihazı için lambalar, içme suyu, mürettebat için konserve yiyecekler, mutfak için on dört günlük tahta ve kömür, gece sinyal lambaları için petrol talep ediyordu.⁴⁵

19 Ocak'ta yolcuların Filistin'e kabul edilmesi için Kudüs'te Yahudi Ajansı, İngiliz makamlarına başvurdu. İngilizler, bu başvuruya olumlu veya olumsuz bir yanıt vermedi. Girişimler devam ederken Sarayburnu açıklarındaki bekleyiş sürerken yolcuların sağlık durumları giderek kötüleşmektedir. 4 Şubat 1942 tarihinde Başbakanlık makamına gönderilen Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nden Vekil Ahmet Hulusi Alataş imzasını taşıyan yazı şöyledir;⁴⁶

"Başvekalet Yüksek Makamına

Köstenceden Beyruta transit olarak 15/xıı/1941 tarihinde boğazdan geçerken makinesine arız olan sakatlık dolayısıyla İstanbul limanında tevakukkufa mecbur kalan Panama bandıralı Usturuma vaporunda bulunan ve sıhhi nezaret altına alınan 769 yahudi göçmeninin, makinedeki sakatlığın tamirinin uzaması yüzünden iâşe vaziyetleri ile sıhhi durumlarının günden güne bozulduğu ve sarî bir hastalığın zuhuru kuvvetle muhtemel olduğu İstanbul Sahil Sıhhiye Merkezi Baştabipliğinin ve Galata Merkezi Tabipliğinin yazılarından anlaşılmaktadır.

Beslenme ve sıhhat bakımından pek fena bir durumda olan bu musevî göçmen kafilesinin gemilerindeki tamiratın biran evvel yapılarak yola çıkarılabilmelerinin temini yolunda icabedenlere emir verilmesne müsaadelerini rica ve aksi takdirde bu günkü durum yüzünden aralarında çıkması kuvvetle muhtemel büyük miktarda ölüme mâni olunmak üzere bunların karaya çıkartılmaları zorunda kalınması mümkün olacağını saygılarımla arz ederim

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili

Dr. H. Alataş"⁴⁷

Bu yazı üzerine Başbakanlık Müsteşarlığı bir üst yazı ile İç İşleri Bakanlığı'na sorunlarla alakadar olunması talimatını verdi.⁴⁸ 5 Şubat'ta geminin makinelerinin onarımına başlandı. Gemiye karantina işareti olan 'sarı bayrak' çekildi. Yolculardan 21 yaşındaki bir genç, bağırsak iltihabı nedeniyle Balat'taki Orhayim Hastanesine kaldırıldı. Gencin tedavisi 16 Şubat'ta tamamlanınca gemiye geri gönderildi.⁴⁹ İstanbul'da geminin makinelerinin onarımı devam ederken 9 Şubat'ta Türk Hükmeti, gemiyi daha fazla Sarayburnu'nda tutamayacağını ve 16

⁴² Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 94.

⁴³ B.N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 338.

⁴⁴ B.N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 339-340.

⁴⁵ N. Rifat Bali, *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 185.

⁴⁶ BCA Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer Kodu: 124.881.6: 2.

⁴⁷ Metinde herhangi bir düzeltme yapılmamıştır.

⁴⁸ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer Kodu: 124.881.6: 1.

⁴⁹ M. Hergüner, *İkinci Dünya Savaşında...*, s. 341.

Şubat'ta Karadeniz'e göndereceğini duyurdu. Dış İşleri Bakanlığı, 10 Şubat'ta bir basın açıklaması yayınladı:⁵⁰

"Filistin'e vizesiz girmek isteyen Musevileri hamilen Romanya'dan gelen ve Orta Amerika Devletlerinin bayraklarını taşıyan birtakım gemilerin karasularımıza musavatlarda yollarında kalmak ve yolcularını memleketimizde bırakmak için muhtelif hilelere başvurdukları, bu suretle Montreaux Mukavenamesi ahkâmından desise ile istifade ederek serbestçe Boğazlardan geçmek hakkını suiistimal ettikleri görülmektedir.

Geçenlerde *Salvador* adındaki Uruguay bandıralı gemi, hacmi istiabisinden fazla yolcu alarak geldiği için Silivri civarında battığından yolcuların topraklarımıza çıkarılması mecburiyeti hasıl olduğu gibi ahiren de Panama bandıralı *Ustruma* vapuru da makinesinde arız olan sakatlıktan dolayı İstanbul limanında kalmıştır.

Diğer taraftan esasen makineleri sakat bir halde yola çıktığı kaptanın ifadesinden anlaşılan bu vapurun Bulgar olan kaptan ve mürettebatı Mihver devletleriyle Orta Amerika Devletleri arasında harp ilan edilmesile hasıl olan muharip vaziyetten dolayı yollarına devam edemeyecekleri bahanesile Akdeniz'e çıkamayacaklarını bildirmişlerdir.

Vapurun vaziyetini tetkik eden alâkalı makamlarımız bir hafta içinde başka bir vapur kiralayarak yollarına devam etmedikleri takdirde geldikleri yere geri gönderileceklerini gemi yolcularına tebliğ edilmiştir."

Türkiye'nin bu açıklaması üzerine İngiliz makamlarına son bir çağrıda bulunuldu. 13 Şubat'ta Hahambaşları Herzog ve Uziel, Macmichael ile bir görüşme gerçekleştirdiler. Macmichael bir kez daha geminin gelmesini reddetti. Bununla beraber 15 Şubat'ta Filistin İngiliz Yüksek Komiserliği, İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'na gemide bulunan 11-16 yaş aralığındaki çocukların Filistin'e kabul edeceklerini bildirdi. Türk Dış İşleri'ne de iletilen bu teklife cevaben Türkiye, çocukların bir İngiliz gemisi ile gönderilebileceğini açıkladı. 18 Şubat'ta toplanan İngiliz Hükümeti, Filistin politikasından taviz vermeme kararı aldı. Bir gün sonra İngiliz Dış İşleri Bakanlığı görevlilerinden Lord Moyne, çocukların gönderilmesi fikrine 'ailelerinden nasıl ayıracakları' itirazıyla karşı çıktı.⁵¹ (Yetkin, 2016: 99). Bu kurtarma planı da gerçekleşmedi. Türkiye'nin duyurduğu 16 Şubat'ta gemi geri gönderilmedi. Dış İşleri Bakanlığı'nın Ulaştırma Bakanlığı'na gönderdiği yazıyla Struma'nın Karadeniz'e götürülmesi talimatını verdi;⁵²

"Münakalât Vekaletine

Deniz Nakliyat Dairesi Reisliği ifadesile alınan 10/2/942 tarih ve 177/1814 sayılı yazılarına cevaptır.

Panama Bandıralı 'Ustruma' vapurunun tamir edilerek yoluna devam etmesine imkân olmadığı ve esasen kaptan ve mürettebatı da, Orta Amerika Devletleri ile Mihver arasındaki Harp vaziyeti dolayısıyla Akdenize çıkmak istemedikleri anlaşıldığı cihetle geminin geldiği denize geri gönderilmesinden başka bir imkân kalmadığı görülmektedir. Binaenaleyh, geminin, bu römorkörümüz tarafından cer suretile Karadeniz Boğazından açık denize çıkarılması ve şayet gemi tekrar boğaza dönerse aynı suretle tekrar geri çevrilmesi için icabedenlere gereken tebligatın ifasına ve neticeden malumat verilmesine müsaadelerini saygı ile rica ederim.

Hariciye Vekili"⁵³

Struma'nın geri gönderilmesine yaklaşılrken gemideki insanların vaziyeti trajedi halini almaktadır. Tarihinin en sert kışlarından biri yaşanan İstanbul'un bazı semtlerinde kar kalınlığı üç metreyi bulurken, Trakya'da sıcaklık -40 dereceyi görmüştü.⁵⁴ Gemideki yolcular geminin ahşap aksamları ile kendilerine gelen erzak yardımlarından arta kalan malzeme sandıklarını yakarak ısınmaya çalışıyorlardı. Yeterli ilaç gönderilemediği için gemiye

⁵⁰ B.N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 346.

⁵¹ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 99.

⁵² *BCA*, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer Kodu: 124.881.6: 4

⁵³ Metinde herhangi bir düzeltme yapılmamıştır.

⁵⁴ M. Hergüner, *İkinci Dünya Savaşında...*, s. 341.

mikropları kırması ümidiyle sirke bidonları gönderilmişti. Yolcular zaman geçirebilmek için gemide çocuklara eğitim faaliyetlerini sürdürüyor, Yahudi Tarihi, Yahudi Edebiyatı gibi genel kültür dersleri işleniyor, iki müzisyen geceleri gemide konser veriyordu.⁵⁵

4. Struma'nın Batırılması

23 Şubat günü gemideki onarım çalışmalarının sona erdiği duyurularak geminin Karadeniz'e gönderilmesi çalışmaları başladı. Öğle saatlerinde geminin geri götürüleceği anlaşılınca yolcular direnişe geçti. Bu esnada müdahalede bulunan iki Türk polisi gemiye çıktı, yolcular tarafından denize atıldılar.⁵⁶ Struma'nın halatları kesildi ve Alemdar römorkörü, saat 17.00 sularında gemiyi Karadeniz istikametine doğru çekmeye başladı.⁵⁷ Saat 22.00 sularında Şile feneri açıklarında kıyıda beş mil uzakta gemi bırakıldı. Türk yetkililer kaptana, Karadeniz'de bir limana gidebileceklerini söylediler. Gemiden sağ kurtulan David Stoilar'ın yıllar sonra aktardığına göre geminin makineleri hala arızalıydı. Türk makamları ise geminin makinelerinin yapıldığını bildirmişlerdi. Hergüner ve Yetkin'e göre geminin Sarayburnu'ndan ayrılmaması için yolcuların makineleri kasten bozdukları görüşündedir.⁵⁸ Gemi gece yarısından sonra meydana gelen bir patlama ile battı. Hergüner, patlama olarak 24 Şubat gecesi saat 02.00'ı vermektedir.⁵⁹ Yetkin ise Stoilar'ın anılarını da naklederek patlamanın sabah saatlerinde 09.00 civarında gerçekleşmiş olmasını muhtemel görmektedir.⁶⁰ Şimşir de Dış İşleri Bakanlığı'nda kurulan Tahkikat Komisyonu'nun raporuna dayarak patlama saatini 10.00 olarak aktarmaktadır.⁶¹ Geminin ikinci kaptanı ile David Stoilar isimli genç bir yolcu deniz üzerinde bir kapı parçasına tutunarak yardımın gelmesini beklediler. Havanın soğukluğu ve beklenen yardımın bir türlü gelmeyişi ile ikinci kaptan da gücünün tükenmesiyle hayatını kaybetti. Stoilar, ertesi gün Şile'deki denizciler tarafından kurtarıldı. Sağ kurtulan David Stoilar, uzun yıllar anılarında geminin Türkiye tarafından batırıldığı, hatta bir torpidobotu tarafından torpillendiğini anlattı.

Sovyet arşivlerinde göçler üzerine yapılan araştırmalar sonucunda 24 Şubat 1942 tarihinde batırılan Struma'nın Sovyet denizaltısı SC-213 tarafından torpillenerek batırıldığı ortaya çıktı.⁶² 1978 yılında SSCB Savunma Bakanlığı'nın yayınladığı bir kitaba göre Struma'yı, Kaptan Teğmen D.M Denezko komutasındaki bu Sovyet denizaltısının batırıldığı bilgisi verilmektedir.⁶³ Struma'nın batırıldığı tarihte gece Türkiye bandıralı Çankaya şilebi de aynı denizaltı tarafından batırıldı. Struma'nın ve Çankaya şilebinin batırıldığı gün, Ankara'da Almanya Büyükelçisi Von Papen'e Sovyet ajanları tarafından düzenlenen başarısız suikast girişimi, iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginliğe sebebiyet verecektir.⁶⁴ Bu sebeple Struma'nın batırılması Türk basınında arka planda kalacaktır. Batırılma ile ilgili basındaki haberlere bakıldığında Cumhuriyet ve Vatan gazeteleri haberi manşetten verirken Akşam gazetesi birinci sayfanın sağ alt köşesinde ikinci ve üçüncü sütundan, Son Posta gazetesi birinci sayfa en altta dördüncü sütundan okurlarına duyurdular. Akşam gazetesi haber metnine başlık olarak "*Struma vapuru Karadenizde battı Vapurun batmakta bulunduğu mahalle derhal tahlisiyeler gönderildi*" ifadesini kullandı.⁶⁵ Son Posta da haber metnine "*769 Yahudiyi hamil olan vapur*

⁵⁵ M. Hergüner, *İkinci Dünya Savaşında...*, s. 342.

⁵⁶ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 99.

⁵⁷ N. R. Bali, *Devlet'in Yahudileri...*, s. 189.

⁵⁸ M. Hergüner, *İkinci Dünya Savaşında...*, s. 343; Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 100.

⁵⁹ M. Hergüner, *İkinci Dünya Savaşında...*, s. 343.

⁶⁰ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 100.

⁶¹ B.N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 250.

⁶² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 236.

⁶³ N. R. Bali, *Musa'nın Evlatlari...*, s. 200.

⁶⁴ F. Armaoğlu, *Türk Dış...*, s. 134.

⁶⁵ *Akşam*, 25 Şubat 1942, s. 1.

Boğaz dışında battı” başlığını attı.⁶⁶ Bazı gazetelerde ise Struma haberinin bulunmadığı dikkat çekerken, haberi sütunlarına taşıyan gazeteler, Anadolu Ajansı’nın yayınladığı haber metnini aktardılar:⁶⁷

“Anadolu ajansının salâhiyettar membadan haber aldığına göre, içinde 769 Rumanyalı Yahudi bulunan Panama bandıralı Struma vapuru İstanbula 15 kânunuevvel 1941 tarihinde geldi. Gemi makinesinde tamiri müşkül ve hatta kasden olduğu intibamı veren arızaların tamiri bahanesile ikametini uzatmaya başladı. Bir taraftan bu Yahudileri kabul edebilmesi ihtimali olan devletlerin Ankaradaki mümessillerine birkaç defa müracaat edildiği gibi bu Yahudilerin geldikleri memlekete iade etmek imkânı olup olmadığı araştırıldı. Diğer taraftan da bu Yahudilere ya yollarına devam etmeleri veya geri dönmeleri için birkaç kere tebligatta bulunuldu. Müracaat edilen devletlerden kimi alaka göstermedi, kimi de kabul edemeyeceğini bildirdi. Rumanyanın Ankara sefiri de bunların Rumanya tebaalı Yahudi olduklarını, memleketi yolsuz bir şekilde terkettiklerini ve kendilerinin Rumanyaya kabulü asla bahis mevzuu olamayacağını bildirdi. Geminin tamiri hiram bulduğu halde bizzat Yahudiler de ne yollarına devam ettiler, ne de geriye döndüler. Çünkü geminin kaptan ve tayfası Bulgar olduğu ve Bulgaristan harb halinde bulunduğu için yollarına devam etmek istemiyorlardı. Binaenaleyh gemiyi geldiği denize iade etmekten başka imkân kalmadığı cihetle bu hususta alaka gösterecekleri zannedilen devletlerin mümessillerine haber verildi ve badehu gemi 23 şubat Karadenize iade edildi. Ertesi gün sabahleyin Boğaz ışıında Yön burnunun 4-5 mil kadar açığında bir infilaktan sonra geminin batmakta olduğu haber alınarak mahalline tahliseler gönderildi.”⁶⁸

Anadolu Ajansı’nın bu açıklamasından sonra hadise hakkında İç İşleri Bakanlığı, Başbakanlık makamına 30 Mart 1942 tarihinde bir yazı gönderdi. Bu yazı şöyledir:⁶⁹

“Başvekalet Yüksek Makamına.

769 ecnebi Yahudi ile Filisin’e gitmek üzere 15/12/942günü Köstence’den İstanbul’a gelen 148 tonluk Panama bandıralı Struma motörü boğaz methalinde işaret mahallini geçtikten sonra ağlara takıldığından askeri kılavuz tarafından kurtarılarak yedeğe alınmak suretiyle büyük dere kontrol sahasına getirilmişti. Makinasında husule gelen ve kasden yapıldığı intibamı veren arızalar sebebiyle yoluna devam ettirilmesine imkân olmadığı anlaşıldığından ehli vukuf marifetile muayene ve tamiri için Münakalât vekaleti nezdinde teşebbüsler yapılmış ve bir an evvel sefere salih bir hale konarak yoluna devam ettirilmesi için gayretler sarf edilmiştir. Diğer cihetten limanımızda buldukları müddetçe kendilerine insani yardımlarımız esirgemiyen bu Yahudileri kabul edebilmelerine ihtimal veren devletlerin Ankaradaki mümessilleri nezdinde teşebbüsler icrası için Hariciye Vekaleti ile de temasa geçilmiştir. Beş haftayı mütecaviz bir zaman içinde geminin tamiri sona ermiş ve İstanbul liman reisliği fen heyeti tarafından yapılan seyir tecrübeleri neticesinde sefere müsait bir duruma girdiği anlaşılmış ve ehli vukuf raporule de tesbit ve tevsik edilmiş ise de geçen bu müddet zarfından Bulgaristan’ın müttefik devletlerle harp haline girmiş olduğunu ileri süren geminin Bulgar kaptanı ve tayfası Akdeniz’e çıkamayacaklarını bildirmiş ve bunda ısrar etmişlerdir. Alâkalı Devletlerin Ankaradaki mümessilleri icabeden temaslari yapmış olan Hariciye Vekaletimiz nihayet gemiyi bir romörkür ile cer ederek Karadeniz’e çıkarmaktan başka çare kalmadığını ve şayet boğaz’a dönmek isterse geri çevrilmesi lazım geldiğini bildirmiş ve keyfiyet İstanbul Vilayetine bu suretle tebliğ olunmuştur. Münakalat vekaletinin tahsis ettiği Alemdar motörü ile cer edilerek 23/2/942 günü Karadeniz’e çıkarılmış olan Struma motörü ertesi gün Yön burnunun beş altı mil açıklarında bir infilak’dan sonra batmakta olduğu görülmüş derhal tahlisiye teşkilatımız faaliyete geçmiş ise de şiddetli akıntılar sebebiyle bütün gayretlere rağmen yalnız bir kişi kurtarılabilmiş ve dört de ceset elde edilmiştir. 20 yaşlarında Romen yahudisi Davit Stoliyer olduğu anlaşılan kazazede geminin bir deniz altı tarafından torpillenerek batırıldığını ifade etmiştir. Yüksek bilgilerine saygılarımla arz ederim.

Dahiliye Vekili Faik Öztrak”

⁶⁶ *Son Posta*, 25 Şubat 1942, s. 1

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1942, s. 1; *Vatan*, 25 Şubat 1942, s. 1.

⁶⁸ Metinde herhangi bir düzeltme yapılmamıştır.

⁶⁹ *BCA*, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer Kodu: 171.185.21: 1,2.

5. Savaş Sonrasında Struma Tartışmaları ve Popüler Kültürdeki Yeri

Struma'dan sağ kurtulan David Stoilar, yukarıda da değindiğimiz üzere Türkiye'yi sorumlu tuttu. 27 Şubat 1999 tarihinde Rifat N. Bali'ye yazdığı mektupta gecenin gece saati 150-200 polisin baskısıyla zorla Karadeniz'e götürüldüğünü, geminin motorlarının bulunmadığını, yiyecek ve yakıtın olmadığını iddia etmektedir.⁷⁰ Aynı mektupta Stoiler, kendisinin kurtarıldıktan sonra ifadesinin alındığını bir süre hastanede müşahede altında tutulduktan sonra Simon Brod'un parasını ödediği bir tren bileti ile Suriye'ye oradan yine trenle Filistin'e ulaştığını aktarmaktadır. Stoiler bu mektuptan sonra 1 Mart 1999 tarihinde yine bir mektup göndererek, Türk makamlarına karşı olumsuz tavrından dolayı üzüldüğü, 25 Şubat 1942'de Şile'deki denizcilerin kendisini kurtarmasa bu mektubu yazamayacağını vurgulayarak özürlerini iletmektedir.⁷¹ Stoilar'ın Şile Cumhuriyet Savcısı H. Sabri Eke'ye verdiği ifadesinde kendisiyle beraber 30-40 kadar kişinin de kurtulduğunu ancak soğuğa dayanamadıklarını söylemiştir.⁷²

Struma faciasında Türkiye'yi sorumlu tutan görüşe karşılık, savaşın ilerleyen sürecinde, Türkiye'nin bilhassa Romanya Yahudilerine yardım elini uzattığını aktaran eserlerde vardır. Avner Levi, "*Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*" isimli kitabında Romanya Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Rumen Yahudilerinin Nazilere teslim edilmemeleri yolunda yoğun baskı ve çabalarından bahsetmektedir.⁷³ Türkiye'de Yahudi kurtarma komisyonu yoluyla kiralanın Türkkan, Morina, Mefkûre ve Bülbül gemileri, Romanya limanlarından Yahudi yolcularını Türkiye'ye oradan da Filistin'e taşımıştır.⁷⁴ Morina 315 yolcusuyla İstanbul'a varırken, Mefkûre bir denizaltı saldırısıyla batmış, yolcularının bir kısmı hayatını kaybederken, yüz elli kadarını arkadan seyreden Bülbül gemisi toplamıştır. Yolcular, İstanbul'a ulaştıktan sonra karayoluyla Filistin'e gitmişlerdir.⁷⁵

Hadisenin siyasi sorumluluğu ise başka tartışmaları beraberinde getirdi. 4 Mart 1942'de Amerikan istihbarat raporunda Struma faciasından sorumlu devletin, Türkiye'ye yaptığı baskılar nedeniyle Almanya olduğu yazmaktadır.⁷⁶ Yıllar sonra Struma'da hayatını kaybedenler, İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurarak Almanya'dan tazminat talep ettiler. Almanya, saldırının olduğu bölgede ilgili tarihte denizaltısının olmadığını ispatladı.⁷⁷ 28 Şubat ve 6 Mart tarihlerinde Amerika Birleşik Devletleri'nde Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün de Amerikan basınında çıkan Struma haberlerini aktardı ve Struma'nın bir denizaltı tarafından batırıldığı bilgisini Türk makamlarına teyit etti. 8 Mart 1942'de Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği de geminin 'kasten' batırılmış olabileceğini iddia etti. Olaydan sonra geminin kiralanın acentanın sahibi Pandelis, Romanya yargısı tarafından yargılandı, beraat etti. Struma'nın batmasından birkaç gün sonra Filistin'de Yahudilerin yaşadığı mahallelerde ise "Cani Sir Harold Macmichael İngiliz Hükümeti'nin Filistin Yüksek Komiseri Struma gemisindeki 800 göçmenin boğularak ölmesine sebebiyet vermek suçundan dolayı ARANIYOR" posterleri asıldı.⁷⁸ Yahudi toplumu İngiltere'yi siyasi sorumlu olarak görürken Lehi örgütünün Eliahu Bet Zuri ve Eliahu Hakim adlarındaki iki mensubu, 6 Kasım 1944'te Lord Moyne'u (Walter Edward Guinness Moyne) Kahire'de düzenledikleri suikastla

⁷⁰ N. R. Bali, *Musa'nın Evlatları...*, s. 204.

⁷¹ N. R. Bali, *Musa'nın Evlatları...*, s. 205.

⁷² B.N. Şimşir, *Türk Yahudiler...*, s. 351.

⁷³ Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 149.

⁷⁴ A. Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, s. 149.

⁷⁵ A. Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, s. 149.

⁷⁶ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 103.

⁷⁷ M. Hergüner, *İkinci Dünya Savaşında...*, s. 343.

⁷⁸ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 121.

öldürdüler.⁷⁹ Macmichael ise 8 Ağustos 1944'te aynı örgüt tarafından Yafa'ya giderken düzenlenen suikastten ağır yaralı olarak sağ kurtulmayı başardı.

Struma faciası seneler sonra David Stoiler'in 1971'de verdiği bir demeçle Türkiye'nin gündemine geldi.⁸⁰ Struma'da büyük annesi ve büyük babasını kaybeden Greg Buxton'un girişimleri ile 2000 yılının ağustos ayında Struma'nın enkazı tespit edildi. 3 Eylül 2000'de faciada yakınlarını kaybedenlerin katılımıyla Şile açıklarında anma töreni gerçekleşti. Törene İsrail'in Ankara büyükelçisi, İngiltere'nin İstanbul konsolosu, Hahambaşı Vekili İshak Haleva katıldı.⁸¹ 2012 yılında Yahudi iş adamı İshak Alaton'un "Struma faciası yüzünden Türkiye özür dilemeli" çıkışından sonra Struma tartışmaları yeniden alevlendi. Sinema eleştirmenliği ile tanınan Atilla Dorsay, 15 Eylül 2012 tarihli Sabah gazetesindeki köşe yazısında "Bir özür dilense ne olur ki? Ama özür çok şey getirir. Tarihin en büyük soykırımını yaşamış Yahudi halkı için, özür önemli. Bizler de Mavi Marmara olayı için İsrail'den bir özür beklemiyor muyuz?" ifadeleriyle Alaton'u kısmen destekledi. 12 Eylül 2012 tarihli Hürriyet gazetesinde Taha Akyol, Türkiye'nin baskı altında tarafsızlık politikasını yürütmeye çalıştığını vurgulayarak özür dileme sorumluluğu diğer taraf ülkelere yüklemektedir.

Türk yazın hayatında Struma birçok romana konu olmuştur. Zülfü Livaneli'nin *Serenad*, Hakan Akdoğan'ın *Karanlıkta Bir Ninni Struma*, Halit Kakinç'ın *Struma*, Bahar Feyzan'ın *Struma Aşk Yolcusu*, Yasemin Kumral'ın *Bir İstanbul Varmış* ve Aaron Nommaz'ın *Vicdanları Sorgulatan Hikâye Struma* isimli romanları bulunmaktadır.

SONUÇ

Struma ile roman kaleme alan isimlerden özellikle Aaron Nommaz'ın 2019 yılındaki röportajında 'Struma faciasının bilinmediği' iddiasının aksine bu çalışmanın literatür araştırmaları sırasında birçok romanın yayımlandığı tespit edilmiştir. Kaynakçada yer almamakla beraber iki adet lisans üstü tez çalışmasının yayımlandığı da görülmüştür. Bu tezlerin mükerrer anlatımlar barındırması ve konuya medya merkezli bakmaları nedeniyle çalışmanın kaynakçasına dahil edilmemiştir. Struma hakkında metinde de vurgulandığı gibi bazı bilgilerde çelişkiler mevcuttur. Örneğin Hergüner'in eserinde kitabın kaptan bilgisi Paraschivescu olarak geçmektedir. Paraschivescu, geminin yolculukta dayanamayacağı gerekçesiyle görev almamıştır. Seyri yürüten Bulgar kaptandır. Bulgar kaptanın ismi konusunda da kaynaklarda telaffuz edilen iki farklı isim metinde vurgulanmıştır. Geminin taşıdığı yolcu mevcudundaki anlatım farklılıkları da yine metinde ele alınmıştır. Struma'daki can kaybı konusunda da kaynaklardan anlaşıldığı üzere 768 kişi yaşamını yitirmiştir. Stoiler'in sağ kurtulması hesap edilerek düşünülen bu rakam doğru olmayabilir. Bunun temel nedeni, arşiv belgelerinde de telif ve tetkik eserlerde de gemideki yolcu mevcudu hakkında 769 olduğu üzerindeki görüş birliğinin yanında gemiden dokuz kişinin indirildiği bilgisinin atlanılmasıdır. Bülent Gökay'ın 1993 yılında Tarih ve Toplum dergisinin yedinci cildinde yayınlanan "Belgelerle Struma Faciası" başlıklı yazısında yaşamını yitiren 768 yolcu ve dahili mürettebattır.⁸² Bu çalışmada kaynaklar dahilinde hayatını kaybeden sayısının 759 olabileceği görüşü ileri sürülmektedir.

Faciadan sağ kurtulan David Stoiler'in, Şile Cumhuriyet Savcılığı'na verdiği ifade ile yıllar sonraki anılarındaki aktarımlarda da çelişkiler bulunmaktadır. Çetin Yetkin, eserinde Stoiler'in Türkiye'yi baş sorumlu tutan iddialarına yanıt vermiştir. Örnek verilecek olursa Stoiler, geminin motorlarının çalışmaz halde Karadeniz'e bırakıldığını aktarırken yine aynı söyleşisinde gemi mürettebatının çabasıyla çalışabilir durumda olduğunu anlatmaktadır.

⁷⁹ Ç. Yetkin, *Struma Bir...*, s. 111.

⁸⁰ N. R. Bali, *Musa'nın Evlatları...*, s. 268.

⁸¹ N. R. Bali, *Musa'nın Evlatları...*, s. 268.

⁸² Bkz: Bülent Gökay, "Belgelerle Struma Faciası", *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 20, S.116, ss. 106-109.

Stoilar, havanın ve denizin sakin olması sayesinde hayatta kalabildiğini ve yardımın gelmediğini anlatırken, Yetkin, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nün arşivinden ilgili günün hava raporunu paylaşarak, havanın parçalı çok bulutlu ve yağmurlu, Kuzey-Kuzeydoğu yönlerinden 10 knot, saatte 8-12 deniz mili hızda rüzgâr estiğini ve tahmini dalga yüksekliğinin 1,5 metre civarında olduğu bilgisini paylaşmaktadır. Böyle bir vaziyette kurtarma çalışmalarının 1942 yılı şartlarında akamete uğraması gözden kaçırılmamalıdır. 1978'de Sovyetler Birliği'ndeki yayımla geminin Sovyet denizaltısı tarafından batırıldığı bilgisi ortaya çıkana kadar sürede, geminin failini bir Türk torpidobotu yapması da düşündürücüdür.

Rifat N. Bali'nin eserlerinde de Türk hükümetini, Filistin vizesini almış çocukların gemiden indirilip karayoluyla gönderilmemesi hakkında sorumlu tutan ifadeleri bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin içerisindeki siyasi vaziyetin yanında ekonomik ve sosyal sorunların boyutlarının dikkate alınmaması, tartışmaları sağlıklı kılmamaktadır. Nitekim, Türk hükümetinin birçok kitap, makale ve belgeye konu olmuş, Yahudi Soykırımı'na karşı mücadele etmiş, insanlık vazifelerini yerine getirmek için olağanüstü çabalar sarf etmiş diplomatları ve devlet adamları karşısında Struma'nın siyasi sorumluluğunu tamamen Türkiye'ye yüklemek belli bir eksen etrafında şekillenebilecek maksadın işareti olabilir.

KAYNAKÇA

Arşiv

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer Kodu: 171.185.21

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer Kodu: 124.881.6

Kitaplar

Armaoğlu, Fahir, *Türk Dış Politikası*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Bali, N. Rifat, *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Bali, N. Rifat, *Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Caplan, Jane, *Hitler Almanyası 1933-1945*, çev. İdem Erman, İnkılap Yayınları, İstanbul 2012.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

Guttstadt, Corry, *Türkiye, Yahudiler ve Holokost*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Hergüner, Mustafa, *İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2011.

Levi, Avner, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Mazower, Mark, *Hitler İmparatorluğu İşgal Avrupası'nda Nazi Yönetimi*, çev. Yavuz Alogan, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

Shaw, Stanford J., *Yahudi Soykırımı ve Türkiye*, çev. Fahir Armaoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Shirer, William L., *Nazi İmparatorluğu 3*, çev. Rasih Güran, İnkılap Yayınları, İstanbul 2002.

Şimşir, Bilal N., *Türk Yahudiler II*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Yetkin, Çetin, *Struma Bir Dramın İç Yüzü*, Gürer Yayınları, İstanbul 2016.

Kitap Bölümleri ve Makaleler

Aydın, Mustafa, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945)”, *Türk Dış Politikası*, C.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, ss. 399-476.

Çağlayan, Savaş, “Göç Kuramları ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, S. 17, ss. 67-91.

Kodal, Tahir, “Türk Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı (1939-1945) Yıllarında Türkiye Üzerinden Filistin’e Yahudi Göçleri”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 3, ss. 134-163.

Savaşgür, Ahmet Vedat, “Göç Olgusunun İzahına Yönelik Geliştirilen Teoriler”, *BABIR International Journal for Human Sciences*, C. 2, S. 3, ss. 67-84.

Gazeteler

Akşam, 25 Şubat 1942.

Cumhuriyet, 25 Şubat 1942.

Son Posta, 25 Şubat 1942.

Vatan, 25 Şubat 1942.

İnternet

<https://encyclopedia.usmmm.org/content/tr/article/voyage-of-the-struma> (son erişim: 17.05.2021)

<http://kanburoglu.com/makale203.htm> (son erişim: 17.05.2021)

EKLER

Ek -1: Sıhhat ve İştımai Muavenet Vekâleti'nin Struma ile ilgili 4 Şubat 1942 tarihli raporu

T. C.

**SİHHAT ve İÇTİMAİ
MUAVENET VEKÂLETİ**
Hıfzıssıhha İşleri Dairesi Reisliği

Ankara
4 Şubat 1942

Genel № 32
Özel № 1605
İlişigi :

P. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekâlet Yüksek Makamına

Köstenceden Beyruta transit olarak 15/XII/1941 tarihinde bogazdan geçerken makinesine arız olan sakatlık dolayısıyla İstanbul limanında tevakkufa mecbur kalan Panamâ bandıralı Usturuma vaporunda bulunan ve sıhhi nezaret altına alınan 769 yahudi göçmeninin, makinedeki sakatlığın tamirinin uzaması yüzünden işe vaziyetleri ile sıhhi durumlarının günden güne bozulduğu ve sarı bif hastalığının zuhuru kuvvetle muhtemel olduğu İstanbul Sahil Sıhhiye Merkezi Baştabipliğinin ve Galata Merkezi Tabipliğinin yazılarından anlaşılmaktadır.

Beslenme ve sıhhat bakımından pek fena bir durumda olan bu musevî göçmen kafilesinin gemilerindeki tamiratın biran evvel yapılarak yola çıkarılabilmelerinin temini yolunda icabedenlere emir verilmesine müsaadelerini rica ve aksi takdirde bu günkü durum yüzünden aralarında çıkması kuvvetle muhtemel büyük miktarda ölüme mani olunmak üzere bunların karaya çıkartılmalara zorunda kalınması mümkün olacağını saygılarımla arz ederim

Sıhhat ve İştımai Muavenet
Vekili
Dr. H. A. Alactas

Yazı Tz. m...
4.2.1942

BASVEKALET EVRİMİ
Tarih: 5-2-42
Numara: 994

| | | | | | | | | |
|-----|----|--|--|--|-----|-----|---|---|
| 030 | 10 | | | | 126 | 584 | 6 | 2 |
|-----|----|--|--|--|-----|-----|---|---|

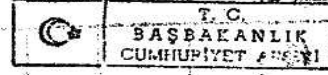
Yazılacak karşılıklıta. geldiği süresinin tarih ve numarasının yazılması lazımdır.

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer Kodu: 124.881.6

Ek-2: Struma'nın akıbeti hakkında İç İşleri Bakanlığı'nın 30 Mart 1942 tarihinde Başbakanlık makamına gönderdiği yazının birinci sayfası

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

| Şube | Dosya | Numara |
|------|----------|--------|
| 4. B | 71829/57 | 12176 |



30. III. 1942

Özü : Karadeniz'de batan Struma
Motörü hakkında.

İlişgi :

Başvekâlet Yüksek Makamına.

769. ecnebi yahudi ile Filistin'e gitmek üzere 15/12/94 günü Köstenceden İstanbul'a gelen 148 tonluk Panama bandıralı Struma motörü boğaz methalinde işaret mahallini geçtikten sonra ağlara takıldığından askeri Kılavuz tarafından kurtarılarak yedeye alınmak suretile büyük dere kontrol sahasına getirilmişti.

Makinasında husule gelen ve kasden yapıldığı intibahını veren arızalar sebebiyle yoluna devam ettirilmesine imkân olmadığı anlaşıldığından ehli vukuf marifetile muayene ve tamiri için Münakalât vekâleti nezdinde teşebbüsler yapılmış ve bir an evvel sefere salih bir hale konarak yoluna devam ettirilmesini temin için ciddi gayretler sarfedilmiştir.

Diğer cihetten limanımızda buldukları müddetce kendilerinden insanî yardımlarımız esirgenmiyen bu yahudileri kabul edebilmelerine ihtimal verilen devletlerin Ankaradaki mümessilleri nezdinde teşebbüsler icrası için Hariciye Vekâleti ile de temas geçilmiştir.

Beş haftayı mütecaviz bir zaman içinde geminin tamiri sona ermiş ve İstanbul liman reislîği fen hey'eti tarafından yapılan seyir tecrübeleri neticesinde sefere müsait bir duruma girildiği anlaşılmış ve ehli vukuf raporule de tesbit ve tevsik edilmiş ise de geçen bu müddet zarfında Bulgaristan'ın müttefik devletlerle harp haline girmiş olduğunu ileri süren geminin Bulgar kaptanı ve tayfası Akdeniz'e çıkamayacaklarını bildirmiş ve bunda ısrar etmişlerdir. Alâkalı Devletlerin Ankaradaki mümessillerile icabeden temaslari yapmış olan Hariciye Vekâletimiz nihayet


Kerşide: dosya sayısile numara ve tarih zikri rica olunur.

-6-

030 10 171 185 21

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer Kodu: 171.185.21,

Ek -2/1: Struma'nın akıbeti hakkında İç İşleri Bakanlığı'nın 30 Mart 1942 tarihinde Başbakanlık makamına gönderdiği yazının ikinci sayfası

T. C.  **T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ**

DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

| Şube | Dosya | Numara |
|------|-------|--------|
| | | |

Özellik : _____

İlişigi :

(2)

gemiği bir romörkör ile cer ederek Karadeniz'e çıkarmaktan başka çare kalmadığını ve şayet boğaz'a dönmek isterse geri çevrilmemesi lâzımgeldiğini bildirmiş ve keyfiyet İstanbul Vilâyetine bu suretle teblig olunmuştur.

Münakalât vekâletinin tahsis ettiği Alemdar motörü ile cer edilerek 23/2/942 günü Karadeniz'e çıkarılmış olan Struma motörünün ertesi günü Yon burnunun beş altı mil açıklarında bir infilâk'dan sonra batmakta olduğu görülmüş derhal tahlisiye teşkilâtımız faaliyete geçmiş isede şiddetli akıntılar sebebiyle bütün gayretlere rağmen yalnız bir kişi kurtarılabılmış ve dörtde ceset elde edilmiştir.

20 yaşlarında Romen yahudisi Davit Stoliyer olduğu anlaşılan kazazede geminin bir deniz altı tarafından torpillenerek batırıldığını ifade etmiştir.

Yüksek bilgilerine saygılarımla arz ederim.

110

hizir
31.3.1942

Dahiliye Vekili

Yakup Özbek

Kayıtlıkta; dosya sayısıyla numara ve tarihin zikri rica olunur.

| | | | | | | | | | |
|-----|----|--|--|-----|-----|----|------|------|--|
| 030 | 10 | | | 171 | 185 | 21 | 1942 | 2721 | |
|-----|----|--|--|-----|-----|----|------|------|--|

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer Kodu: 171.185.21, 2.

Ek-3: Dış İşleri Bakanlığı'nın Ulaştırma Bakanlığı'na Struma gemisinin Karadeniz'e çıkarılması hakkında yazısı.

T.C.
Hariciye Vekâletî
Üçüncü Daire Umum Müdürlüğü
Şube : 3
Ü.N. : 22325
H.N. : 101

T.C.
BAŞBAKANLIK
MÜHÜR VE MÜHÜR ANKARA, 17/2/942

Acele

Münakalât Vekâletine

Deniz Nakliyat Dairesi Reisliği ifadesile alınan 10/2/942 tarih ve 177/1214 sayılı yazılarına cevaptır.

Penama Bandıralı "Ustruma" vapurunun tamir edilerek yoluna devam etmesine imkân olmadığı ve esasen kaptan ve mürettebatı da, Orta Amerika Devletleriyle Mihver arasındaki Harp vaziyeti dolayısıyla Akdenize çıkmak istemedikleri anlaşıldığı cihetle geminin geldiği denize geri gönderilmesinden başka bir imkân kalmadığı görülmektedir.

Bineenaleyh, geminin, bu romorkörümüz tarafından cer suret tile Karadeniz Boğazından açık denize çıkarılması ve gayet gemi tekrar boğaza dönerse aynı suretle tekrar geri çevrilmesi için icabedenlere gereken tebligatın ifasına ve neticeden malûmat verilmesine müsaadelerini saygı ile rica ederim.

Hariciye Vekili

Dahiliye ve Münakalât Vekâletlerine yazılmıştır.

astinin ayndir
S. Sabir

| | | | | | | |
|-----|----|--|--|-----|-----|----|
| 030 | 10 | | | 171 | 185 | 21 |
|-----|----|--|--|-----|-----|----|

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer Kodu: 124.881.6, 4.

Ek-4: Struma'nın batırılması ile ilgili Türk basınındaki haberler

Cumhuriyet
18 inci yıl sayı : 6294
İSTANBUL — CAĞALOĞLU
Telgraf ve mektup adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu: İstanbul No. 246
Telefon: Başmuharir: 2286, Tahrir beyeti: 2428, Hâre ve Matbaa kuru 2429 - 2430
Çarşamba 25 Şubat 1942

3 kat 25 santim ağırlığında levhalarla
gizli renkli bir edis
Zümrüd Tektaş
Belediye Mezarı idaresi - Dedektör
nede tesbir edilmiş - 2/2042
perembe günü

Sizin en büyük
TÜRKÇE Sözlü,
Sözlü, Sözlü filmi
ALİ BABA
ve
Kırk Haramiler
Bütün İstanbulla meftun etti.
Elhamra sinemasında

Ankarada bir hâdise Atatürk Bulvarında bir bomba patladı

Bombayı taşıyan meçhul adam parçalandı, o sırada yoldan geçmekte olan Alman elçisi ile refikalarına bir şey olmadı

Struma vapuru İçindeki 769 Rumanyalı Yahudi ile beraber Karadenize giderken

Boğaz dışında bir infilaklı müteakib battı,
limanımızdan derhal tahliyeler gönderildi

Ankara 24 (aa.) — Anadolu ajansının şifalıyettar memnaden haber aldığına göre, içinde 769 Rumanyalı Yahudi bulunan Panama kontrolü Struma vapuru İstanbul'da 13 Ocak'ta batmıştı. Genel maksatında tamir müsait ve hatta kaan olduğu tahmin vatanlarımızın tamiri bahaneleri ile Ankaraya getirildi. Bir taraftan bu Yahudilerin tahliyesi için Ankaraya gelen devletlerin Ankaradaki temsilcilerine birkaç defa müzakere edildiği gibi bu Yahudilerin gelmeleri memleketi işe etmek için olup olmadıkları araştırıldı. Diğer taraftan da bu Yahudilere ya yollarına devam etmeleri veya geri dönmeleri için birkaç kere tebligatla bulunuldu. Müzakere edilen devletlerden kimi alkış göstermedi, kimi de kabul edemeyişini bildirdi. Rumanya'nın Ankara şifre de bunların Rumanya tebaası Yahudi olduklarına, memleketi yalnız bir şekilde terk etmelerini ve kendilerinin Rumanya'ya kabulü asla bahis mevzuu olmayacağını bildirdi.

Günün tamiri bitim bulduğu halde biraz Yahudiler de te yollarına devam ettiler, ve de geçire dindiler. Çukurova'nın kapitan ve tayfan Dolmuş oldu ve Bulgaristan harb halinde bulunduğu için yollarına devam etmedi. Rumanya'nın temsilcileri ise devletlere tebligatla emek edenekten başka hiçbir kalmadığı çabaları hususla alkış göstermeleri zamanında devletlerin temsilcilerine haber verildi ve haberi günü 23 şubat Karadenize işe edildi.

Ertesi günü sabahleyin Boğaz dışında Yun burun 4-5 mil kadar aşağıda bir infilakın sonra geminin lülmekte olduğu haber alınarak mahallinde tahliyeler gönderildi.

Memlekette teessür

Başta Milli Şefimiz olmak üzere Devlet erkânımız, Büyük Elçinin sordular, hükümet ehemmiyetle tahkikat yapıyor

Ankara 24 (aa.) — Bu gün, 24 şubat 1942, sabah saat ona on dakika geçerek Ankaranın Emniyet meyhanelerinde

Çörçil biraz daha nikbin

"Harbin umumi manzarasına bakarsak vaziyetimizin son aylarda çok fazla dü-

İngiliz Başvekil Mr. Çörçil

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 25 Şubat 1942.

Çarşamba 25 ŞUBAT 1942
Yıl: 2 — Sayı: 497
"DOĞRUYA DOĞRU - İĞRİYE İĞRİ"
Fiyat 5 Kuruş

Ahmet Emin YALMAN
VATAN İVİ
Çarşamba, Moda Pasarı
Şubat 25 - 1942
Tel. 24133 - Tel. VATAN 64

Denizci GÖZÜLE
Bahar yaklaşırken
Yazın : HUSAMETTİN ÜLSEL

Von Papan'ın yanında bomba patladı

Alman Büyük Elçisi ve refikası tehlikeyi zararsız atlattılar

Karadenizde bir facia

İçinde 769 Yahudi bulunan Struma vapuru battı

İstanbuldan iade olunan vapurun Yönburnu açığında bir infilak neticesinde battığı anlaşılıyor

Hâdise

Memlekette derin teessür uyandırdı

Ankara, 24 (A.A.) — Bugün, 24 şubat 1942, sabah saat on beş buçukta Ankara'nın Keleşçi meydanı ile Kavaklıdere arasında, Alman elçisi ile refikası bir bomba patladı ve bir adam tamamen parçalandı.

O saatte bir adanın kenarında bomba parçası ile vurulmuş bir adam yolda yatacağı yerden geçerken gördü.

Yolcular parçalanmış bir adam buldu. Patlayan bombanın bir kuruşluk bile kurtulmadığı, bütün adamın parçalandığı görüldü. O sırada, strada geçmekte olan bir grup insan mahallinde patlamanın haberi kadar hızlı refikası ile birlikte gitmekle istedi.

Alman elçisi ve refikası ile bir grup insan mahallinde patlamanın haberi kadar hızlı refikası ile birlikte gitmekle istedi.

İngiliz Amerikan anlaşması

İngiltere ile Amerika arasında yeni bir anlaşma imzalandı

Ruzvelt dedi ki:

Son zaferi elde edinceye kadar beraber çalışacağız

Washington, 24 (A.A.) — 24 Ocak'ta, bir İngiliz - Amerikan anlaşmasını tasvip ettiği bildirildi. Dön Walter de Haas'tan tarafından, anlaşmanın bu anlaşma gerektiren, anlaşmanın Amerika, İngiltere, Birleşik Krallık ve Yunanistan devletleri arasında imzalandığı bildirildi. Bu anlaşma, Birleşik Krallık ve Yunanistan devletleri arasında imzalandığı bildirildi. Bu anlaşma, Birleşik Krallık ve Yunanistan devletleri arasında imzalandığı bildirildi.

Çörçil harbe dair konuştu

Milletin ve...

Ruzvelt'in mühim nutku

Kaynak: Vatan Gazetesi, 25 Şubat 1942.

TOPLUMLARIN YÖNETİLMESİNDE SİSTEM SORUNU OLARAK DARBELER*

COUPS AS A SYSTEM PROBLEM IN MANAGING SOCIETIES

Abdullah KARA**

Veysel KARKIN***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 10/11/2021 Düzeltme/Revised: 27/12/2021 Kabul/Accepted: 29/12/2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Kara, A. ve Karkin, V. (2021). Toplumların Yönetilmesinde Sistem Sorunu Olarak Darbeler. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 213-225. <https://doi.org/10.52735/bellek.1021593>

ÖZ

Darbeler devrimlerden farklı olarak içinde şiddet barındıran köklü değişikliklerin hedeflenmediği mevcut düzende meydana gelen çatlakların giderilmesi için ortaya çıkan eylemler olmuştur. Darbelerin sosyal, siyasi ve iktisadi olmak üzere birçok sebebi olabilir. Darbelerin gerçekleştiği ülkeler genel itibariyle az gelişmiş ya da sistemsel sorunları olan yani mevcut düzeninin temellerinin sağlam atılmadığı ülkeler olmuştur. Orta Çağ boyunca hâkim olan krallık ya da monarşi yönetimleri zamanla toplumlara hitap etmeyen kurumlar haline gelmişlerdir. Yakın ve Yeni Çağ itibariyle değişmeye başlayan yönetim şekilleri birçok devletin dağılmasına neden olmuş yeni sistemleri ise genel olarak ulusal kimlikle ve halkın doğrudan yönetime dâhil edildiği parlamenter sistemler oluşturmuştur. Avrupa'nın yaklaşık yüz yıl önce geçmeye başladığı sistemlere Doğu dünyası ayak uyduramamış sistem değişikliklerinde geç kalınmıştır. Bu durum da Avrupa'nın Orta ve Yakın Çağlar boyunca yaşadığı bunalımların Doğu dünyasına taşınmasına neden olmuştur. Günümüzde dahi birçok Ortadoğu ülkesi benzer yönetim anlayışlarından kaynaklı bunalımlar yaşamaktadır. Yakın geçmişinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yaşadığı siyasi ve askeri darbelerin yanı sıra birçok Arap ülkesinde de benzer durumlar yaşanmıştır. Hala etkisini sürdüren Arap Baharı da bu duruma genel bir örnek teşkil etmektedir. 1920'li yılların başında Türkiye Cumhuriyeti kurulurken demokratik ve ulusal yönetimin ilk gereği olan partilerin kurulup halkı bu oluşumların temsil etmesi hedeflenmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk kurulan sistemin askeri vesayetten uzak tutulması için elinden geleni yapmış sivil-asker dengesini korumuştur. Cumhurbaşkanlığı döneminde birçok silah arkadaşı ile ters düşmüş, ömrü boyunca gerçek bir muhalefet partisi oluşumunu desteklemiştir. Gerek

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir.

** Dr., Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü, Gaziantep/Türkiye, e-mail: abdullahkara01@gmail.com, **ORCID: 0000-0002-9771-7950**

*** Uzman, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep/Türkiye, e-mail: krknvysl@gmail.com, **ORCID: 0000-0003-3651-1390**

toplumun buna hazır olmaması gerekse Osmanlı Devleti'nden kalan askeri geleneğin etkisinin kırılmasının zaman alması tam anlamıyla demokratik bir düzene geçilmesinin önünü kesmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk döneminden sonra da benzer bunalımlar yaşanmıştır. 1950'li yıllar Türkiye'de çok partili hayata geçilen dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Ülke yönetiminde yeni bir dönemin başlaması da gözlerin iktidar partisine çevrilmesine neden olmuştur. Ülkeyi salt çoğunlukla yöneten bir iktidarın ise ülkenin geleceği için atılan adımları elinde bulundurduğu yetkiler sayesinde kolayca gerçekleştirmesi, daha açık ifadeyle ülkenin geleceği için atılan adımların cesurca atılması ülkenin kuruluşunda ve geleceğinde rol oynayan farklı erklerin harekete geçmesiyle sonuçlanmıştır. Harekete geçen bu güç erklerinin başında ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ve yönetilmesinde önemli rol oynayan ordu yer almıştır. İktidarda bulunan hükümet partilerinin sınırsız güce kavuştuğu, Atatürk ilke ve inkılaplarına aykırı hareket edildiği düşünceleri ve yönetimde bulunan partinin mevcut düşüncenin dışında hareket ettiği algısının oluşması askeri müdahaleleri beraberinde getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşen darbeleri sadece iç sebepleri ile açıklamak yanlış olduğu gibi toplumun buna hazır olup olmadığının da göz ardı edilmesi yanlış olacaktır. Türkiye'nin yaşadığı toplum dönüşümü ve dönüşüm sonucunda yaşanan olaylar ise Doğu toplumlarına sistem değişikliklerinin geç gelmesi ile açıklanabilir. Her toplumun zaman içerisinde yaşadığı dönüşüm evresi farklı olmakla birlikte toplumların yönetilmesi anlamında Doğu toplumlarına yirminci yüzyıl itibarıyla yansımaya başlayan yönetim biçimi değişiminin ilk meşalesini Türk halkı yakmıştır. Yirminci yüzyılda temelleri henüz atılan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Cumhuriyet yönetim biçiminin benimsenmesi Türk toplumunda yönetim biçimi dönüşümü için büyük bir reformun gerçekleştiğini göstermiştir. Bu dönüşümle birlikte Türk Toplumunun hazırbulunuşluk düzeyinin gelişmesi bir diğer ifade ile toplumun bütün kesimlerinin ülke yönetiminde temsil edilebilmesi gelecek adına demokratik yönetim anlayışı ve geleneğin geliştiğini gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Sistem, Demokrasi, Toplum, Cumhuriyet.

EXTENDED SUMMARY

Unlike revolutions, coups were actions that emerged to eliminate cracks in the existing order, in which radical changes containing violence were not targeted. Coups can have many reasons, including social, political and economic. The countries where the coups took place were generally underdeveloped or had systemic problems, that is, the foundations of the current order were not well laid. During the Middle Ages, the kingdom or monarchy administrations have become institutions that do not appeal to societies over time. The forms of government that started to change as of the Near and New Ages caused the disintegration of many states, and the new systems were generally formed by national identity and parliamentary systems in which the people were directly included in the administration. The eastern world could not keep up with the systems that Europe started to pass about a hundred years ago, and it was late in the system changes. This situation caused the depressions that Europe experienced during the Middle and Modern Ages to be transferred to the eastern world. Even today, many Middle Eastern countries are experiencing depressions stemming from similar management approaches. In addition to the political and military coups experienced by the Republic of Turkey in its recent past, similar situations have been experienced in many Arab countries. There have been many verbal or verbal coup attempts that have an important place in the history of the Republic of Turkey and that affect the change of society for good or bad. The reasons for these coups are a matter of debate even today. Behind the known reasons lie a large number of unknown and in need of interpretation. While the apparent reasons consist of the reasons determined for the state mechanism to become dysfunctional for the society in general, the unknown ones can be mentioned as either the effect of external factors or the intolerance of a different opinion inside. In addition to all these factors, the fact that the traditions that make up the memory of a state's society are available to coups and that there is no reaction to this situation presents coups as viable developments. A correct analysis of the developments in world history before the social transformation experienced with the establishment of the Republic of Turkey will facilitate a correct understanding of the developments in Turkey and the Middle East today. The fact that the reform efforts made throughout the history of humanity were not with the will of the people, but in spite of the people, deepened the disruptions in the administration. Whether the change in Turkish society is related to the transformation in European society will also be understood when looking at the events from an outside perspective. All scientifically forward-looking studies in Europe are called reforms. These developments, on the other hand, have been shaped by the reaction mechanism of the people, who gained knowledge and a critical perspective. It is known that the reforms, few examples of which were witnessed in the West, took place with the active role of the people. This transformation, which was realized by the enlightenment of the people against the kingdom regimes or religious authorities, also tightened the foundations of the newly established system. It is necessary to focus on the historical background of the coups before discussing whether they are a system problem or not. For example, the subject on which ground the Ottoman Empire was founded, who is the heir of it, whose legacy it carries will also show the source of the habits brought to the present day. The Turks, who are also the founders and owners of the Ottoman Empire, have established many powerful and deep-rooted states throughout history or have taken part in the administrative levels

of the established states. Therefore, they also have a deep-rooted state tradition. Every Turkish state established has fulfilled the requirements of its age and succeeded in being among the most powerful of its time. Although these established and managed states do not follow each other in a sequence, each newly established Turkish state claimed the legacy of the previous one and developed by putting it on the created system. The Ottoman State represented the Turkish state before the Republic of Turkey. The Ottoman Empire was the Turkish state that brought centralism to the highest level among the Turkish states established until this period. This system, which was extremely effective and useful during the establishment and development periods of the state, later turned into a disease that collapsed the state from within. This centralized structure is not only a system specific to Turks, but also constituted the system of many states established in the geography that we can call the East. The Ottoman Empire, like every Turkish state established before, showed the highest level of interest in the army and military institution, and when the state completed its establishment, a strong system was first established in the field of soldiers and military service. In this direction, the timar system, which was also used in the Roman Empire, which was one of the previous states, set an example for the Ottoman soldier training practice. The Janissary corps, which was established later, assumed the duty of the central army of the Ottoman state. At first, this army was very useful in the conquests in Europe, but in time, the state began to decline due to the indifference of the Ottoman state to the economic, military and political developments in Europe. However, due to the deterioration in the military system and the economic loss of power of the state, various rebellion movements have occurred. XVIII. the end of the century and the XIX. The loss of land and the population change in the Anatolian geography throughout the century increased the concerns in order to save the state, and the frequency of the wars increased the efforts for the modernization of the army. In the century when the Ottoman Empire lived its last days, changes were experienced in all areas of political, legal, social and economic life, and 139 new groups and innovative intellectuals, which were brought about by the modernization of Ottoman society, were organized around the army. The developments that caused the French Revolution in the recent past and that led the western lands of the Ottoman Empire to boil have not been fully understood. Ottomanism, Islamism, Westernization and Turkism movements were tried to be tried and conveyed to the society from above by a method in order to save the state by the members of the army institution, which was the central structure of the Ottoman Empire and the center of innovations. The innovative works of the intellectual group, which we can call the New Ottomans, who were members of the military class and also received a western education, and their desire to direct the society affected the last half of the last century of the Ottoman Empire. At the beginning of these powers that took action was the army, which played an important role in the establishment and management of the Republic of Turkey. The thoughts that the ruling parties gained unlimited power, that they acted contrary to Atatürk's principles and reforms, and the perception that the ruling party acted outside the current thought brought military interventions. It would be wrong to explain the coups that took place in the history of the Republic of Turkey with only internal reasons, and it would be wrong to ignore whether the society is ready for it or not. The transformation of society in Turkey and the events experienced as a result of the transformation can be explained by the late arrival of system changes in Eastern societies. Although the transformation phase experienced by each society over time is different, the Turkish people lit the first torch of the change in the management style, which started to reflect on the Eastern societies as of the twentieth century, in terms of the management of societies. The adoption of the republican form of government in the Republic of Turkey, the foundations of which were just laid in the twentieth century, showed that a major reform took place for the transformation of the form of government in Turkish society. With this transformation, the development of the level of readiness of the Turkish society, in other words, the representation of all segments of the society in the country's administration will show that the understanding of democratic management and tradition have developed in the name of the future.

Key Words: Coup, System, Democracy, Society, Republic.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir yer edinen ve toplumun iyi ya da kötü anlamda değişimine etki eden birçok fiili ya da sözlü çok sayıda darbe girişimi yaşanmıştır. Bu darbe girişimlerinin sebepleri günümüzde dahi tartışma konusudur. Bilinen sebeplerin arkasında çok sayıda bilinmeyen ve yorumlanması gereken sebepler de yatmaktadır. Bilinen sebepler genel anlamda devlet mekanizmasının toplum için işlevsiz hale gelmesi yönünde belirlenen sebeplerden oluşurken bilinmeyenler ise ya dış etkenlerin etkisi ya da içte farklı bir görüşe duyulan tahammülsüzlük olarak zikredilebilir. Bütün bu faktörlerin yanı sıra bir devletin, toplumunun hafızasını oluşturan geleneklerin darbelere müsait olması ve bu duruma bir

tepkinin oluşmaması da darbeleri yaşanabilir gelişmeler olarak karşımıza çıkarmaktadır. Burada devreye daha önce oluşturulmuş ve bir gelenek haline gelmiş sistem girmektedir. Bir tercih olarak Türk tarihi içerisinde zikredilen *her Türk asker doğar* ya da *Türkler ordu millettir* yaklaşımları özünde köklü bir kültürün tezahürü olsa da bu kültürü özünde taşıyan milletin kültürünün devlet kademesini oluşturanlarca yanlış yorumlanması mevcut düzenin aksamasına neden olmaktadır. Devleti oluşturan herhangi bir kurumunun bir diğerinden üstün kabul edilmesi ya da sosyal hukuk devleti üzerine çıkarılmaya çalışılan güçleri toplumda geri dönüşü olmayan aksamalara sebep olmaktadır. Sistem kurulurken temelinde belirlenecek aktörlerin doğru zemine oturtulmaması sistemi aksak hale getirmektedir. Bu aksaklıklar içerisinde mevcut yönetimin farklı sebepler bahane edilerek lağvedilmesi her ne kadar meşru sebeplere dayandırılrsa da toplumun işleyişi yönünde kötü sonuçlar doğurmaktadır. Ülkenin yönetimine doğrudan müdahale olan darbeler kanlı sonuçlara yol açabildiği gibi mevcut düzende durağan olan toplum gelişimini de daha geriye itmektedir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihi içerisinde gerçekleşen darbelerin de her ne sebeple olursa olsun meşru bir zemine oturtulmaya çalışılması da gelenek olarak kabul edilmesi yanlış bir yaklaşımdır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu ile yaşanan toplumsal dönüşümden önce dünya tarihinde yaşanan gelişmelerin doğru analiz edilmesi bugün Türkiye ve Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin doğru anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. İnsanlık tarihi boyunca yapılan reform çalışmalarının halkın isteği ile değil de halka rağmen olması yönetimdeki aksaklıkları derinleştirmiştir. Türk toplumunda yaşanan değişimin Avrupa toplumundaki dönüşüm ile bağlantılı olup olmadığı da yaşanan olaylara dışarıdan bir bakış açısı ile bakıldığında anlaşılacaktır. Avrupa'da bilimsel anlamda ileriye dönük bütün çalışmalar reform olarak adlandırılmıştır. Avrupa'da yaşanan reformlar ise bilgi birikimi ve eleştirel bir bakış açısı kazanan halkın tepki mekanizması ile şekillenmiştir. Batıda birkaç örneğine şahit olunan reformların halkın etkin rolü ile gerçekleştiği bilinmektedir. Krallık rejimleri ya da dini otoritelere karşı halkın aydınlanarak gerçekleştirdiği toplumsal dönüşüm yeni kurulan sistemin temellerini de sıkılaştırmıştır. Örneğin İngiltere'de 15 Haziran 1215 tarihinde yaşanan olay halkı arkasına alan baronların İngiltere kralı ile temel hak ve özgürlükler toplumların yönetilmesinin değişimi konusunda atılan ilk adımını oluşturmuştur. Magna Carta (Great Charter of Liberties) adı verilen bu gelişme Orta Çağ şartlarında gerçekleşen ve krallık halkının özgürlük ve haklarını güvence altına alması bakımından önem arz etmiştir.¹ Günümüze değin önemini koruyan bu gelişme İngiltere'de hukuk temelli bir devletin hüküm sürmesini sağlamıştır. İngiltere'nin konumu gereği Magna Carta'nın Avrupa dünyasına pek aksetmediğini de söylemek mümkündür. Nitekim Avrupa'nın aydınlanması ya da Doğu'daki bilgi birikiminin Batı'ya taşınması Haçlı Seferleri ve devamında da Osmanlıların Batı'ya yönelik fetih politikalarıyla olmuştur diyebiliriz. Osmanlı Devleti İstanbul'u fethettiğinde dünyanın en büyük bilgi birikimlerinden biri olan şehirdeki domino taşlarını da oynatmıştır. İstanbul'un fethi ile şehirde bulunan birçok eserle birlikte birçok dönem aydını da İtalya'ya oradan da Avrupa'ya gitmiştir. Avrupa'nın aydınlanma serüveni de bu sayede başlamıştır. Osmanlıların ticaretin merkezi konumunda olan bölgeleri tutmaları da Avrupalıları farklı güzergâhlar aramaya itmiştir. Avrupalıların kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmaları bir nevi zorunlulukla birçok alternatif çözüm bulmalarıyla sonuçlanmıştır. Keşfedilen farklı coğrafya ve kaynaklar günden güne Avrupalıları zenginleştirirken, bu zenginlikler de insanların düşünebilecekleri zemini sağlamıştır. Gerek Doğu'dan getirilen birikimler, gerek zorunluluklar ve gerekse keşifler Avrupa'yı kapitalist bir topluma doğru sürüklemiştir.² XVII. yüzyılda gerçekleşen İngiliz devrimini XVIII. yüzyılda Fransız İhtilali ve XIX. yüzyılda da Alman

¹ Ersan İlal, Magna Carta. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1968, s. 213.

² Hakkı Uyar, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2015, s. 78

felsefesi aydınlanması izlemiştir. Aslında bu yaşananlar Avrupa'nın toplumsal dönüşümünü simgelemiştir. Batı'da aydınlanma çağı yaşanırken Doğu geçmiş alışkanlıkların sürdürüldüğü bir coğrafya olarak kalmıştır. Batı'da halk insan hakları ve özgürlükler yolunda önemli adımlar atarken Doğu'da tarihin ilk çağlarında toplumu idare eden Tanrı-Kralların yerini gücünü Tanrıdan alan aile veya kişiler almaya devam etmiştir. Batı'da bilim önem kazanırken Doğu'da din ve doğmalar halk üzerinde etkileyici faktör olarak kalmaya devam etmiştir.³

1. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Kalan Miras

Darbelerin sistem sorunu olup olmadığı konusuna geçmeden tarihsel arka planı üzerinde durulması gerekmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin hangi zeminde kurulduğu, kimlerin vârisi olduğu, kimlerin mirasını taşıdığı konusu bugüne getirilen alışkanlıkların kaynağını da göstermiş olacaktır. Osmanlı Devleti'nin de kurucusu ve sahibi olan Türkler tarih boyunca birçok güçlü ve köklü devlet kurmuş ya da kurulan devletlerin yönetim kademelerinde yer almışlardır. Dolayısıyla köklü bir devlet geleneğine de sahip olmuşlardır. Kurulan her Türk devleti çağının gereklerini yerine getirmiş kendi dönemlerinin en güçlüleri arasında yer almayı başarmışlardır. Bu devletler birbirlerini takip eder bir sıra izlemese de yeni kurulan her Türk devleti bir öncekinin mirasına sahip çıkmış ve oluşturulan sistemin üzerine koyarak geliştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Osmanlı Devleti mirası üzerine kurulması da Osmanlı Devleti döneminde şekillenen toplumsal alışkanlıkların birçoğunun yeni kurulan devlete geçtiğini göstermiştir.⁴ Osmanlı Devleti Türk devletleri arasında merkezîyetçiliği en ileri seviyeye taşıyan Türk devleti olmuştur. Devletin kuruluş ve gelişme dönemlerinde son derece etkili olan ve işe yarayan bu sistem ilerleyen zamanlarda devleti içten çökerten bir hastalık haline dönüşmüştür.⁵ Osmanlı'nın merkezîyetçi yapısı sadece Türklerin kurduğu devletlere özgü bir sistem değil Doğu diye tabir edebileceğimiz coğrafyada kurulmuş birçok devletin de sistemini teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti de öncesinde kurulan her Türk devleti gibi ordu ve askerlik kurumuna önemi en üst seviyede göstermiş, devlet henüz kuruluşunu tamamladığında ilk olarak ordu için kaynak araştırmaları yapılmıştır. Dönem itibarıyla Batı devletlerinden birini oluşturan Doğu Roma'nın da kullandığı *Tımar* sistemi Osmanlı Devleti için de bir örnek teşkil etmiştir. Osmanlı'da merkezi ordunun yanı sıra yardımcı kuvvetleri temin etmek için *Tımar* sistemi geliştirilmiştir. Devletin sürdürülebilir bir düzene oturtulabilmesi için kurulan bütün sistemler asker ve ordu ihtiyacı gözetilerek yapılmıştır. XVII. yüzyıla gelindiğinde merkezi sistemin bir sonucu olan ve Türk geleneğinden kaynaklı ordu millet anlayışı gereği Osmanlı bütçesinin önemli bir bölümü hatta saray için ayrılan paradan daha fazlası ordu için sarf edilirken⁶ bu durumun ileride sistemsel bir soruna dönüşeceği hesaplanamamıştır.

Tablo 1 Osmanlı Devleti'nde muhtelif yıllara göre asker sayısı ve orduya ayrılan bütçe hakkında.

| Yıllar | Asker Sayısı | Ayrılan Bütçe |
|--------|--------------|-----------------|
| 1528 | 21,519 | 57.707.666 Akçe |

³ Sami Zariç, Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2017, 28: 35; Atiye, Emiroğlu, Cumhuriyet dönemi darbelerin Türk demokrasisi ve çağdaşlaşmasına etkileri üzerine bir inceleme. 2016. s. 2.

⁴ Gökhan, Erdem, 12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerine etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi'yle ilişkiler. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 12, 14.1: s. 30.

⁵ Kemal Haşim Karpat, Osmanlı Modernleşmesi: Toplum. Kuramsal Değişim ve Nüfus, Ceren Elitez (Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, s. 15.

⁶ Kemal Haşim Karpat, Osmanlı Modernleşmesi: Toplum. Kuramsal Değişim ve Nüfus..., s. 29.

| | | |
|------|--------|------------------|
| 1563 | 38,599 | 111.917.392 Akçe |
| 1582 | 44,468 | 115.039.203 Akçe |
| 1670 | 88,382 | 236.605.688 Akçe |

1670 yılı itibariyle Osmanlı Devleti toplam bütçesinin 637.206.348 akçe olduğu ve bu bütçe içerisinde 236.605.688 akçenin askeri harcamalar için kullanıldığı bilinmektedir. Tabloda verilen rakamlardan da anlaşılacağı kadarıyla devlet bütçesinin önemli bir kısmı orduya ayrılmış, artan nüfus ve kaybedilen toprakların da etkisiyle bu durum devlet için bir külfet haline dönüşmüştür. Dolayısıyla Osmanlı devlet adamları orduya ayrılan bütçe oranı genel bütçeyi olumsuz etkilediği için çözüm olarak Tımar sistemi üzerinde değişiklikler yapmayı kararlaştırmışlardır. Özel mülkiyet sistemi geliştirilmek istenmiş ve özel çiftlikler kurulmuştur. Fakat özel çiftlikler de eskiden bu tımarlarda yetişen sipahilere teslim edilince hedeflenenler gerçekleşmemiştir. Arazilerin atıl durumdan faal hale gelmesi beklenirken daha da işlevsiz hale gelen tımar arazileri otlak ve meralara dönüşmüştür. Yani tarım yapıp ürünleri ihraç etme düşüncesi gerçekleşmemiştir. Üstüne vergilerin arttırılması ve yeni vergilerin getirilmesi özellikle Anadolu'da isyanların artmasına neden olmuştur. Anadolu'da yaygınlaşan bu isyanların çoğunun da *Celali isyanları* adı verilen tımar arazileri ellerinden alınan sipahiler aracılığı ile gerçekleştirildiği bilinmektedir.⁷ XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin Batı'daki değişimi fark edip bu yönde çalışmalara başladığı dönem olmuştur. Bu yüzyılda dahi ekonomik kaygılarla yapılan reform çalışmalarının odağını asker ve ordu oluşturmuştur. Osmanlı padişahı III. Selim'in Batı tarzında kurmaya çalıştığı ordu ve sonrasında yaşanan aksamlar da bunu göstermektedir. Devlet kademesinin en üst seviyesinde bulunanların her fırsatta daha merkezîyetçi ve mutlak iktidar anlayışları toplum ile devlet adına yapılan yenilikçi yaklaşımları sekteye uğratmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti her ne kadar merkezîyetçi bir yapıda olsa da yönetilen alanın genişliği dolayısıyla eyaletlere ayrılarak yönetilmiştir. Zamanla eyalet yöneticilerinin güçleri artmış, ayanlar olarak bilinen sınıf doğmuş ya da böyle bir sınıfın oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ayanların ya da eyalet yöneticilerinin temin ettikleri askerler de Osmanlı ordu sisteminde yardımcı kuvvetlerin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Örneğin XIX. Yüzyılın başında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1806) Osmanlı kuvvetlerinin neredeyse tamamını ayanların sağladığı yardımcı kuvvetler temsil etmiştir. Bu kadar güçlü hale gelen ayanların ya da eyalet yöneticilerinin merkezi sistem için baskılanmak istemeleri de devlet içinde bunalımlara sebep olmuştur. Osmanlı Devleti içinde ayanlar padişaha karşı gelmeyen onlara bağlı yöneticiler olarak görülmüştür. II. Mahmut dönemine gelindiğinde ise yapılan ıslahatlar ayanlara açılmış bir savaş olarak anlaşılmıştır. Ayanlara açılan savaşın bir neticesi olarak Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ne kadar güçlü olduklarını ve devletin varlığını tehlikeye düşürecek kurumlar haline geldiklerini gösterir mahiyettedir. Ayanlarla padişah arasında yaşanan sürtüşmeden hareketle yardımcı kuvvetlerin mevcut durumunu rahatsız eden reformların yanı sıra XVII. yüzyıl itibariyle gerçekleştirilmek istenen reformlar arasında ordunun modern hale getirilmesi çalışmaları hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin en önemli askeri sınıfını oluşturan yeniçerileri de rahatsız etmiştir. Yeniçerilerin Osmanlı ordusu içerisinde önemli bir konumda olmaları ve padişah değiştirecek ya da öldürecek kadar ileriye gidebilmeleri de ordunun Osmanlı Devleti için kontrol edilemez bir organ haline gelmesinin neticesi olmuştur. Merkezi yönetim sistemini sekteye uğratan bu durum ocağın kapatılması ve yerine Avrupai tarzda bir askeri sistemin getirilmesini gerekli kılmıştır (Karpata, 2019, ss. 70-78). Tabii bu sistemin Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dayanan köklülüğünden kaynaklı olarak kolay değişmesi de mümkün

⁷ Kemal Haşim Karpata, Osmanlı Modernleşmesi: Toplum. Kuramsal Değişim ve Nüfus..., s. 62-64.

olmamıştır. XVIII. ve XIX. Yüzyıl itibariyle yaşanan savaşlar ve çok sayıda toprağın kaybı ülke içerisinde hem nüfusu hem de askeri harcamaları arttırmıştır. Kaybedilen toprakların içerisinde tımar arazilerinin olması yardımcı kuvvet açığı doğururken merkezi orduda sayı artışının gerekli hale gelmesi hem askeri harcamaları arttırmış hem de merkezi ordunun ülke yönetiminde daha kuvvetli hale gelmesine neden olmuştur. Neredeyse her çeyrek asırda bir gerçekleşen savaşlar asker ihtiyacını gerekli kıldığı gibi ülkenin neredeyse bütün kaynaklarının ordu için sarf edilmesine neden olmuştur. Daha kuruluşundan dağılma dönemine kadar Müslüman ahalinin askerlik dışındaki mesleklere rağbetinin az olması ticaretin de Ermeni, Rum, Musevi ve Yahudilere bırakılması iktisadi sistem sorununu da beraberinde getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde dünyanın dört bir yanından savaşlar veya farklı siyasal sebeplerle ülke içerisine yaşanan göçler de ülke ekonomisini zor duruma sokmuştur. Bu göçlerin çoğunun kaybedilen Osmanlı topraklarından olması göç dalgalarını önlemeyi imkânsız hale getirmiştir. Osmanlı'nın göçler için hazırladığı bir dizi plan ise geleceğe yönelik olarak düşünülmüştür. Bu düşüncenin temelini ise Anadolu'da gayrimüslim tebaaya karşı Müslüman nüfusu arttırmak ve ülke nüfusunu tarım ve hayvancılığa teşvik ederek de kalkınmasını sağlamak oluşturmuştur. İleriye dönük düşünülen bu planlar ve yaşanan göçler hâlihazırdaki kötü durumu daha da güç hale getirmiştir. Bu ileriye dönük planların temelini ise âtlı durumda olan arazilerin daha işlevsel hale getirilmesi oluşturmuştur. Bu sayede Osmanlı ülkesinde tarım gelişecek ve üretilen ürünlerin dışa dönük ticareti yapılacak ve Osmanlı toplumu tarımı öğrenecektir.⁸ Fakat istenenin kolay benimsenecek bir durum olmadığı da uzun sürmeden anlaşılacaktır. Yaşanan savaşlar nedeniyle toprağını terk edip Osmanlı topraklarına sığınanlar dahi kendilerine sağlanan çoğunluğu tarım ürünleri ve büyükbaş hayvan olan yardımları⁹ satıp askerlik mesleği içerisinde kalmayı tercih edecektir. Bunun sebebi ise bitmek bilmeyen savaşlar nedeniyle asker ihtiyacının süreklilik arz etmesi ve toplumun geçim kaynağı olarak askerlik mesleğini görmesidir. Bu durum ordunun en önemli meslek olarak gösterilmesine ve peygamber ocağı olarak görülüp kutsiyet atfedilmesine sebep olacaktır. Nitekim son dönemde ordu kurumuna yüklenen kutsiyet devletin sivil yöneticilerinin varlığı için tehdit oluşturur hale gelmiştir. Göçlerle yapılmak istenen tarım reformları da işe yaramamıştır. Böyle karışık bir dönemde Avrupa'ya yönelmek adına atılan adımlar da istenileni verememiş, XVII. yüzyıl için geç olmayan adımların XIX. yüzyılda atılmaya çalışılması yapılan en büyük yanlış olmuştur. Osmanlı toplumu temel alındığında devleti kurtarmak adına yapılacak reformların her ne kadar çağın gereklerine göre yapıldığı düşünülse de halkın buna hazırlık durumunun tespit edilmemesi olması muhtemel kötü sonuçları doğurmuştur. Osmanlı Devleti toplumun mevcut hali ve yaşanan savaşlarla şekillenen son durumundan hareketle yaşanan darbe girişimlerini asker eliyle bastırmıştır. Bu bastırma girişimleri ise ordunun mevcut durumu korunarak gerçekleştirilmiştir. Bu haliyle yaşanan darbe girişimlerinin ordu eliyle bastırılması merkezi yönetim anlayışının pekiştirilmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanan birçok savaşta doğru idare edilemeyen merkezi yapı devletin işleyişini de zorlaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaşadığı en büyük savaş olan 93 Harbi'nde yaşanan yönetim aksamaları buna örnek teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti gerek kuvvet olarak daha üstün gerekse de ordusunun daha modern araç gereçlere sahip olmasına rağmen yönetim aksaklıklarından

⁸ Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri, 1877-1890. Turk Tarih Kurumu Basmevi, 1994, s. 227.

⁹ Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, Numara 121., C. I-II. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivinin genel müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 124.

savaşı kaybetmiştir.¹⁰ Sonraki süreç ise mevcut durumun korunduğunu göstermiş, darbeler sonucunda ülke yönetimi ve padişah değişiklikleri yaşanmaya devam etmiştir.

Genel anlamda özetleyecek olursak XVII. yüzyıla değin genişleme politikası izleyen ve bunda da başarılı olan Osmanlı Devleti'nin doğal sınırlara ulaşması ve kazandığı konum devleti yönetenlerin bir nevi gözlerini kör etmiş çevresinde yaşananları görmez hale getirmiştir. Hal böyle iken Avrupa'nın sanayi ve toplum düzeninde yaşadıkları değişimler görülemedi, bu durum fark edildiğinde ise geç kalınmıştır. Osmanlı devlet adamları bu durumu fark ettiklerinde önce devleti kurtarma politikaları geliştirmeye çalışmışlar bunun için de yenileşme çalışmalarına hız vermişlerdir. Toplumun bütün alanlarında düşünülen yenileşme çalışmaları ise merkezîyetçiliğin bir sonucu olarak orduda başlatılmıştır.¹¹ Burada yapılan yenileşme çalışmaları ise halka inmemiş ve toplum ile yönetim arasındaki uçurum daha da büyümüştür.

XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyıl boyunca yaşanan toprak kayıpları ile Anadolu coğrafyasındaki nüfus değişimi devleti kurtarmak adına endişeleri daha da arttırmış, savaşların sıklığı ise ordunun modernizasyonu yönünde çabaları daha da arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarını yaşadığı yüzyılda siyasi, hukuki, sosyal ve iktisadi yaşamın her alanında değişimler yaşanmış, toplumun modernleşmesinin ortaya çıkardığı 139 yeni zümre ve yenilikçi entelektüeller ordu etrafında örgütlenmiştir. Yakın geçmişte Fransız İhtilali'nin yaşandığı ve Osmanlı Devleti'nin Batıdaki topraklarını kaynamaya sevk eden gelişmeler tam manasıyla anlaşılammıştır. Osmanlı Devleti'nin merkezi yapısı yeniliklerin merkezinin ordu kurumu olmasına neden olmuştur. Ordu mensupları ise devleti kurtarmak için düşünülen Osmanlılık, İslamcılık, Batılılaşma ve Türkçülük akımları etrafında farklı gruplar etrafında birleşmişlerdir.¹²

Yeni Osmanlılar olarak adlandırabileceğimiz, harbiye sınıfına mensup ve aynı zamanda Batılı anlamda eğitim alan aydın zümrenin yenilikçi çalışmaları ve topluma yön verme istekleri Osmanlı Devleti'nin son asrının yarısına etki etmiştir. Bu entelektüel kesim Jön Türkler ile İttihat ve Terakki gibi birçok cemiyetin kurulmasına da öncülük etmişlerdir. Çoğunluğunu ordu mensuplarının oluşturduğu bu cemiyetler 30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, 31 Mart Vakası (1909) ile II. Abdülhamid iktidarına son verilmesi gibi darbeler yapmışlardır. Yine Kurtuluş Savaşı'nın da ana aktörü olmuşlar yeni kurulan devletin temellerini atmışlardır.¹³ Yeni Osmanlılar ve sonrasında gelen Avrupa görmüş aydın kesim gördüklerini ve tecrübe ettiklerini halka yansıtamamış, hatta halk tarafından dışlanmışlardır. Aydınlanmanın gerekleri olarak topluma sundukları ise din karşıtı olarak görülmelerine neden olmuştur. Aydınların yenilikçi fikirlerini yayamamaları ise toplumun aydınlanmaya olan uzaklığını göstermiştir.

2. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Yeni Toplum İnşası

Türkiye Cumhuriyeti Devleti daha kuruluşunda devraldığı mirasın etkisi ile birçok kez sivil-asker çatışmalarının yaşandığı olaylara sahne olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında

¹⁰ Murat Nalçacı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu, Tarih Dergisi, 2011, s. 169; Mehmet Ali Yalçınkaya, "Rumeli Garp Orduları Başkumandanı Süleyman Hüsnü Paşa'nın 93 Harbi Mağlubiyetine Dair Görüşleri", 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) Vatan Neresi? Uluslararası Sempozyumu, İstanbul, 2018, s. 460.

¹¹ Önder Canveren, Türkiye'de Ordu-Siyaset-Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme. Mülkiye Dergisi, 2021, s. 138.

¹² Önder Canveren, Türkiye'de Ordu-Siyaset-Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme..., s. 139.

¹³ Önder Canveren, Türkiye'de Ordu-Siyaset-Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme..., s. 139.

hiç şüphesiz halk ve yönetim kademesi arasında oluşan uçurumun etkisinin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Daha Osmanlı Devleti döneminde halk ve yöneten arasında oluşan uçurum kolay başa çıkılacak bir durum değildir. Yüzlerce yıl aynı şekilde yönetilen bir ulusun geçmiş alışkanlıkları ya da oluşturduğu yönetilme hafızasının bir anda kendi eline geçtiğini idrak etmesi de güç olacaktır. Avrupa'daki durumdan farklı olarak halkın değil ülkeyi yöneten erklerin değişim ve dönüşüme yönelik çalışmaları, halkı içine alacak bir sistemin oluşturulmasını da güçleştirmiştir. Yeni kurulmuş bir devletin ulusun kendi kendini yönetmesi alışkanlığını edinmesi de şüphesiz zaman alacaktır. Başta Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarının öncülük ettiği ulusal kurtuluş savaşının kazanılması yeni kurulan devletin de kaderine aynı aktörlerin karar vermesini zorunlu kılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün tamamıyla sivil bir yönetim modeli olan Cumhuriyeti yerleştirme çalışmaları ülke yönetiminde bulunduğu sürece devam etmiştir.¹⁴ Nitekim Gazi Mustafa Kemal Atatürk döneminde dahi yöneten ve yönetilenler arasında geçmiş hafızanın tezahürü olarak birçok isyan ve suikast girişimi gerçekleşmiştir. Bu olaylar devletin henüz kurulmasının da verdiği cesaretle olağanüstü hâl yasaları ile savuşturulmuştur. Başta her şey sivil bir yönetimin gereklerini yerine getirebilecek planlamalar yapılarak bu planları hayata geçirmek üzerine kurgulanmıştır. Bu yolda gerçek bir muhalefet oluşturulabilmesi için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi partilerin kurulmasına ön ayak olunmuştur. Bu girişimler Batılı tarzda oluşturulmaya çalışan devletin mevcut konumdaki halkın buna hazır olmaması nedeniyle farklı yönlerde evrilmesine neden olmuştur. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, kılık kıyafet kanunu, harf inkılabı gibi gelişmeler henüz savaşlardan kurtulmuş ve geçmiş hafızasını koruyan milleti farklı çatılarda birleştirmiştir. Bu durum Şeyh Said İsyanı ve İzmir suikastı gibi gelişmeler ile sonuçlanmıştır. Bu durumda devletin yönetici kademesi ordusunu bu olaylarda aktif kullanmıştır. Bu da gelecek dönemlerde ordu hafızasında geri dönülmez bir koruyucu görev edinmesine neden olmuştur. Mevcut şartlar gereği bu gelişmelerin savuşturulması için ordunun üstlendiği rol doğru olsa da gelecek dönemlere böyle bir mirasın bırakılması yönetici sivil çatışmalarını sürekli hale getirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk asker-sivil ayrımını her fırsatta önlemeye çalışsa da kendisinden sonraki dönemlerde bu ikilem daha belirgin hale gelmiştir. Bir de yeni kurulmuş bir devletin mirasının koruyucusu olarak en önemli vazifenin orduya düşmesi önü alınamayan darbe kalkışmalarına sebep olmuştur. Aslında bu yaklaşımın temelini Millî Mücadele yıllarında yaşananlar ile aynı doğrultuda olduğu düşünülebilir. Nitekim Millî Mücadele yıllarında Osmanlı Devleti yöneticileri ile halk arasında büyük bir uçurum oluşmuştu. Millî Mücadele'nin çıkış noktası da bu ekseninde gerçekleşmiş, Osmanlı yönetimi ile halk arasındaki kopukluk her fırsatta dile getirilmişti. Bu dönemde oluşan sivil idareye güvensizlik geleneği Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihinde de yeniden ortaya çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kabuk değiştirmek için halka rağmen mi halkı da arkasına alarak mı hareket etti? Muhtemeldir ki bu soru için ilk akla gelen cevabı halka rağmen seçeneği oluşturmaktadır. Fakat dönemin şartları düşünüldüğünde yeni bir yönetim biçiminin geliştirilmesi ve bunun da çağın şartlarına uygun olması gerekmektedir. Burada ikinci bir tartışma konusunu ise yönelimin Batı yönlü olmasıydı. Bu konuda da daha kısa süre önce Osmanlı aydınları tarafından yönün Batı olması gerektiği birçok kez düşünülmüş fikirlerden birini oluşturmuştu. Çünkü dönem itibarıyla dönecek bir Doğu yönü yoktu. Çünkü Doğu topraklarında halkın kendi kendini yönettiği bir devlet yapısı da bulunmamaktaydı. Başka bir yaklaşımla Batılı devletler her anlamda büyümüş, Doğulu devletler de olabildiğince küçülmüştü. Zaten ülke yönetimi ve halk arasındaki kopukluğun sebebi de buydu. Halkın

¹⁴ Mehmet Zeki Duman, Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri, *İnsan ve İnsan*, 2019, s. 155.

hâlihazırda mutlak monarşi veya meşruti monarşi tarzı bir yönetim hafızasına sahip olması hiç bilmedikleri bir yönetim anlayışını benimsemelerini de güçleştirmekteydi.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna gelindiğinde Avrupa dışında halkın kendi kendini yönettiği ilk devlet kurulmuştu. Bu devletin adında da Cumhuriyet geçmekteydi. Bu durum dönem itibarıyla Doğu toplumları için imkânsız gibi görünen bir olayın gerçekleştiğini göstermekte, krallık ya da monarşi ile yönetilen birçok Doğu devletine de örnek teşkil etmekteydi. Yeni kurulan bu devletin yöneliminin Batı olması da Doğu'da herhangi bir örneğin olmamasından kaynaklıydı. Nitekim devletin yeni kurulmuş olması ve tepkileri şiddetle bastırması varlığının korunmasına da yardım etmiştir. Halkın bu sistemi benimsemesinin zaman alacağı gerçeğiyle adımların hızlı atılması yani reformların bir an önce tamamlanması gerekmektedir. Bu nedenle devletin tek partisi ve yöneticisi konumunda olan Cumhuriyet Halk Partisi ve hükümeti halkın mevcut durumunu da gözetenek devletçiliği ön plana çıkarmış, böylece halkın yeni reformlara uyum sağlaması için mücadele vermiştir. Ülkenin yeniden yapılandırılmasına yönelik çalışmaların yanı sıra ülke yönetiminin de daha demokratik bir iklime kavuşması çalışmaları sürekli denenmiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde birçok kez çok partili döneme geçiş denemeleri yapılsa da sonuç vermemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihinde 1940'lı yılların sonuna gelindiğinde şartlar oluşmuş ve çok partili hayata geçmiştir. Gerek Mustafa Kemal Atatürk döneminde gerekse İsmet İnönü döneminde istense de başarısız devletin sivilleşmesi sonuç vermeye başlamıştır. 30 Mayıs 1949 tarihinde ordunun Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanması ve ordunun kuvvet komutanlıklarına ayrılması¹⁵ ordunun devlet yönetimindeki konumunun zedelendiği yönünde tartışmalara yol açmıştır. Sivilleşme adımlarının sonuç vermesi ve sivil yönetimin halk üzerindeki etkisinin artması, ordunun halk üzerindeki etkisinin azalması ve sivil yönetimin yeni kurulmuş devletin reform çalışmalarını sekteye uğratacağı endişesi ordu kademesinde bulunanları harekete geçirmiştir. Bu hareketin dönemin iktidarı olan Demokrat Parti'ye yönelikmiş gibi algılanması ise ülke yönetiminde olmalarından kaynaklanmıştır. DP'nin yapmak istedikleri ve bu yönde atılan adımlar devletin sivilleşmesi için olsa da ordunun iktidara müdahalesi yüzyıllar boyunca Türk devletlerinin yönetilmesinde etkili olan bir geleneğin tezahürü olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁶ Bu gelenek ordunun yönetimde olması durumu veya yönetimi etkileyici konumda bulunma isteği olarak zikredilebilir. Geleneğinde bulunan cesaret ile sivil yönetimi kendi sınırları içerisinde tutmak için harekete geçmiş, mevcut rahatsızlıklar ordu içerisinde sivil yönetimin dizginlenmesi yönünde seslerin yükselmesine neden olmuştur. Hiçbir sosyal olay tek başına açıklanamasa da görünürdeki sebep olarak devleti yönetenlerin görevlerini yerine getiremediği söylemi üzerinden Cumhuriyet tarihinde ilk olmak üzere ordu yönetime el koymuştur. 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleşen bu olay demokratikleşme sürecine vurulan ilk darbe olmuştur. Bu durum aynı zamanda asker-sivil mücadelesinde askerinin gücünü daha da arttırmıştır. 1960 darbesinden çıkarılacak bir diğer sonuç da demokrasinin bir gereği olarak Türk toplumunun henüz farklı fikirlere açık olmadığıdır.

1960 darbesi ve sonrasında yaşananlar da halkın daha fazla özgürleşmesinin önünün alınması olarak değerlendirilebilir. Gerçekleşen ilk darbe girişiminin başarıya ulaşmaması ordu içinde yeni darbe oluşumlarını da cesaretlendirmiş, ordu içinde birçok farklı cunta ya da örgütlenme doğmuştur. Bu cunta grupları sivil hayatta da çalışmalarını sürdürmüş birçok dergi

¹⁵ Levent Börklüoğlu, *27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrası Türkiye'de ordu-siyaset ilişkisi (1960-1965)*, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2010, s. 62.

¹⁶ Abdulvahap Akıncı, Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. EOGÜ İİBF Dergisi, 2014, s. 60.

ve sivil toplum kuruluşu ile iş birliği içerisinde çalışmışlardır. 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbe birçok ordu mensubunca parlamenter sistemi yok edemediği için başarısız sayılmıştır. Dolayısıyla cunta oluşumlarının çoğu tek partili bir düzeni tercih etmiştir. Bu şartlar altında birçok başarısız darbe girişimi ile geçen 1960'lı yılların sonunda 9 Mart 1971'de bir darbe girişimi daha gerçekleşmiştir. Bu darbe girişimi de toplum düzeninin bozulmasına ve sivillerin ülkeyi yönetememesine dayandırılmıştır.¹⁷ Bu darbe ordunun, halk arasında yapılanabileceği ve kendine taraftar sağlayacağı bir zemin oluşturabileceğinin de mümkün olduğunu göstermiştir. 1960 yılında gerçekleşen ilk darbe girişimi ile parlamenter sistemin son bulmaması Türk halkının aydınlanma yolunda doğru adımlarını gösterse de yönetim ile yönetilen arasındaki uçurumun sürmesi ve yönetenlerin kontrol güçlerini kaybettiklerini düşünmeleri mevcut düzene müdahale etmelerine neden olmuştur. Halkın herhangi bir sebeple ülke yönetimini protesto etmesi bir yönetim zafiyeti olarak görülmüş ve bu sayede her kargaşa durumunda darbe zemini korunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihinde darbe girişimlerinin ordu eliyle olması yasama, yürütme ve yargı erklerinin yanına ordunun da müdahil olması durumu ortaya çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyetinde 1980'li yıllara gelindiğinde de durum değişmemiştir. 1960'lı yıllarda başlayan gelenek korunmuş, gerekçeler kısmen farklı gibi görünse de temelde ülke yönetimine yapılan müdahaleler aynı kalmıştır. Darbeyi gerçekleştiren unsurlar darbenin bir gereklilik olduğunu, Cumhuriyetin temel ilkelerini koruduklarını, ülke yönetimine müdahaleyi halkın istediğini ve toplumun huzurunu sağladıklarını iddia etmişlerdir.¹⁸ Fakat toplumda cereyan eden olayların başka bir çözüm yolu ile çözümlenemeyeceği tartışması neredeyse hiç yapılmamıştır. Ülke tarihinin belirli bir döneminden sonra neredeyse her on yılda tekrarlanan bu girişimler, toplum içerisinde darbeyi gerekli gören bir kesimin de oluşmasına neden olmuştur.¹⁹

Türkiye'de 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde de ordu, din ve siyasetin birleşiminden duyduğu kaygıları dile getirerek bir kez daha yönetime müdahale tehdidinde bulunmuştur. Bu dönemde önceki dönemlerden farklı olarak sivil siyasi temsilciler kısık bir ses tonu ile demokrasiyi savunacaklarını belirtse de ordunun ülke yönetiminde edindiği yer ne şartta olursa olsun kararlı davranacakları yönünde tavır göstermelerine neden olmuştur. 29 Şubat 1997'de asker ve sivil yönetim arasında geçen bu güç gösterisi bir kez daha asker lehine sonuçlanmıştır.²⁰ 2000'li yıllara gelindiğinde dünya genelinde medya organlarının yanına etkili bir sosyal medya eklenmiştir. Halkın eskiden olduğunun aksine toplum içerisinde cereyan eden bir olayı öğrenme hızı ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Halkın birbiri ile iletişiminin artması tepki mekanizmalarını da daha güçlü hale getirmiştir. 2016 yılında devlet yönetimini değiştirmek için sivil bir örgütün asker eliyle darbe yapmak istemesi halkın tepki mekanizmalarının gelişmesi ve sivil yöneticilerin de bu konuda kararlı duruşları sayesinde engellenmiştir.²¹

¹⁷ Erkan Şen, Tarihi, Siyasi ve Fikri Arka Planıyla 9 Mart 1971 Darbe Girişimi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, 2014, s. 64-77.

¹⁸ Diren Çakmak, Türkiye'de asker-hükümet ilişkisi: Albay Talat Aydemir örneği. *Gazi Akademik Bakış*, 2008, s. 64.

¹⁹ Mehmet Zeki Duman, Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri..., s. 157-158.

²⁰ Osman Ağır, Türkiye'de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, 15: 12.

²¹ Osman Ağır, Türkiye'de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu..., s. 3.

SONUÇ

Dünya tarihine yön veren birçok toplumsal olay içerisinde zamanla beliren ihtiyaçların veya güç dengelerinin değişimi toplumsal dönüşümlere sebep olmuştur. İnsan nüfusunun gün geçtikçe artması ve bir ülkenin toplumunun gereksinimlerinin karşılanabilmesi için girişilen mücadeleler yönetim sistemlerinin dönüşümünü de etkilemiştir. Her çağın popüler bir toplum düzeni ve ülke yönetim şekli olmuştur. İnsanlığın çağlar boyu gelişim serüveni içerisindeki değişiklikler hep daha iyinin hedeflenmesinden toplumsal mutabakatların da zamanla değişimini gerektirmiştir. Bilinmeyen yol açtığı korkular gün yüzüne çıkan tereddütlerin aşılmasıyla insan hayatı ve özgürlüğü de her geçen gün önem kazanmıştır.

Her milletin yönetsel anlamda bir kültürü buna bağlı olarak da bir toplum düzeni oluşmuştur. Bu düzeni yalnızca ırksal birliktelik değil coğrafi şartlar, içine girilen başat kültür ve toplumda yaygın olan inanışlar da şekillendirmiştir. Toplumsal bir dönüşümün benimsenme ve yayılma hızında da aynı faktörler belirleyici olmuştur. Örneğin çağların adlandırılırken genel bir çerçeve çizilerek tasvir edilmesi ve sınırlanması da yaygın olan dönem özellikleriyle bağdaştırılmaktadır. Bir çağın her toplumda aynı anda bütün özellikleriyle var olması mümkün olmadığı gibi aynı toplum içerisinde dahi farklı zamanların yaşandığı da görülmüştür.

Zamanın her toplumda görece farklılıklar oluşturmasının oluşturduğu çatışma iklimi ya da güçlü olanın zayıf olana kendini kabul ettirme çabaları toplumların birbirleriyle sürekli yarış halinde olmalarına neden olmaktadır. Küresel anlamda çatışmalara yol açan bu dönüşümler bazı zamanlar Doğu'nun üstünlüğü bazı zamanlar da Batı'nın üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Orta Çağ boyunca Batı'nın her anlamda Doğu'dan geri kalmışlığı üstün güç yönetim olarak da Doğu toplumlarının üstünlüğünü kabul etmeleri ibrenin gelişim anlamında Batı'ya dönmesi ile tersi yönde etkileşime neden olmuştur. Günümüzde dahi geçmiş alışkanlıklarını sürdüren birçok Doğu toplumu Batı'nın bu üstünlüğünün etkisine maruz kalmıştır. Bu etki daha çok yönetsel anlamda kendini göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti konum itibarıyla Batı ile Doğu arasında köprü vazifesi görmektedir. Fakat nüfusun menşei bakımından ise daha çok Doğu'ya yakındır. Gelişim anlamında dönüşümün Batı yönünde olması Doğu ile Batı arasında kalmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son günlerinde kendini gösteren Batı'ya yönelme çabaları Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile de devam etmiştir. Türkiye'nin konumu Doğu yönlü gerçekleşecek olan dönüşümün ilk kapısı olacaktır. Nitekim de öyle olmuş Batı'da kabul edilmiş yaygın yaklaşımların ilk izleri Türkiye'de görülmüştür. Demokratikleşme adına atılan yönetim biçimi değişikliği de bunu örneklemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Batı yönlü gelişimi bünyesinde barındırdığı Doğu kültürünün izleri nedeniyle zaman zaman çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Yönetim biçiminin halk tarafından benimsenmesi de doğal bir sonuç olarak zaman almıştır. Halkın kişi hak ve hürriyetlerinden yoksun bırakılamayacağı, yönetim erkinin halkı baskılamasının bir son bulacağı son yaşanan darbe girişimiyle anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Ağır, Osman, Türkiye'de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, 15: 1-26.

Akıncı, Abdulvahap. Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. *EOĞÜ İİBF Dergisi*, 2014, 15.

Börklüoğlu, Levent, *27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrası Türkiye'de ordu-siyaset ilişkisi (1960-1965)*, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2010, s. 62.

Canveren, Önder. Türkiye'de Ordu-Siyaset-Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 2021, 45.1: 125-153.

Çakmak, Diren, et al. Türkiye'de asker-hükümet ilişkisi: albay talat aydemir örneği. *Gazi Akademik Bakış*, 2008, 02: 35-68.

Duman, Mehmet Zeki, Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri. *İnsan ve İnsan*, 2019, 6.20: 145-164.

Emiroğlu, Atiye. Cumhuriyet dönemi darbelerin Türk demokrasisi ve çağdaşlaşmasına etkileri üzerine bir inceleme. 2016, ss. 1-22.

Erdem, Gökhan. 12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerine etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi'yle ilişkiler. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 12, 14.1: 29-64.

İlal, Ersan. Magna Carta. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1968, 34.1-4: 210-242.

İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri, 1877-1890*. Turk Tarih Kurumu Basmevi, 1994.

Karpat, Kemal Haşım, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum. Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Ceren Elitez (Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.

Nalçacı, Murat. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu. *Tarih Dergisi*, 2011, 54: 149-172.

Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, Numara 121., C. I-II. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivinin genel müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, (2012).

Şen, Erkan, *Tarihi, Siyasi ve Fikri Arka Planıyla 9 Mart 1971 Darbe Girişimi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, 2014.

Uyar, Hakkı, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2015 Temmuz: 77-96.

Yalçınkaya, Mehmet Ali, "Rumeli Garp Orduları Başkumandanı Süleyman Hüsnü Paşa'nın 93 Harbi Mağlubiyetine Dair Görüşleri", *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) Vatan Neresi? Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 2018, ss. 460-483.

Zarıç, Sami. Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağ) ve Türkiye Cumhuriyeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, 28: 33-54.



Kitap İncelemesi/Book Review*

Çağlar Boyu Göç (Tarih-Kültür-Medeniyet), İsa Kalaycı ve Gökhan Kalmış (Edl.), Gazi Kitabevi, Ankara 2021, ISBN: 978-625-8494-22-8, XXIV+632 s.

Migration Through the Ages (History-Cultur-Civilization), Isa Kalaycı and Gokhan Kalmis (Edited by), Ankara 2021, ISBN: 978-625-8494-22-8, XXIV+632 p.

Ebru EROL**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 29/11/2021 Düzeltme/Revised: 27/12/2021 Kabul/Accepted: 27/12/2021

Kitap İncelemesi/Book Review

Atıf / Cite as: Sarı, Ç. (2021). Çağlar Boyu Göç (Tarih-Kültür-Medeniyet), İsa Kalaycı ve Gökhan Kalmış (Edl.), Gazi Kitabevi, Ankara 2021, ISBN: 978-625-8494-22-8, XXIV+632 s. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 226-234.
<https://dx.doi.org/10.52735/bellek.1030005>

ÖZ

Hem göç alan hem göç veren hem de transit ülke konumunda olan Türkiye, Afro-Avrasya göç hareketliliğinden etkilenmektedir. Göç konusunda bu denli önemli bir yere sahip olan ve göç yollarının kavşağında bulunan Türkiye’de konuyla ilgili bilimsel çalışmaların varlığı henüz arzulan seviyeye ulaşamamıştır. Bununla birlikte alanyazındaki bu eksikliği gidermek bábında Gazi Kitabevi’nden 2021 yılında bir eser yayımlanmıştır.

Editörlüğünü İsa Kalaycı ve Gökhan Kalmış’ın yaptığı “*Çağlar Boyu Göç (Tarih-Kültür-Medeniyet)*” isimli çalışma, “bilmek” ile “göç ilişkisi” arasındaki bağlantıyı açıklamak için kurgulanmıştır. Bu eser, 29 bilim

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “*Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde*” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir.

** Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Programı, Antakya/Hatay-Türkiye, erolebru1984@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7091-0224

insanın kaleme aldığı çalışmalarla 23 bölümden oluşan bir kitaptır. Büyük bir özveriyle oluşturulan bu eser, 632 sayfadan ibarettir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göç Olgusu, Multidisipliner Çalışmalar, Sosyal Bilimler.

EXTENDED SUMMARY

Migration, which exists at every stage of human history, is defined in different ways according to different fields of science. Migration is classified in many respects according to the reasons for its emergence. The phenomenon of migration, which has become more prominent especially in the 21st century, is an issue that concerns the whole world. In this context, it has attracted the attention of many scientists.

Immigrants have preferred to leave the places where they live in and go to a better and more reliable place due to a number of problems, or they have been forced to take this action. This population movement is not a simple displacement. Because, people who migrated carried their own culture to the regions they went to in this way. This situation has led to the evaluation of the phenomenon of migration by different branches of science.

Turkey, which lets in immigrants, has people emigrating, and a transit country, is affected by the Afro-Eurasian migration mobility. In Turkey, which has such an important place in migration and is at the crossroads of migration routes, the existence of scientific studies on the subject has not reached the desired level. However, in order to fill this gap in the literature, a work was published from Gazi Kitabevi in 2021.

The study titled Migration Through Ages (History-Culture-Civilization), edited by İsa Kalaycı and Gökhan Kalmış, was designed to explain the connection between "knowing" and "migration relationship". This work is a book consisting of 23 chapters with the works written by 29 scientists. This work, which was created with great devotion, consists of 632 pages.

Keywords: Immigration, immigration phenomenon, multidisciplinary studies, social sciences.

1. Kitabın Bölümleri

Dr. Öğr. Üyesi Hulusi Karagel tarafından kaleme alınan “*Coğrafya Kader Değildir: Göç Olgusu*” adlı çalışma eserin birinci bölümünü oluşturmaktadır. 1-32 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Yazar çalışmada, ana hatlarıyla göç olgusunun coğrafya ile ilişkisini ele almıştır. Ayrıca göç olgusunun coğrafya üzerindeki etkilerinden ve kitlesel göç hareketlerinden bahsetmektedir.

Doç. Dr. Hasan Kaplan tarafından kaleme alınan “*Bir Göç Edebiyatı Olarak Klasik Türk Şiiri*” adlı çalışma eserin ikinci bölümünü oluşturmaktadır. 33-68 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü, beş ana başlık ve birçok alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu çalışmada yaygın bir tabirle Klasik Türk edebiyatı olarak isimlendirilen ve yaklaşık 600 yıllık edebi birikimi karşılayan dönem bir göç edebiyatı olarak incelenmiştir. Klasik şairin göç karşısındaki tavrı sorgulanmış ve yalnızca divan ile sınırlı tutulmuştur. 500’e yakın divan eseri göç bakımından taranmış ve göçün klasik şiire yansımaları ortaya konmuştur.

Dr. Öğr. Üyesi Sedat Bilinir tarafından kaleme alınan “*Horasan’dan Tarsus’a Türk Göçleri (VIII.-X. Yüzyıllar)*” adlı çalışma eserin üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. 69-86 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü, sekiz ana başlıktan oluşmaktadır. Yazar, Tarsus’un stratejik konumundan dolayı Eski Çağ ve Orta Çağ’da özellikle Horasan’dan göç almasının nedenleri ve Tarsus’un ilk yerleşim yeri açısından önemi üzerinde durmuştur. İslam fetihleri sürecindeki Tarsus’u konu alan yazar, Horasandan Tarsus’a gerçekleşen Türk göçlerinin İslam dünyasındaki etkilerini de irdelemektedir. Bununla beraber Bizans hâkimiyetine geçmesiyle bölgede yaşanan olaylardan ve Türk göçlerinin bölge kaderine etkisini genel hatlarıyla değerlendirmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Bülbül tarafından kaleme alınan “*Göçerevli Nogaylarda Gündelik Hayat*” adlı çalışma eserin dördüncü bölümü oluşturmaktadır. 87-112 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü, üç ana başlıktan oluşmaktadır. Eser, Nogayların ortaya çıkış sürecini ele almaktadır. Genel hatlarıyla Nogayların yaşamlarını sürdürdükleri coğrafya ve yoğunlaştıkları yerler anlatılmaktadır. Nogayların yurt adı verdikleri çadırlarda yaşamlarını sürdürürken, yaşam koşullarından, yaşayış biçimlerinden, geleneklerinden, beslenmelerinden, ekonomik olarak geçim kaynaklarından, kültürlerinden, gündelik yaşantılarından, aile ilişkilerinden oldukça ayrıntılı bahsedilmektedir. Tanrı tarafından kurulmuş göçebe yaşam tarzını benimseyen Nogayların göç ederken rastgele değil Avulun nereye ve hangi yolları takip edeceği de belirtilmektedir.

Ahmet Çaparlar tarafından kaleme alınan “*1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi’nde Osmanlı Tebaasının Rusya’ya Göçürülmesine Yönelik Propagandalar*” adlı çalışma eserin beşinci bölümünü oluşturmaktadır. 113-140 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü, iki ana başlık ve iki alt başlıktan oluşmaktadır. Yazar, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi’nde, Rusya’nın Osmanlı Devleti’nin demografik yapısını değiştirmek için Rumeli ve Doğu Anadolu’daki gayrimüslim Osmanlı tebaasına yönelik yaptığı propagandaları ve Osmanlı yönetiminin buna karşı aldığı önlemleri ele almaktadır. Ayrıca Rusya’nın Osmanlı tebaasını kendi istekleri doğrultusunda göçürmesini ele alan çalışma, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi’nde siyasi, askerî ve ekonomik sonuçlarının yanı sıra göçler tarihi bakımından da büyük bir dramın yaşandığına dikkat çekmektedir.

Dr. İsmail Görgeç tarafından kaleme alınan “*Kırım Tatarlarının Maruz Kaldığı Göçler ve Sürgünler*” adlı çalışma eserin altıncı bölümünü oluşturmaktadır. 141-170 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü sekiz ana başlıktan oluşmaktadır. Yazar çalışmasında, genel hatlarıyla Kırım Tatarlarının maruz kaldıkları göç ve sürgün nedenlerinden bahsetmiştir. Bunun yanı sıra

yazar, Kırım coğrafyasından, Kırım tarihinden ve Kırım'ın Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesini de kısaca ele almıştır. Rus işgalinden sonra 1783-1789 yılları arasında Kırım'da yürütülen politikalar ile Osmanlı Devleti topraklarına yaklaşık 170 bin Kırım tatarının göç ettiğini ele alan çalışma, göç sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeleri de irdelemiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dönemindeki Kırım Tatarlarının durumunu da ele alan yazar, bu dönemde yaşanan kıtlık felaketlerinden de söz ederek, Stalin döneminde Rusya'nın Kırım Tatarlarına yönelik planladığı ve yürüttüğü politikalara dikkat çekmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi A. Caner Çatal ile Öğr. Gör. Dr. M. Fatih Sansar'ın birlikte kaleme aldığı "*Osmanlı Devleti'nde Göç, İskân ve Asayiş (1861-1909)*" adlı çalışma eserin yedinci bölümünü oluşturmaktadır. 171-196 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü altı ana başlıktan oluşmaktadır. Çalışmada Osmanlı Devleti'nin göç, iskân ve asayiş politikası ile ilgili bilgiler verilmektedir. Göç nedenlerini çalışma, özellikle göçlerin XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki temel nedenleri arasında Rusya'nın yayılımcı bir politika izlemesinin etkili olduğunu vurgulamaktadır. Rusların baskısından kaçan göçmenlerin Osmanlı topraklarında iskân edilmesinin kanuni düzenlemelerini de açıklayan çalışma, bu düzenlemelerden biri olan ve 1856 yılında hazırlanan talimatnamenin içeriğini ele almaktadır. Ayrıca araştırma, Osmanlı Devleti topraklarına yapılan göçler sonrasında gerçekleştirilen iskânlar, muhacirlere yapılan yardımlar ve bu süreçteki aksaklıklara da dikkat çekmektedir.

H. Gizem Acer ile Doç. Dr. Sacit Uğuz'un birlikte kaleme aldıkları "*Çeçenlerin Osmanlı Topraklarına Göçü: Sürgün ve İskân*" adlı çalışma, eserin sekizinci bölümünü oluşturmaktadır. 197-226 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü yedi ana başlıktan oluşmaktadır. Yazarlar, genel hatlarıyla Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yapılan göçleri ve bu göçleri oluşturan sebepleri ele almışlardır. Çalışma, Rusya'nın Kafkas politikası ve Çeçenler hakkında ayrıntılı bilgiler sunarak, Osmanlı topraklarına yapılan Çeçen göçlerinin nedenlerine dikkat çekmektedir. Çalışma aynı zamanda Osmanlı yönetiminin Çeçen muhacirlerine yaklaşımlarını, yapılan yardımları, sevk ve iskân sırasında karşılaşılan zorluklar ile iskân sonrasında ortaya çıkan asayiş sorunları hakkında da ayrıntılı veriler sunmaktadır.

Dr. Suat Özdağ tarafından kaleme alınan "*Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis Mültecileri*" adlı çalışma, eserin dokuzuncu bölümünü oluşturmaktadır. 227-254 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü dört ana başlıktan oluşmaktadır. Yazar çalışmasında, I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordusunun yenilgisi üzerine bölgedeki vilayetlerin Ruslar tarafından işgale uğramasını ve bunun üzerine Doğu Anadolu'nun genelini saran mülteci sorununu dikkat çemiştir. Yazar, işgaller üzerine vilayet merkezi dışında Muş, Siirt ve Genç

kazalarından oluşan Bitlis'in Rus işgaline maruz kaldığını ve bu işgaller sırasında binlerce Müslümanın yine Ruslar ve Ermeniler tarafından katledildiğini belgeler ile sunmaktadır. Ayrıca yazar, işgalden kaçan Bitlis ahalsinin birçoğunun göç yollarında hayatını kaybettiğini, hayatta kalmayı başaranların güvenli bölgelere ulaştığını fakat buralarda perişan ve sefil bir hayat sürmek zorunda kaldıklarını vurgulamaktadır.

Doç. Dr. Sezen Kılıç tarafından kaleme alınan "*Avusturya Arşiv Belgelerinde Ermeni Tehciri*" adlı çalışma, eserin onuncu bölümünü oluşturmaktadır. 255-280 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü beş ana başlık ve bir alt başlıktan oluşmaktadır. Yazar çalışmasında, Osmanlı topraklarında 1915 yılında yaşanan Ermeni Tehcirinden bahsetmektedir. Osmanlı hükümetinin tehcir kararı almasından sonra Ermelerin tavırları ve yabancı ülkelerle yaptıkları iş birliklerini de açıklayarak, alınan bu tehcir kararının Türkler açısından doğurduğu ekonomik problemlere dikkat çekmektedir. Ayrıca Osmanlı topraklarında görevli yabancı ülke diplomatları başta olmak üzere devlet adamları ile birlikte din adamlarının Ermeniler konusunda Osmanlı hükümetine yaptıkları baskıları ve uluslararası arenada bunun nasıl kullanıldığını vurgulamaktadır.

Doç. Dr. Meral Kuzgun tarafından ele alınan "*Bir Göçün Hikâyesi: Struma (1942)*" adlı çalışma, eserin on birinci bölümünü oluşturmaktadır. 282-310 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü beş ana başlıktan oluşmaktadır. Yazar, Yahudiler için 2000 sene sürecek olan "Diaspora" hayatının başlamasından bahsederek çalışmasına başlamıştır. Genel anlamda İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın baskısından kaçıp Filistin'e gitme arzusunda olan Romanya kökenli 769 Yahudi'nin 15 Aralık 1941 tarihinde Türkiye'ye gelişi ve içinde buldukları Struma Gemisi'nin Türk kara sularında batırılmasıyla sonuçlanan olayda Türkiye'nin insanî ve diplomatik çabalarından da söz edilmektedir. Bunun yanı sıra çalışmada, İngiltere'nin de konuyla ilgili tutumu ortaya konmuştur.

Doç. Dr. Soner Akın tarafından kaleme alınan "*Avrupa Birliği Göç Politikaları: Yenilikçi, Bütünleşik ve İşbirlikçi Bir Yaklaşım*" adlı çalışma, eserin on ikinci bölümünü oluşturmaktadır. 311-348 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü iki ana başlıktan oluşmaktadır. Çalışma genel hatlarıyla Avrupa birliği göç politikaları, politikaların kısa geçmişi ve bu politikaların günümüz anlamı üzerinde durulmuştur. AB göç politikası ile AB göçmen politikasının birbirinde ayırt edilmesi ve bu ekseninde değerlendirilmesi konusu üzerinde durulmuştur.

Prof. Dr. Sedat Cereci tarafından kaleme alınan "*Göç Hareketleri Sürecinde Değişen ve Gelişen İletişim Eylemleri*" adlı çalışma, eserin on üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. 349-378

sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü beş ana başlıktan oluşmaktadır. Bu çalışmada, göçün göçmenlerde yarattığı psikolojik etki ele alınmıştır. Göç sürecinde göçmenlerde oluşan kaygı, korku, heyecan ve umut gibi birtakım etkenler ve etkenlerin göçmen davranışlarında ve iletişimlerdeki değişimler irdelenmiştir. Göçün psikolojik travmaya bile yol açabileceğinden ve buna bağlı olarak insan ilişkileri, iletişim ve dilde yol açacağı değişimlerden örnekler üzerinde tartışılmıştır. Göçmenlerin göç sürecinde ve sonrasında yaşadıkları deneyimlerle, davranışlarından konuştukları dile kadar neredeyse tüm karakterlerinin değiştiğinden bahsedilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tayfun Üstün tarafından ele alınan “*Göçüm Güvenlikleştirilmesi ve FRONTEX Operasyonları*” adlı çalışma, eserin on dördüncü bölümünü oluşturmaktadır. 379-400 sayfa aralıklarını oluşturan kitap bölümü üç ana başlıktan oluşmaktadır. Çalışma AB’nin bir kurumu olan Avrupa Sınır ve Sahil güvenlik Ajansı (FRONTEX) hakkındadır. Güvenlikleştirme yaklaşımı çerçevesinde AB’nin göç algısının nasıl inşa edildiği ve FROTEX’in kuruluşuna zemin hazırlayan rasyoneliteden bahsetmektedir. Ayrıca FROTEX’in görev tanımları yürüttüğü operasyonlardan ve operasyonlar esnasında ortaya çıkan insan hakları ihlallerinde bahsedilmiştir.

Prof. Dr. Veysel Eren ve Furkan Saitoğlu’nun birlikte kaleme aldığı “*Türkiye’de göçün Yönetimi ve Örgütlenmesi*” adlı çalışma, eserin on beşinci bölümünü oluşturmaktadır. 401-432 sayfa aralıklarını kapsayan çalışma, beş ana bölümden ve birden çok alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu çalışmada doğrudan uluslararası ve düzensiz göçün Türkiye bağlamında yönetimine odaklanmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de göçün yönetimine ilişkin politikalar, yasal düzenlemeler, örgütsel yapılar, antlaşmalar üzerinden bir analiz ve ülkemizin göç yönetim kapasitesine ilişkin çıkarımlar yapılmıştır.

Prof. Dr. Yakup Bulut ile Doç. Dr. Muzaffer Bimay’ın birlikte kaleme aldığı “*Göç Politikaları Açısından Suriyeli Sığınmacıların Entegrasyonu Üzerine Bir İnceleme*” adlı çalışma eserin on altıncı bölümünü oluşturmaktadır. 433-458 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmada yazarlar, özellikle Suriyeli sığınmacıların entegrasyon süreçlerine ilişkin kamu politikalarını, bu politikaların yaklaşım ve değişimini ele almışlardır. Bu süreçte ortaya çıkan sorunları ve çözümleri ele alırken uluslararası yaklaşımlardan söz etmişlerdir. Sadece Suriye değil diğer coğrafyalarda da devam eden göç dalgalarının göçmen entegrasyon sorununda önem arz edeceğinden yeni politika ve yaklaşımlara ihtiyaç olacaktır. Bu bağlamda göç ve entegrasyona ilişkin analizler yapmışlardır.

Dr. Öğr. Üyesi Tülay Atay ile Dr. Öğr. Üyesi Aysun Yaşar Dilek'in birlikte kaleme aldığı "*Almanya'nın ve Türkiye'nin Misafirleri*" adlı çalışma, eserin on yedinci bölümünü oluşturmaktadır. 459-470 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü dört ana başlıktan oluşmaktadır. Çalışma, bölüm yazarları Dr. Yaşar ile Dr. Atay hanımefendilerin kendi yaşam hikâyeleri ile akademik meraklarının birleştirmeleri sonucunda ortaya çıkmış bir eserdir. Kendisi de bir dönem vatansız kalmış bir göçmen olan Jacques Derrida'nın yaşamsal deneyimleri ve konukseverlik/misafirperverlik hakkındaki görüşlerinden de faydalanmışlardır. Her iki yazarda yaşamlarını sürdürdükleri alanlar, içinde doğdukları alanlar olmak yerine "göç" ettikleri alanların kendilerine sığınak olduklarını okuyucuyla paylaşmışlardır.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk İncili tarafından kaleme alınan "*Cumhuriyet'ten Günümüze Kilis'te Göç ve Dinamikleri*" adlı çalışma, eserin on sekizinci bölümünü oluşturmaktadır. 471-506 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü on ana başlıktan ve bir kaç alt başlıktan oluşmaktadır. Yazar, Suriyeli sığınmacı nüfusun göç dinamiklerini oluşturan Kilis kentini çalışma sahası olarak belirlemiştir. Kilis kentindeki göç süreci ve dinamikleri için öncelikle Türkiye'nin göç süreçleri ve dinamikleri üzerinde durulmuş ve dönemsel ayrılıklarından bahsedilmiştir. Çalışmanın temel veri kaynaklarının 2000 yılı öncesinde yapılan genel nüfus sayımı sonuçları ve 2007 yılından itibaren adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarından faydalanılmıştır.

Dr. Öğr. Üyesi Bilge Çakır tarafından ele alınan "*Bir Sınır Kentinde Kitlesele Göçün Toplumsal Etkileri: Hatay Deneyimi*" adlı çalışma eserin on dokuzuncu bölümünü oluşturmaktadır. 507-538 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu çalışma, TÜBİTAK destekli bir araştırma projesi olan Suriye kaynaklı kitlesele göçün kentsel yaşam üzerine etkilerini incelemek ve toplumsal uyumun ana unsurlarını belirleyerek kapsayıcı bir toplumsal yaşamın bileşenlerini oluşturmak üzere Hatay ili saha çalışmasına dayanarak kaleme alınmıştır. Proje, Hatay ili Antakya, Kırıkhan ve Reyhanlı ilçelerinde yürütülmüştür. Anket çalışmalarıyla yürütülen projenin başladığı 2018 yılı itibariyle göç ve toplumsal uyum üzerinden sonuçlara varılmıştır. Hatay'ın Suriyeli kitlesele göçü bağlamındaki yeri ve önemine değinilmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Şahin tarafından kaleme alınan "*Kadınların Suriye'de Yaşadıkları Antakya'da Deneyimledikleri: Göç, Kamusal Alan, Sağlık ve Toplumsal Cinsiyet*" adlı çalışma, eserin yirminci bölümünü oluşturmaktadır. 539-568 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü beş ana bölümden ve birkaç alt başlıktan oluşmaktadır. Araştırma 25 kadın üzerinden ve Hatay'ın tek bir ilçesinde yapılmış olmasına rağmen katılımcılar Suriye'nin farklı

şehirlerinden gelmişlerdir. Çalışmada kadınların, Suriye'deki yaşamları ile Türkiye'deki yaşamlarının karşılaştırılması hedeflenmiştir.

Hasan Hüseyin Aksu ve Prof. Dr. Tülay Atay'ın birlikte kaleme aldıkları “*Suriyeli Bayır-Bucak Türkmenlerinin Yayladağı'nda Mekânsal Dağılımları ve Kültürel Analizi*” adlı çalışma, eserin yirmi birinci bölümünü oluşturmaktadır. 569-598 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü beş ana başlıktan ve birkaç alt başlıktan oluşmaktadır. Çalışma, Yayladağı'na Suriye'den göç eden Bayır-Bucak Türkmenlerinin mekânsal dağılımı ve bu dağılımın toplumsal mekân üzerindeki etkilerini anlamak açısından anketler yapılarak oluşturulmuş bir çalışmadır. 200 kişinin katılımıyla oluşan bu çalışmada, göçmenlerle halkın toplumsal ilişkileri, kültürel uyumları, mekânsal yakınlıkları ve iletişim açısından uyumları hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

Dr. Öğr. Üyesi Serpil Kalaycı tarafından kaleme alınan “*Suriyeli Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Biyoloji Dersini Öğrenmede Karşılaştıkları Sorunlar: Hatay Mustafa Kemal Örneği*” adlı çalışma, eserin yirmi ikinci bölümünü oluşturmaktadır. 599-616 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü dört ana başlık ve alt başlıklardan oluşmaktadır. Yazar bu çalışmada, üniversitelerde yabancı uyruklu öğretmen adaylarının biyoloji öğrenirken karşılaştıkları sorulara cevap vermek ve biyoloji eğitimleri için gereksinim duydukları ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları karşılayabilmek amacıyla veriler oluşturulmuştur. Çalışma sahası olarak Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi baz alınmıştır.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Tamer tarafından kaleme alınan “*Suriyeli Sığınmacıların Entegrasyonu Üzerine Bir İnceleme: Antakya Meslek Yüksekokulu*” adlı çalışma, eserin yirmi üçüncü ve son bölümünü oluşturmaktadır. 617-632 sayfa aralıklarını kapsayan kitap bölümü beş ana başlıktan ve alt başlıklardan oluşmaktadır. Bulunduğu coğrafyadan dolayı çok fazla göç alan Hatay ilinde bulunan Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Antakya Meslek Yüksekokulu öğretim elemanlarına yöneltilen sorularla sığınmacıların uyum süreçleri üzerine değerlendirme yapılmıştır. Sığınmacıların entegrasyonu noktasında olumlu olumsuz yönleri değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Gazi Kitabevi tarafından yayınlanan bu eser, göçün sadece sosyal bilimler alanının değil, aynı zamanda diğer bilim dallarının da ilgilendiği ve etkilendiğini bir kavram olduğunu göstermektedir. Multidisipliner çalışmanın ürünü olan bu kitap, konuya ilgi duyan

akademisyenler için zengin bilgiler içermektedir. 29 bilim insanının bakış açılarını yansıtan ve 23 bölümden oluşan eser, bilimsel derinlikten ve kuramsal zenginlikten kopmadan kaleme alınmıştır. İncelediğimiz kitap bölümleri, kör hakemlik sürecinden geçirilerek kabul edilmiştir.

EKLER

Ek-1: “*Çağlar Boyu Göç (Tarih-Kültür-Medeniyet)*, İsa Kalaycı ve Gökhan Kalmış (Edl.), Gazi Kitabevi, Ankara 2021, ISBN: 978-625-8494-22-8, XXIV+632 s.” künyeli kitabın kapak resmi.

